

DROBTINICE IZPOD MIJE IN STOLA

ALEKSANDER LAVRENCIČ

KAZALO:

UVOD	4
NEPOSLUŠNA HČI	5
LOVCI NA MEDVEDE	8
GOSPODARJI SVETA	10
KONEC NEKEGA SVETA	12
UMIK V STRMINE	14
BOJEVNIKI, KI SO JEDLI TRAVO	16
RAZBITI MALIK	18
KRALJEVA GORA	20
BRODOLOMCI Z DOLGIMI BRADAMI	21
OD SONCA OBSIJANA PLEŠA	22
DIVJE BABE	24
NAJOKRUTNEJŠI POGANI	25
ZGODBA O PRIJATELJSTVU	27
PREBRISANI PRILIZOVALEC	28
GOLJUFIVI INKVIZITOR IN LAŽNI KRIŽARJI	29
SVETI MIKLAVŽ IN SVETI LENART	32
URBARJI IN POSEST	35
CESTA OB NADIŽI	37
KRALJ LEVJEGA SRCA	40

LJUBEZEN, KI GIBLJE SONCE Z MILIJON ZVEZDAMI	43
RAZBOJNIKI IN ROPARSKI VITEZI	44
KAM SO IZGINILI PRAŠIČKI?	48
LOVSKE STRASTI	50
LIPAN ZA GURMANSKEGA TAJNIKA	51
DEŽJA NI	52
OJ NIKARTE, RIBA FARONIKA!	54
BEJŽ HUDIČU V RIT!	59
TURKI NA LEDU	62
PRAV NIČ SE NE TRUDIJO...	64
NEMI KAMNITI LEV	65
TIHOTAPCI	67
KMETJE IZ DRUGAČNEGA TESTA	69
V BOJU ZA MEJNIKE	71
KRATICE	74
VIRI IN LITERATURA	74

UVOD

V knjigi poskušam prikazati utrinke iz zgodovine območja, ki leži ob zgornjem toku reke Nadiže, predvsem vasi Kred. Oprl sem se na zgodovinske vire, kot so urbarji, kronike ali listine, poleg tega pa predvsem na ljudsko izročilo. Iz urbarja lahko izvemo, kakšne so bile dajatve, iz njih pa lahko sklepamo, kakšno je bilo gospodarstvo; arheologi na podlagi ostankov lončene posode ugotovijo starost nekega naselja; srednjeveške listine nam lahko povedo, kdo je bil lastnik zemlje, kdo je povzročil vojno, kje in kdaj je treslo ali gorelo itn. Iz zgodbic, ki so ostale "zapisane brez pisave" in se ohranjale iz roda v rod prek ljudskega izročila, pa lahko izvemo, kaj je bilo zapisano v dušah in srcih ljudi. Vsaka nova generacija poslušalcev je, ko je dozorela v pripovedovalce, zgodbe mogoče nekoliko prikrojila sebi, jih za odtenek spremenila, toda njihovo bistvo je ostalo.

Kot uvodno si preberimo pripovedko iz Srpenice, vasi na drugi strani grebena Stola, ki pojasnjuje odkdaj živi človeški rod v teh krajih.

"Enkrat je gospod Bog kaznoval te hudobne ljudi tako, da je poslal veliko vode dol na zemljo. Vsi ljudje so se potopili, samo Noe je plaval po vrhu vode s svojo barko.

Bog je ustavil dež in voda je začela upadat. Pokazali so se vrhovi visokih gora, med njimi tudi Prestreljenik. Tedaj se je Bog zmislil na Noeta. Noeta je začelo skrbet, ker ni vedel, kam naj priveže svojo barko. Bog je videl, da je mož v škripcih. Postavil je kazalec ta leve roke na eno stran, kazalec ta desne roke pa na drugo stran Prestreljenika. Stisnil je močno od obeh strani in ratala je luknja skozi Prestreljenik.

Noe je bil ves srečen. Vzel je štrik, ga pretaknil skozi luknjo in privezal barko. Zdaj se je lahko zbasal z barke, saj je bil gvišen, da mu barke ne bo odneslo." (Zlati Bogatin, str. 170)

V Bovcu pa bi nas hoteli prepričati, da je to isto luknjo napravil hudič, ki je v Prestreljenik treščil z glavo. (ZB, str. 171)

O najstarejših naseljencih tega področja pričajo arheološke najdbe, kasnejše pa poznamo tudi že po imenih. Odmaknjenost v hribih je ljudem nudila nekakšno zatočišče in prenekatero vihre so odvihrale mimo njih, velikokrat pa spremenile tok življenja v dolini. Tem spremembam sem poskušal slediti do začetka 16. stoletja, ko so prebivalci teh krajev dobili nove gospodarje, avstrijske Habsburžane.

Pravijo, da so včasih tod okoli živeli silno veliki ljudje Gejdi. Njihov spomin se je ohranil v ljudskih pripovedkah, o njihovi velikosti pa nemo pričata ogromni skali Miza in Stol. Sedeli so za mizo, na njej jedli, hkrati pa si umivali noge v Nadiži. Več bi nam lahko povedali le oni, a so odšli iz teh krajev za vedno. Baje jih je pregnal sv. Hilarij. Ostale pa so drobtinice, ki so padle z njihove mize na tla. Sklonimo se in jih poberimo.

NEPOSLUŠNA HČI

Preden pričnemo opisovati človeško zgodovino, se pomudimo pri reki, ki je s svojim tokom povezovala ljudi ob sebi. Edino reka je tista, ki je skozi tisočletja vsako pomlad opazovala prebujajoče se zelenje in v jeseni odnašala odpadlo listje proti morju. Prisluhnilo torej rečnim brzicam in vrtincem v tolmunih. Beneška pripovedka¹ pravi, da sta bila včasih Mija in Matajur skupaj, torej en sam breg. Med njima je bila lepa konča, v kateri je ležal Gaspuodbregi in gledal vse potoke, ki so se stekali k njegovim nogam. Na njegovi levi (čeparni) so žuboreli majhni potočki, ki so vsi skupaj zbrani komaj močili tisto lepo dolino, včasih pa so celo presahnili. Na njegovi desni so bili večji in lepši (guorši) potoki, ki so se pri Svetemu Volarju obrnili proti Kobaridu, se zlili v Sočo in z njo šli naprej proti morju.

Po teh potokih je takrat skakal neki Jur. Potoki, ki so se stekali izpod glave Gaspuodbrega, so vpili tistim, ki so bili pod njegovimi nogami: "AL MATA-JURA? MATA-JURA?" Oni so jim odgovarjali: "MI-JA! MI-JA!" In tako so se začeli klicati Matajur in Mija.

Potoki so, preden so se spustili z Mije, šumeli in se pogovarjali o deželah, v katere so namenjeni. Vsak je hvalil svojo, da je najlepša, najbolj prešerni pa so bili tisti, ki so tekli proti dolini, proti Čedadu. Pravili so, da lipe prej cvetijo, tam raste kostanj, vinska trta... Ti, ki so šli na drugo stran, pa so pravili, da poznajo veliko vrst divjih zveri, velike gozdove in planine... In hiteli so proti Kobaridu: "Nas čaka NAŠ OČA!" Zaradi šuma se je razumelo le: "...Š - OČA!" Zato danes tisti vodi pravijo Soča.

Potok, ki je izpod Mije tekel proti Soči, je postajal vedno bolj pogumen, dokler ni Soče prosil, da mu dovoli iti z ostalimi po drugi poti. Vsak dan jo je vprašal, če mu pusti iti z njimi. "Nie mogoče, na stuoj me ražalvat. ME-NE-DI-ŽAL," ji je odgovarjala Soča. "Pusti me!" "ME-NE-DI-ŽAL, ME-NE-DI-ŽAL!" Med bregovi je odmevalo samo NE-DI-ŽA! In tako je dobila ime Nadiža.

...Soča je slednjič le popustila, saj je vedela, da se bo spet vrnila k njej. Nadiža je morala le še vprašati Gaspuodabrega, da ji odpre pot, kar je tudi storil...

Ko je bila pot odprta, je Nadiža pohitela po dolini, objela potočke, s katerimi se je poznala že prej in z njimi naredila veliko zeleno vodo. V laški ravnini je naletela na drugo vodo, ki je bila že skoraj presahnjena. "Kdo si, kam greš?" jo je vprašala Nadiža. Zaradi žeje je voda odgovorila s šibkim glasom: "Gren du Šočo, H-MATER..." Nadiža je razumela samo ...TER. Izmučenemu Teru je dala piti, nekoliko nižje sta oba otroka našla mati Sočo² in skupaj so plavali proti morju.

Od tedaj naprej se ni nič več spremenilo, Mija in Matajur sta razklana kot hleb kruha, Nadiža teče v Ter in skupaj s Sočo proti morju. Gaspuodbregi KAR pa je šel ležat malo dlje in malo višje. Tako lepo se je ulegel, da kaže samo svoj velik nos, ki se vidi z vseh strani dežele in ga kličemo Krn.

Tako pravi torej naša pravljica, v resnici pa je bilo mogoče še lepše.

V obdobju ledene dobe so se v srednjem delu Julijskih Alp zbrale velike količine ledu v zgornjem Posočju in se pomikale po Soški dolini navzdol, kjer se je ledenik razdelil v dva jezika: zahodni je segel čez Volče po Čiginjskem podolju do Sela ob Soči, vzhodni jezik pa se je spuščal po Soški dolini mimo Modreja še nekoliko dlje od Mosta na Soči, z izboklino proti

¹Piha Ponediščak, Gaspuodbregi, Dom 1981, št. 2, str. 7. (Avtor uporablja psevdonim). Pripovedka je bila v Domu zapisana v narečju Beneških Slovencev. V osrednjem delu sem tekst nekoliko skrajšal, moral pa sem ohraniti nekaj narečnih izrazov. Pač zato, da bi bila pripovedka lažje razumljiva.

²Gotovo ste tudi sami opazili, da Soča, ki ima v gorah vlogo očeta, v nižini spremeni spol in postane mati.

Ljubinju. Ledeniku se je debelina v smeri proti jugu naglo tanjšala, ker je bilo tamkaj, kakor še dandanes, znatno toplejše kot v zgornji dolini, kjer so se spričo tega ledene mase nakopičile zelo na visoko, da so lahko tekle čez nižje zarezne v slemenih na desnem razvodju. Tako se je en odcepek spuščal čez Livek, kjer so morene ohranjene še v višini 990 m, na beneško stran. Še mnogo večje množine ledu so iz soškega ledenika odtekale po staroselskem podolju v porečje zgornje Nadiže, kjer je en del ledu odhajal po tesni dolini ob Nadiži navzdol do Podbonesca (Pulfero), ostale mase pa so zavzele povirje Nadiže ok. Breginja ter dosegle še ozko Predolino. Od soškega ledenika se je ločil tudi tretji odcepek in se razlil po dolini Učeje navzgor, segel ob času najvišjega stanja še čez sedlo Tam na meji (852 m) ter prestopil v Tersko dolino in po njej segal prav do kotlinice pri Njivicah (Vedronza). Ta ledeniški odcepek pa je pustil le malo sledov, kar je znamenje, da tako daleč ni segal dolgo.³

Ledeniki so v diluviju segali na zgornjo Nadižo, in sicer od soškega ledenika iz Krejskega podolja ter iz Breginjskega kota, kakor tudi čez Livek. Poleg tega ne smemo zanemariti možnosti, da je obdobje zgornja Soča odtekala mimo Robiča v Nadižo. Debeli sloji diluvialnega konglomerata, ki so tako mogočno zarezani v Čedadu ob Nadiži, pričajo, da je tudi Nadiža svojo strugo vrezala že znatno globoko v svojo starejšo nasipino.⁴

V pripovedki je na zelo duhovit način razložen izvor nekaterih imen. Nadiža se je v antiki imenovala Natiso.⁵ V srednjem veku prevladuje ime Natissa in enkrat sredi 12. sr. Natex. Tako se je v starejši dobi imenoval tudi Margo, rokav Sočine delte. Najstarejšo srednjeveško omembo najdemo pri Pavlu Diakonu v Zgodovini Langobardov (ok. l. 664).

Slovensko ime Nadiža izhaja iz furl. Nadison, etimologija antičnega imena Natis(s) o pa še vedno povzroča težave. Poskusov razlage imena je več; od predindevr. osnove ηωδ - teči, zveze z etrušč. natisal, do iskanja povezave s panon. Pathisus. Sklepajo tudi na indoevr. osnovo (s) n - t (gr. notios "vlažen"), ime so smatrali tudi za ilirsko (not- ali nat v primerjavi z germ. imeni, ki izvirajo iz glagola nid- "teči" (fliessen, stroemen)). Včasih naj bi bila Nadiža mnogo večja kot danes, ko Ter in Nadiža kmalu po vstopu na furlansko nižino malodane popolnoma presahneti in ju samo suha struga, imenovana Attis ali Terzo (starejše tudi Fiume la Tissa) družiti s Sočino delto. Jezikoslovci v prilog hipoteze, da je ves zgornji tok Soče do Kobarida pripadal Nadiži, podajajo ime Nadiža v Planici, komaj nekaj kilometrov zračne črte oddaljeno od izvira Soče, stare Nadiže.⁶

Latinski zapisi imena Soča so redki, samo dva sta iz prave antike, variirata pa med oblikami Sontius in Isontius. Po mnenju nekaterih avtorjev je bila Soča v antiki znatno manjša reka. Izvirala naj bi južno od Kobarida in poniknila pri Doberdobu, zgornji del toka naj bi pripadal Nadiži. Slovensko ime Soča naj bi se razvilo iz lat. Sontius (preko Sota - Ramovš), oziroma vulg. lat. (I)sontso (Skok), ilirorom. Is(s)ontsu (Kranzmayer), ali po Šturmu, ki je ime Soča preko Soča in Sot'a izvedel iz zgodnjefurl. S ntso.

Izvor imena je nejasen. Večina starejših raziskovalcev je videla primarno obliko v Isontius, ime so izvajali iz is -<kelt. isca < pisca "voda", razmišljali pa so tudi o ligurskem korenskem elementu -is. Najdba venetskega zapisa Aesontius (l. 1922) je spremenila mnenja. Ilirska praoblika Ais-ontia bi pomenila hiter tok reke, izhajala naj bi iz indoevr. eis (heftig vorwaerts eilen).⁷

Zapisovalci zgodovine v 19. st., so trdili, da že sama naravna oblika kotlin, poleg nje pa še ljudska govorica potrujeta, da je včasih ležalo v tolminski kotlini jezero. Alojzij Lukovič l. 1875 piše o tem jezeru, da je imelo odtok po soteski med Robičem in Starim selom v Nadižo (pri tem citira Czoerniga, Goerz und Gradisca, Wien 1873). Drug odtok, ki ga

³Anton Melik, Slovenija, geografski opis, 4. zvezek, Ljubljana 1935, str. 198-199.

⁴A. Melik, Slovensko Primorje, Ljubljana 1960, str. 450-451.

⁵Omenjajo jo Strabo, Mela, Plinij, Ptolomej, Jordan...

⁶France Bezljaj, Slovenska vodna imena, II., SAZU Ljubljana 1961, str. 46-47.

⁷Isto, str. 202-204.

potrjuje ljudska govorica, naj bi bil pri Volčah na čiginjskem polju, kjer naj bi pri Selu voda odtekala v Idrijo. Lukovič misli, da je voda odtekla ob povodnjih leta 585, ki jih omenja tudi Pavel Diakon. Mogoče so tedaj z Matajurja pridrli hudourniki, s seboj prinesli skalovje, grušč in pesek ter napolnili sotesko med Robičem in Starim selom. Odtok se je zabranil, voda je naraščala, njena ogromna sila se je obrnila proti jugu, pritiskala na steno med sedanjo Sv. Lucijo (Most na Soči) in Modrejcem, jo predrla in povodenj je zbornala v veliko nižje tekočo Idrijo.⁸

O več jezerih v zgornji soški dolini piše tudi Simon Rutar. Dokaza za to trditev sta mu podoba današnje površine zemljišča in sledovi vodnega izpiranja, vendar pravi, da sega obstoj teh jezer v predzgodovinsko dobo in se zato o njih nikjer ne bere. Ne da se točno razbrati, ali je Rutar verjel, da so razni železni sklepi in obroči, za katere se je govorilo, da so včasih služili za privezovanje ladij, res bilo tam v ta namen. Piše tudi o pripovedki, po kateri naj bi neka velikanska ženska zelenih las z motiko odprla pot vodi. Za Rutarja ta pripovedka prikazuje, kako je ljudstvo posebilo naravno silo in si jo predstavljalo kot mitološko bitje, vendar se to ni moglo zgoditi tako hitro kot pravi pripovedka, voda je le počasi prodrla skozi živo skalo.⁹

O nekdanjih jezerih v soški dolini pa imajo geografi sledeče mnenje. Zelo značilna posledica diluvijalne poledenitve¹⁰ je obilica jezer. Mnoga jezera so se že toliko skrčila, da so se po preplitvi vodi naselile rastline in prešla v močvirja. V mnogih od teh močvirij so nastala barja. Danes v mnogih primerih niti vlažna tla ne pričajo več o nekdanjem jezeru, marveč se nam je po drugih, najčehše geoloških znakih razkrilo, da so bila v medledeni ali po ledeni dobi jezera, kjer jih že davno ni več (npr. jezera v soški dolini pri Tolminu, Kobaridu...)

Vzrok za izginevanje jezer moramo iskati v erozivnem delovanju rek in potokov, ki tečejo iz njih in v zasipanju jezerskega dna z raznovrstnim drobirjem.

O jezeru je ohranjeno tudi ljudsko izročilo v Logjih.¹¹ "Stari ljudje pravijo, da je pred dosti leti nazaj bilo tu, kjer je naša vas, jezero. Da je bilo to res, nam dokazujeta dve veliki kljuki, ki sta še danes zabiti v eno veliko skalo gor na hribu Prado in kamor so pripenjali čolne.

Prišel pa je velik potres in jezero je izginilo. Ostala je lepa rodovitna ravnica, na kateri stoji vas Logje. Pod vasjo je začela teči reka Nadiža, ki je prej ni bilo. Čez Nadižo pa pelje most, ki ga je zgradila Napoleonova vojska in mu zato pravijo Napoleonov most."

⁸Alojzij Lukovič, Tolmin kot kraj i okraj, Tolminski zbornik 1975, druga knjiga, Kulturna skupnost Tolmin, Nova Gorica 1975 (odslej TZ), str. 283.

⁹Simon Rutar, Zgodovina Tolminskega, to je: zgodovinski dogodki sodnijskih okrajev Tolmin, Bolec in Cerkno ž njih prirodoznanskim in statističnim opisom, Gorica 1882 (odslej ZT), str. 6-7.

¹⁰A. Melik, Slovenija..., str. 228-231.

¹¹Janez Dolenc, Zlati Bogatin, Ljubljana 1992 (odslej ZB), str. 142.

LOVCI NA MEDVEDE

Arheološki ostanki, ki dokazujejo trajnejše in načrtno naseljevanje v zgornjem Posočju, izvirajo šele iz mlajše oziroma lahko že iz srednje bronaste dobe (14.-13. st. pr. Kr.). To poselitev dokazujejo najdbe iz Pelerinčeve (Kovačeve) jame z bližnjim gradiščem na Sv. Volarju in najdbe z Mosta na Soči.¹² Toda ravno starejša obdobja tolminske zgodovine so slabše raziskana, najbližja znana postaja in taborišče paleolitskih lovcev na njihovih lovskih in nabiralniških pohodih pa je bila v jami Divje babe, visoko nad strugo Idrijce. Jama je bila včasih tudi pribežališče in brlog jamskega medveda v srednjem in mlajšem paleolitu (70 000 do 35 000 let pred sedanjostjo).¹³

Vendar samo pomanjkanje najdišč še ne more pomeniti, da je bil gorat in z dolinami prepreženi svet ob Soči in njenih pritokih neprimeren za bivanje in naseljevanje. Ob cesti Robič - Čedad se nad desnim bregom Nadiže odpira vhod v mogočno jamo, danes imenovana Pelerinčeva jama, poznana je tudi pod imeni Kovačeva, Turjeva in Obrnejzova jama (po domačih imenih lastnikov travnika pred jamo). V starejši literaturi se jama omenja kot Grotta di S. Ilario di Robic. Jama je v notranjosti sajasta, kar pomeni, da so v njej kurili, v jami so našli tudi oglodane kosti takratne divjadi.¹⁴ Stene jame so še posebej počrnele v stranskih slepih rokavih, ti stranski rokavi pa so predstavljali tudi idealno zatočišče za umik v nevarnosti zaradi strmega in spolzkega dostopa (blatna ilovica). Napadalec, ki si je zaradi nevarne poti moral pomagati z baklo, je bil lahka tarča branilcem, skritimi za skalami in kamni odkrušenimi s stene stropa. Ravno v tem delu jame je obležalo na tleh neštivilno koscev glinenih črepinj, kar nam lahko nakaže hrabrost branilcev, ki so se vsiljivcu upirali z vsem, kar jim je prišlo pod roke. Preživetje jim je olajšala tudi tekoča voda ob koncu (takrat mogoče še ne) slepega rokava. Mogoče jim je bil na voljo tudi zasilni izhod, ki pa se je morda v stoletjih zaradi potresov ali drugih vzrokov zasil. V ustnem izročilu še danes velja, da je jama daljša, in povezana celo z Landarsko jamo v Beneški Sloveniji. Pri manjših sondiranjih leta 1890 je italijanski arheolog dr. Carlo Marchesetti naletel na keramične najdbe iz bronaste dobe, ki so ležale v kulturni plasti pod površjem. Hkrati so našli tudi bronasto iglo z ušescem. Te prazgodovinske najdbe hrani muzej v Vidmu.¹⁵ Dve leti kasneje (1892) je Marchesetti odkril bronastodobno keramiko tudi pri cerkvi sv. Volarja (Hilarija) na griču nad jamo. V bronasti dobi ljudje jame niso več uporabljali kot prebivališče, ampak je verjetno služila prebivalcem gradišča na griču Sv. Volarja (317 m) kot zatočišče v stiski. Kot pribežališče pa je verjetno služila tudi še kasneje.

Kdo je takrat naseljeval gradišče z dvojnimi obzidjem, v katerega so vodila dvojna vrata, grič sam pa je bil poleg tega še dodatno zavarovan s strmim skalnatim prepadom? Verjetno je bila glavna naloga teh naseljencev varovanje poti skozi sotesko Nadiže, ki jo je reka vklesala med Mijo in Matajurjem, po kateri je vodila pot v Furlansko nižino. Dodatno je to pot varovalo tudi gradišče na griču Der, na levem bregu Nadiže. Prastari mojstri lončarstva so mogoče s svojimi izdelki tudi trgovali, v glavnem pa so se verjetno preživljali s kmetijstvom in lovom, jedilnik pa jim je obogatil tudi ribolov. Francesco Musoni, ki je opisal prazgodovinske ostanke prvih prebivalcev Nadiške doline, jih je imenoval "lovci na divje medvede" iz Velike jame pri Gabrovici, Livškega sedla in jame v bližini Robiča. Po ostankih, najdenih v jamah je sklepal, da so tod živeli "pol divji ljudje", ki so uporabljali grobo kamnito

¹²D. Svoljšak, Tolminska v arheoloških obdobjih, ZČ 1987, str. 36.

¹³Prav tam, str. 35.

¹⁴Čeljust triletnega jelena, medvedovo vretence in druge kosti, najdene v jami.

¹⁵Arheološka najdišča Slovenije, SAZU Ljubljana 1975 (odslej ANSLo1), str. 116.

orodje, oziroma orodje izdelano iz kosti, šele v zadnjem obdobju pa tudi bronasto. Utrjeni so bili vzdolž dveh cest, ki vodita iz Nadiške doline v Soško. Predpostavljal je, da so to bili verjetno Euganeji ali Liguri.¹⁶ Euganeji je ustaljen izraz za predindoevropske prebivalce Benečije. V toponomastiki tega področja niso zapustili sledov, vprašljivi pa so tudi njihovi arheološki sledovi. V lokalni tradiciji je ta etnos naletel na odmev, ki so ga zabeležili antični pisani viri.¹⁷ Liguri so bili predindoevropsko ljudstvo, sestavljala so ga številna plemena, ki so bila prvotno naseljena na širokem področju od Pirinejev do zgornjega toka Pada in od Alp do doline Arna. Selitve Keltov so jih v zač. 4. st. pr. Kr. stisnile na ozko področje Primorskih Alp in sv. Apeninov. Njihov jezik nam ni poznan, ohranilo se je samo nekaj osebnih imen in nekaj drugih besed, ki so jih zabeležili antični pisci. Del teh besed pa že pripada družini indoevropskih jezikov, saj so jih Liguri prevzeli od sosednjih ljudstev, s katerimi so prišli v stik (Kelti, Itali, mogoče tudi Iliri).¹⁸

Iz mlajše bronaste dobe izvirata tudi dve bronasti sekiri, najdeni na pobočju Stola nad vasjo Sedlo. Ti dve sekiri dokazujeta zgodnjo poselitev Breginjskega kota.¹⁹

V kasnejši železni dobi se je razcvetela posoška svetolucijska halštatska kultura (od 8. st. pr. Kr.), v katerem jedru so nastala njena največja naselja - Kobarid, Tolmin in Most na Soči. Med plana grobišča z žganimi grobovi svetolucijske halštatske skupine sodi tudi Staro selo in morda tudi grobovi pri sv. Križu nad Sedlom. Varnost teh naselij so smiselno dopolnjevale nasebine - zapore na najbolj prometnih dostopih v posoško železnodobno jedro: Koritnica v Baški grapi, Ravelnik na Bovškem, Sv. Katarina na spoju Vipavske doline s soško in Robič z gradiščima Der in Sv. Volar na prehodu v dolino Nadiže. Etnično anonimni svetolucijski kulturi italijanska arheologija išče in dokazuje venetsko navezo, slovenska pa poudarja njeno mejnost. Sredica svetolucijske kulturne skupine, umeščene med venetkim prostorom na zahodu in ilirskim vplivnim področjem na vzhodu, se je pokrivala z današnjo Tolminsko, poleg tega je obsegala še železarsko prestižni in zato ekonomsko in strateško pomemben Bohinjski ter prometno najbolj odprto Vipavsko dolino.²⁰

Za mlajšo železno dobo, imenovano latensko, je značilen prodor keltskega etničnega elementa. Za ta čas je značilna tudi prehodnost našega ozemlja iz Italije v Noriško kraljestvo. Glavna prometna zveza je nedvomno potekala v smeri Čedad - Bovec - Predel. Stranska pot se je verjetno odcepila pri Sedlu, šla preko Homca (najdišče Na mlakah) na Stol in v dolino Učje. V 1. st. pr. Kr. idrijsko skupino že lahko poistovetimo z noriškimi Ambisonti.²¹

¹⁶P. S. Leicht, *Studi di storia Friulana*, Udine 1955, str. 308-309.

¹⁷Janka Istenič, *Zapisi v venetski pisavi na Koroškem in v Sloveniji*, ZČ 39, 1985, str. 314, op.2.

¹⁸Enciklopedija leksikografskog zavoda, Zagreb 1967.

¹⁹C. Marchesetti, *Bolletino della Societa adriatica di scienze naturali in Trieste*, 14, 1893, XI-14.

²⁰D. Svoljšak, *Tolminska v arheoloških obdobjih*, str. 36; *Isti*, *Novejša arheološka izkopavanja na Tolminskem*, TZ str. 211.

²¹Prav tam, str. 37.

GOSPODARJI SVETA

Sredi 2. st. pr. Kr. so v Posočje zašli rimski vplivi, ki jih je sem izžarevala l. 181 pr. Kr. ustanovljena Aquieleia. Še močnejši vpliv pa je imel bližnji Čedad, ki ga je kot rimsko kolonijo ustanovil Julij Cezar, ki je leta 53/52 pr. Kr. tu naselil keltske Galce in mesto poimenoval Forum Julii. Julij Cezar in cesar Avgust sta razširila predelsko cesto in jo povzdignila med vojaške, ob cesti pa je stalo tudi nekaj postaj (mansiones), verjetno vsaj dve. Prva naj bi bila po Rutarjevem mnenju postaja Larix ali Larice v loški dolini (Log pod Mangrtom) ob vznožju strmega predelskega klanca (za počitek in morebitno zamenjavo konj), vendar pa je to le domneva, ki se je ne da potrditi. Sporno pa je tudi njegovo lociranje postaje Ad Silanos. Po njegovem mnenju je stala na območju današnjega Kobarida, ali pa malo zahodneje, v bližini Starega sela (pri Seljanih).²² Primerjava antičnega imena s kasnejšim slovanskim seveda ni mogoča.

Tabula Peutingeriana prikazuje cesto XI Aquileia - Virunum. Kraj po imenu Ad Silanos leži 35 milj od Akvileje proti Virunu,²³ lokalizacija je sporna, ker furlanska cestna mreža ni preiskana in ker je Mommsen, CIL III str. 589 ter V str. 169, cesti, ki ju navajata Tabula Peutingeriana²⁴ in Itinerarium Antonini 276 na Virunum združil, kar je možno, ni pa nujno. V glavnem locirajo postajo v območje kraja Artegna, Miller pa v območje Starega sela.²⁵

F. Truhlar med trasami pomembnejših cest v prazgodovinskem in rimskem obdobju omenja cesto Solkan (Gorica) - Kanal - Most na Soči - Tolmin - Kobarid - Bovec - Predil in v Kobaridu odcep v dolino Nadiže čez Staro selo in Robič.²⁶

Arheološke najdbe za oba kraja, Kobarid in Staro selo, dokazujejo obstoj naselja v rimski dobi. Že leta 1889 so "Na Gomilah" nad Starim selom odkrili prazgodovinsko najdišče. Eneolitsko postojanko pri Starem selu omenja Stucchi (Forum Iulii (1951), 15). V kraju je

²²ZT, str. 9.

Postajo Larice (Larix) je Deringer lociral na sedlo Žabnica. Svoje mnenje je spremenil tudi Simon Rutar (Koledar za goriško nadškofijo 3 (1897) 149., ko postavlja omenjeno postajo v bližino Krmina (ANSLO, str. 94).

²³ xx

Aquileia znak za utrjeno mesto

xxxv

Ad Silanos

()

ime manjka

()

ime manjka

()

ime manjka

()

Tasinementi

viii

Saloca

xi

Viruno dva stolpa

²⁴Tabula Peutingeriana - barvna upodobitev antičnega sveta na zvitku (višina 33, dolž. 668, 2 (prvotna okoli 740 cm), ohranjena na kopiji iz 12. st., ki si jo je v 16. st. pridobil augsburški humanist Konrad Peutinger, pozneje je prešla v last dunajske Dvorne knjižnice. V stlačeni in razpotegnjeni obliki - prilagojeno ozkemu in dolgemu svitku - sta upodobljena sredozemski bazen in Orient. (ANSLO 1, str. 75 - 76.)

²⁵ANSLO 1, str. 89.

²⁶Franc Truhlar, Struktura in razvoj cestnega omrežja današnje Slovenije od halštatskega do slovanskega obdobja, Kronika 1974, št. 3., str. 158.

bila tudi rimska naselbina. Vzhodno od vasi, na področju za Frankovo gostilno, so na večjem območju (V Laščah) raztrešeni ostanki antične strnjene poselitve, ki se vidijo v kulturni plasti in v večjih kamnitih grobljah. Našli so rimske novce in druge predmete, odkrili so tudi sledove široke rimske ceste proti Kobaridu.²⁷

Dva kilometra zahodneje leži še eno arheološko najdišče iz antične dobe. V Robiču so pri kopanju temeljev zadeli ob tlak iz klesanega kamna, ki je pripadal neki rimski stavbi. Odkrili so tudi ostanke rimskega cestnega tlaka in našli rimske novce ter druge predmete.²⁸ V Molidi, vzhodno od Robiča, so v prejšnjem stoletju našli redek rimski zlatnik cesarja Valentinijana III. (425 - 455) z napisom DV. PG. A. VALENTINIANUS P. F. AG. Ob gradnji železniške proge skozi Molido so menda naleteli na antične najdbe, vendar o tem ne vemo nič zanesljivega.²⁹

Niz istočasnih selišč je segal od Kobarida do Podbele, kjer so arheologi odkrili drobce opeke in keramike rimskega izvora.³⁰

Zgornje Posočje je bilo vključeno v rimsko deseto regijo, vendar pa je oddaljenost in odmaknjenost od glavnih poti povzročila stagnacijo prej cvetočih kulturnih centrov. Pomen Posočja se je ponovno povečal v 4. st., ko je bil izgrajen rimski obrambni sistem Claustra Alpium Iuliarum. Vse kaže, da je bil tačas ponovno Most na Soči središčno selišče (ob Kobaridu, Robiču, Starem selu in Sv. Heleno nad Podbelo).³¹

"Pax Romana", občutek varnosti v državi, ki so jo varovale rimske legije, je naše stare znance, utrjene na skalnatih gričih, privabil v ravno dolino. Pričeli so krčiti gozd in krasti zemljo iz krempljev močvirij. S širjenjem državne organizacije se je tudi v naše kraje širil rimski gospodarski sistem z izboljšavami v kmetijstvu, z vojsko pa so prihajale tudi nove obrti. Za legijami so prihajali tudi novi naseljenci, z novo omiko, običaji in novo vero, ki je zamenjala stare bogove. Dvignila se je raven življenja. Nove, široke rimske ceste so zamenjale stare, ozke poti. Vendar pa po stari bosanski modrosti, zabeleženi v Travniški kroniki, ceste ne pomenijo nič dobrega, pripeljejo lahko le pobiralce davkov ali pa sovražnika. S propadanjem imperija so postajali davki vse hujši, zaradi sovražnikov pa so se morali prebivalci spet umikati na nedostopnejše in varnejše kraje.

²⁷ ANSlo 1 str. 116.

²⁸ Isto

²⁹ Jan Luc, Moida, pokopano mesto, Nedeljski dnevnik, 16. 3. 1993, str. 34.

³⁰ Izpisek iz "Urbarium S. Nicolai Credae." Podnaslov: Liber memorabilum in vic. Kredae, Župnijski arhiv Kred (odslej LMC), str. 3.

³¹ D. Svoljšak, Novejša arheološka izkopavanja na Tolminskem, TZ, str. 209.

KONEC NEKEGA SVETA

Nemir so med prebivalstvo vnesle državljanske vojne in pritisk barbarskih ljudstev na meje imperija. Akvilejo je že l. 169 ogrozil vdor Markomanov in Kvadov. Alarikovi Vizigoti so se skoraj nemotoma sprehodili po Apeninskem polotoku in l. 410 oropali Rim. Prvo desetletje 5. stoletja je po cestah prineslo prvi val beguncev iz Panonije, dobršen del teh je bežal v Italijo.

Slovensko ozemlje je prizadelo tudi hunsko sosedstvo v Panoniji in njihov vdor v Italijo l. 452 vzdolž glavne komunikacije skozi mesta Petoviono, Celejo in Emono ter naprej skozi Vipavsko dolino. Njihov cilj so bila velika in bogata severnoitalska mesta (Akvileja, Mediolanum) in Rim, zato so verjetno prečkali slovensko ozemlje hitro in se niso zmenili za detaljno plenjenje in uničevanje.³² Ropali so le posamezni oddelki ob bližini poti, ki so sproti iskali hrano. Za preskrbo so bili potrebni roparski pohodi na ozemlja, ki so mejila na cesto. Gre za metodo, ki je ostala kljub vsemu nespremenjena do današnjih dni. Ti hitri roparski sunki verjetno niso segali več kot 30 km daleč.³³

Strah pred hunskim poglavarjem Atilo, "šibo božjo", pa se je v krščanskem svetu ohranil skozi stoletja vse do današnjih dni. Že samo njegovo ime je vzbujalo grozo in sprožilo nastanek številnih legend. Tako je o hunskih vdorih in ropanjih ohranjena legenda o Atili in slovanski kraljici, oblegani v Landarski jami.³⁴ Legenda zgodovinsko seveda ni točna, potrjuje pa nam možnost načina obrambe, oziroma bega ob nevarnosti, namreč zatekanja pred sovražnikom v podzemeljsko jamo ali na strmo skalovje.

Ta legenda, katere različice najdemo tudi v drugih krajih, ima verjetno korenine v romantični pustolovščini kraljice Adelaide, vdove kralja Lotarja, ki jo je v utrdbi pri Canossi oblegal Berengar II. Ko so kraljico v Landarski jami oblegali Huni, je sprejela nasvet vile, ki ji je svetovala, naj vrže med oblegovalce žito, da bi ti dobili vtis, kako je majhna posadka prek skritih rovov dobro preskrbljena z živežem. Huni so zato obleganje opustili.³⁵

Mogoče je v zvezi s spominom na vpade Hunov, oziroma "pasjeglavcev", tudi povedka Pasjemark iz Logaršč. Omenja se mesto Moreja na današnjem Stopškem polju. Grofova hči je zanosila s psom in rodila je sina, ki je vedno najprej zalajal, predno je začel jokati. Otroka so dali v škatlo in ga spustili po Idrijci, tok pa ga je zanesel do Ogleja, kjer so otroka rešili premožni ljudje. Deček je zrasel, postal močan fant in vladar Benetk, a še vedno je zalajal, predno je začel govoriti. Ker je sovražil rodno mesto, je vzdignil vojsko in z njo pokončal Morejo, da danes ni več sledu o njej.³⁶

³²Rajko Bratož, Krščanstvo na Slovenskem v pozni antiki, ZČ 1981, 3, str. 215.

³³Carlo Guido Mor, Pohod kralja Alboina, Kronika 1969, št. 1, str. 12.

³⁴Anton Aškerc, Atila in Slovanska kraljica.

³⁵P. S. Leicht, Studi di storia Friulana, Udine 1955, str. 315 - 316. Različica te frankovsko - langobardske legende v teh krajih je gotovo povezana z langobardskim limesom, oziroma langobardskimi arimani in njihovo trdnjavo Arisberg izpod vhoda v Landarsko jamo. Langobardska arimanija je bila razpuščena šele v 13. st.

³⁶Janez Dolenc, Zlati Bogatin, Ljubljana 1992, str. 137.

Rutar v Zgodovini Tolminske piše na strani 10: " Nekateri so hoteli dokazati, da je ležala pri Sv. Luciji stara Noreja, opiraje se zlasti na podobnost tega imena z imeni bližnjih vasi: Modrej in Modrejce. Ničevost tega terjenja je očitna, zlasti ker nam je sedaj popolnoma znano, da je bila Noreja na koroško - štajerski meji blizu Neumarkta."

Povedka mogoče ni starejša od avstrijsko - beneških vojn, zelo pa presenečata ime mesta Moreja in omemba mesta Ogleja, kamor je voda zanesla "pasjeglavca". Možno je, da se je povedka skozi čas zelo posrečeno prepletla in spreminjala.

Pripovedka o slovanski kraljici Vidi in hunskem kralju pa ima v nadiški dolini tudi svoje nadaljevanje.³⁷ Ker se je Atila bal, da bi ljudje, ki so se skrivali v jami (in skupaj z njimi brezštevni slovenski pastirji, za katere je vedel, da se skrivajo po gorah) zbrali korajžo in ga napadli ter pregnali z Laškega, je na skali pod Karkošan sezidal velik grad iz debelega kamenja. Iz tega gradu je pošiljal svoje "sudade" ropat pa nadiških dolinah. Z gradu je tudi branil prehod po dolini, tako da "Slovenji" ne bi mogli hoditi po živež na Laško in bi se zato morali njemu pokoriti, ali pa umreti od lakote.

Kraljica Vida je sklicala veliko sosiednjo. Stari pastir Matevž je "jau", da je Atila hudič v človeški podobi in hudiča se more pregnati le z Božjo pomočjo. Predlagal je, da gredo na Staro goro, na kateri je kapelica sv. Mihaela, ki je "pregnu" Luciferja iz nebes in zato moramo prositi Njega, da nam pomaga pregnati še Atilo iz Karkoša.

Tri dni in noči so molili, četrto noč pa je Mihael ukazal pastirjem, da naj vsaki kozi "parpnejo po dno lučičo gor za roge", in da naj vsi pastirji s kozami gredo za njim. Vsak pastir pa je moral vzeti s seboj sekiro ali vile.

Ko so to čudno procesijo (tisoč koz) zagledali stražarji na gradu, so se prestrašili in povedali Atili, da se bliža sovražnik, ki ima roge. Ko se je Atila sam prepričal, da je to res, se je tako prestrašil, da je začel lajati, to lajanje je prestrašilo koze, ki so pričele tekati sem ter tja, da se je pričelo valiti kamenje (kamani) in goreti gozd. Bilo je "ku tu paklu", Atila je s svojimi "sudadi" prestrašen zapustil grad in se "nie vič povarnu u naše kraje".³⁸

Propadu hunske državne tvorbe je sledila doba vzhodnogotske naselitve Panonije, z vsem nemiro in nestabilnostjo, ki jo je bilo čutiti predvsem v sosednjem Noriku. Leta 476 je propadlo zahodno rimsko cesarstvo, vendar je ta dogodek prebivalstvo naših krajev občutilo predvsem v psihološkem smislu, ne da bi se bistveno spremenil tok njihovega življenja.³⁹

Teodorik, kralj Vzhodnih Gotov, je po sporazumu z bizantinskim cesarjem Zenonom l. 488 vdrl v Italijo in premagal Odoakra pri Akvileji in Veroni. Varnostne razmere v vzhodnogotski državi so se izboljšale in v štiridesetih letih miru se je razživel tudi gospodarstvo.

³⁷Kakuo so koze pregnale kralja Atilo, Dom, 1989, št. 11, str. 3.

³⁸Še konec pripovedke: "Hvaležni pastirji so sklenili sezidat adno lepo cierku na čast sv. Kvirinu, ki je patron žvine, za takuo skazat hvaležnost še kozam, ki so pomagale pregnat Atilo. Gor na Stari gori pa so potle zazidali, gor nad kapelo sv. Mihiela, še dno lepo in veliko cierku na čast Matere božje."

³⁹Rajko Bratož, Krščanstvo na Slovenskem..., str. 216.

UMIK V STRMINE

Pretresi ob selitvah in vdorih ob razpadanju Rimskega imperija so prebivalstvo prisilili k umiku. Na visokih, naravno zavarovanih hribih so nastale nove naselbine staroselcev.

Na ozemlju Slovenije in v sosednjih pokrajinah Avstrije in Italije je znano kar precejšnje število naselbinskih točk, v katerih so živeli predvsem staroselci⁴⁰ (romanski prebivalci), zlasti prebivalci nižjega sloja antične družbe, ki se niso odselili.

Oblika in način gradnje objektov kažeta na padec nivoja v gradbeništvu, kombinirata se zid in les, poznamo pa tudi stavbe, ki so samo zidane, in na drugi strani stavbe, narejene le iz lesenih brun in protja, zamazanega z glino. Prostori za obrtno dejavnost in hlevi so bili zgrajeni še slabše.⁴¹

Eno izmed takšnih naselij predstavlja tudi poznoantično najdišče Tonovcov grad pri Kobaridu. Še ne sistematično izkopano najdišče pomembno dopolnjuje sliko poznoantične naselitve v jugovzhodnih Alpah in predstavlja enega najvitalnejših členov v sistemu poznoantične obrambe Italije.⁴²

Najdbe iz naselbine kažejo na različne etnične drobce, njihova kronološka starost sega od bronaste fibule srednjelatenske sheme (glede na slabo ohranjenost, bi smeli domnevati, da je bila v naselje prinesena pozneje) do bronastega prstana z vloženim steklom (značilen del noše 14. st.).

Izgradnjo arhitekture s še danes vidnimi tlorisi, bi po analogijah z drugimi najdišči lahko postavili nekako v zač. 6. st. ali morda najzgodneje v 2. pol. 5. st. Odgovor na vprašanje, kdo je naselbino zgradil, je po današnjem vedenju preuranjen. Večina najdb kaže na romanizirane staroselce, ne moremo pa povsem izključiti tudi Vzhodnih Gotov, ki so bili nedvomno močno zainteresirani za utrdbo na tako pomembnem strateškem mestu. Glede na bližino langobardske Italije je morda postojanka predstavljala predstražo na strateško važnem mestu. Postavlja se vprašanje, ali je bila naselbina kontinuirano poseljena od 6. st. naprej. Nekaj posameznih najdb opozarja, da tudi v srednjeveškem obdobju hrib ni bil povsem neobiskan, vendar so sledovi tako skromni, da je težko govoriti o poselitvi.⁴³

Ker ni ostankov zidanih stavb iz 4. st., se postavlja vprašanje, ali so prvi pribežniki živeli v lesenih kočah in šotorih (kot začasni begunci). Ob kasnejši zidavi stanovanjskih hiš (ob stalni naselitvi), je na južni strani naselbine bila sezidana zgodnjekrščanska cerkev, oziroma najverjetneje kar celoten verski kompleks z več cerkvami. Zanimivo je, da so bile cerkve krite z opečnato kritino, česar med tako poznimi zgradbami ne najdemo nikjer drugje na slovenskem ozemlju. V bližini cerkvenega kompleksa so ohranjeni ostanki dveh enoprostornih stavb, v katerih bi smeli videti dva nekdanja vodna zbiralnika. Zaloge pitne vode so bile za naselje med najnujnejšimi pogoji za preživetje. V naselju izstopajo tudi troprostorne stavbe.⁴⁴

⁴⁰Ivo Juvančič, Križarska vojna proti Kobaridcem, ZČ 1984, št. 1-2, str. 51.

"Stari Iliri-Kelti so se naučili toliko latinskih besed, da so lahko kupčevali z rimskimi gospodarji in doseljenci, doma pa so še govorili v svojem jeziku. To priznava za gorske odročne kraje tudi Bogo Grafenauer, medtem ko one po dolinah in ravninah hitro latinizira."

Težko je sklepati o stopnji romanizacije zgornjega Posočja. Hribovit svet jo je gotovo zadrževal, na drugi strani pa jo je pospeševala bližina Italije oziroma Forum Julija.

⁴¹Marijan Slabe, Naselbinska struktura 5. in 6. st. v jugovzhodnem predalpskem prostoru, ZČ 39, 1985, št. 3, str. 188.

⁴²Slavko Ciglenečki, Poznoantična naselbina Tonovcov grad pri Kobaridu, Kronika 1994, št. 1, str. 2.

⁴³Isti, str. 8.

⁴⁴Isti, str. 3.

Za naselbine iz tega časa na slovenskem ozemlju velja, da je tod mogoča tudi občasna navzočnost tujcev, tako vojaškega, kakor tudi civilnega stanu, vendar pa je danes podoba njihove medsebojne komunikacije še precej zamegljena. Domačini so se preživljali predvsem z živinorejo (pri čemer so uporabljali česala za prejo, škarje za volno itd...), z obdelovanjem zemlje, za kar so rabili kose, srpe, rovnice, manj pa kopače in pluge z železnimi deli. Seveda so bili v takšnem branjenem mestu v času nevarnosti prebivalci primorani opravljati tudi obrambne naloge.⁴⁵

V naselbini je bil odkrit dolg železen meč - spatha, redka najdba v poznoantičnih utrdbah, okvirno sodi v čas zgodnjega srednjega veka (Priloga slika 12). K orožju nedvomno sodi tudi železen bojni nož z značilnim kanalom za odtok krvi ob zadebeljenem robu. Nekoč je dopolnjeval oborožitev bojevnika iz časa preseljevanja⁴⁶ (13).

Podobo vsakdanjika prikazujejo različna železna orodja in drugi predmeti, ki so napravili življenje na višinski utrdbi znosnejše. Žličkast sveder (14) in noža za rezanje usnja (15), ki kažeta na specializirano dejavnost, nam pričajo o ohranitvi rokodelstva. Izgubljen železen kavelj, na katerega so obešali tehtanju namenjeno blago dokazuje, da trgovina ni zamrla. O trgovanju in mogoče tudi o prisotnosti Bizantincev pričajo ostanki amfor. Najti je tudi ostanke različnih žebeljev, ataše držajev veder, kuhinjske nože. Rovnica (16) je verjetno v strmini nadomestila plug. Ribolov na bregovih Soče nam predstavi imenitno ohranjen železen trnek (17), v drobnem železnem inventarju pa ne manjka niti šivanka (18). Številni so rimski novci, vendar je pri njih zaradi slabe ohranjenosti mogoče domnevati poznejšo uporabo. Za datacijo in značaj naselbine je pomemben vzhodnogotski srebrnik.⁴⁷

Na griču Sv. Volarja še niso opravili podobnih arheoloških raziskav, vendar obstaja možnost umika staroselcev tudi na ta naravno utrjen grič. Poleg umika civilnega prebivalstva, je zaradi lege, ki zapira vhod v dolino Nadiže, možna tudi nastanitev vojaške posadke. Prav tako je možen tudi obstoj starokrščanske cerkve, na katerih temeljih bi lahko bila kasneje sezidana romarska cerkev sv. Hilarija.⁴⁸

"Zanimivo je, da so troprostorno ureditev hiš zasledili kot prevladujočo obliko pri izkopavanjih na Monte Barro v bližini Lecca v severni Italiji, kjer pravkar odkrivajo mogočno naselbino s konca 5. in prve polovice 6. st. in v kateri nekatere najdbe opozarjajo na prisotnost Vzhodnih Gotov."

⁴⁵M. Slabe, *Naselbinska...*, str. 189.

⁴⁶Odlične analogije ima v mečih iz bližnjega langobardskega središča Čedad.

⁴⁷S. Ciglencečki, *Poznoantična naselbina...*, str. 7.

⁴⁸Legendo o razbitem maliku lahko razumemo tudi kot nastanek kršč. cerkve na mestu prejšnjega poganskega žrtvenika, oltarja ali svetišča.

BOJEVNIKI, KI SO JEDLI TRAVO

Arheološke najdbe s Tonovcovega gradu, ki bi nam lahko to naselbino predstavile kot utrdbo Vzhodnih Gotov zahtevajo, da o tem ljudstvu spregovorim nekoliko širše, vsaj o njihovem vplivu na življenje na današnjem slovenskem ozemlju in o njihovih prvih stikih s Slovani. O njih najdemo v slovenščini malo literature. Nenazadnje so si tako hrabri bojevniki to predstavitev gotovo tudi zaslužili.⁴⁹

Med letom 507 in 511⁵⁰ je kralj Teodorik zahteval od Lukristanov,⁵¹ ki so živeli ob Soči, da poskrbijo za javno vožnjo,⁵² ker se le z njeno pomočjo lahko hitro izvršijo kraljevi ukazi. Lukristani so morali skrbeti za konje, določene za vzdrževanje poštnih zveze. Njihova dolžnost je bila, da te konje dobro redijo. Posestniki na postajah⁵³ pa so si prilastili zemljo, namenjeno paši in krmi konj.⁵⁴ Ne vemo, kje točno so Lukristani živeli, ali ob spodnjem toku Soče, ali višje, gotovo pa je, da njihovo ozemlje, glede na večje število poštnih postaj, po obsegu ni moglo biti ravno majhno.

Niso samo Lukristani povzročali težav, tudi sicer je v Teodorikovi državi vladal nered, predvsem v krajih izven Italije. V Posavje⁵⁵ je kralj postavil svojega predstojnika,⁵⁶ ki je imel dolžnost kaznovati živinske tatove, odpraviti poboje, obsojati tatvine in skrbeti, da se med prebivalstvom ne bi pojavljala nova pregrešna dejanja. Prebivalstvu je naročil, da mora živeti v slogi in naj se navadi poštenega vedenja.

Preprosti ljudje so verjetno nosili krajše lase, gotski plemiči pa so po daljših laseh dobili tudi svoje ime (*capillati*). Plemiči so zlorabljali svoj plemeniti rod ali zaslužno čast, zato je Teodorik zahteval, da se mora kaznovati vsak, ki se ravna po slabih navadah, ne glede na družbeni položaj. Prebivalci provinc so se namreč pritoževali kralju, da je delovanje posestnikov, defensorjev in kurialov usmerjeno le v njihovo privatno korist.⁵⁷ Teodorik je izdal tudi predpise o obnašanju Gotov v mestih, s katerimi je uredil odnose med gospodujočimi Goti in starimi naseljenci. Vodila ga je misel, naj v skupnem miru in ob božji pomoči, oba naroda uživata v sladki spokojnosti. Svojim podložnikom zagotavlja, da je njegova naklonjenost enaka do vseh, kdor pa bo znal ceniti zakone, bo še bolj prirastel k njegovemu srcu. Noče okrutnosti, preklinja zlobno oholost in nasilneže teh zahteva vladanje

⁴⁹Goti so se v 1. st. po Kr. selili iz južne Skandinavije preko Baltika na jug do izliva Visle, nakar so se obrnili na JV in v 3. st. prišli do Črnega morja ter zasedli pokrajino ob Spodnjem Dnjepru in Dnjestru, kjer pride do ločitve med Vzhodnimi in Zahodnimi Goti. Vzhodni Goti (Ostrogoti) imajo svojo državo in svojega kralja. Zaradi pritiska Hunov pobegnejo k Zahodnim Gotom in oboji skupaj udarijo čez Donavo. Rimski cesar Vzhodnim Gotom dovoli naselitev v Panoniji. Huni jih prisilijo v podrejeni vazalni položaj. Pod Atilovim vodstvom so jih l. 451 na Katalaunskih poljanah premagale skupne sile Rimljanov in barbarov. Vzhodnorimski cesar pošlje l. 489 proti Odoakru, uzurpatorju v Italiji, vojsko Vzhodnih Gotov, ki jih vodi Teodorik I. Teodorik je premagal Odoakra, zavzel Italijo in vladal z dovoljenjem vzh. rim. cesarja. Ko je Justinjan hotel obnoviti nekdanje Rimsko cesarstvo, je njegov general Belizar dvakrat napadel Vzhodne Gote, njihovo kraljestvo pa je dokončno uničil l. 552 bizantinski vojskovodja Narzes.

⁵⁰Kasiodor je spisal prve štiri knjige med letom 507 in 511. (Iz prve knjige Cassiodori Var., I., 29.)

⁵¹Morebiti gotsko pleme, ki se je naselilo ob Soči. Drugje se ne omenjajo.

⁵²"Cursus publicum" - nekakšna pošta v tem času.

⁵³Mutationes - postaje ob državnih cestah, kjer so zamenjavali konje ali vozove.

⁵⁴Franc Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I-V (odslej Gradivo), I., št. 4.

⁵⁵Gradivo I., št. 6.

⁵⁶Teodorik je med 507 in 511 poslal Fridibada, med 523 in 526 je opravljal to dolžnost Severin.

⁵⁷Gradivo I., št. 11.

zakona in ne mišic. Staro romansko prebivalstvo opozarja, da je njihova moralna dolžnost, da cenijo Gote, ki v vojnah branijo državo in zagotavljajo mir.⁵⁸

Gotski bojevniki so bili oklepljeni, kakor tudi njihovi konji.⁵⁹ Če se Goti niso že prej spopadali s Slovani, so se potem prvič spopadli s Slovani v bizantinski službi, ki jih je dobil bizantinski poveljnik Belizar kot okrepitev med gotskim obleganjem Rima (l. 537). Zanimivo je, da Hune (Obre), Slované in Ante omenja kot konjenike.⁶⁰ Prokopijev opis Belizarjevega obleganja mesta Auxium⁶¹ nam priča o trdoživosti Gotov (kljub možnemu pretiravanju).⁶² Ko jim je zmanjkalo živeža, so Goti jedli travo.⁶³

Centralna oblast je skrbela ob stiskah tudi za obrobne pokrajine. Med leti 533 in 537, kot nam poroča vir, v Benečiji⁶⁴ zemlja ni obrodila ne grozdja, ne pšenice in ne ajde. Zato je kralj ukazal, da se ljudem povrne pšenica in vino, ki sta bila rekvizirana za vojsko (čas gotsko bizantinskih vojn) v mestih Concordia, Oglej in Čedad.⁶⁵

Za pokrajinami ob morju (Liburnija, Istra in Benečija, ki je segala do Ravenne) so v notranjosti prebivali Siščani in Posavci, za njimi pa so bili naseljeni Karni in Noriki. Vsem tem ljudstvom so v začetku gotskih vojn gospodovali Goti.⁶⁶ Ohranilo se je torej staro prebivalstvo, nad njimi pa je vladala gotska družbena plast. Med bizantinsko gotskimi vojnami so Franki izrabili priložnosti in l. 548 brez truda zavzeli večino beneškega ozemlja.⁶⁷ Gotom je tako ostalo v Benečiji le malo mest, ker so si primorske kraje podvrgli Bizantinci.⁶⁸

Od l. 551 do zmage bizantinskega poveljnika Narzeta pri Taginasu l. 552 nad Vzhodnimi Goti sta bili Istra in Benečija še pod oblastjo gotskega kralja Totile,⁶⁹ l. 556 pa se je bizantinska vojska polastila ozemlja v Italiji, ki ga je l. 548 osvojil frankovski kralj Teodebert.⁷⁰

⁵⁸Marko Šunjić, Hrestomatija izvora za opštu istoriju srednjeg vijeka, Sarajevo 1980, str. 8.

⁵⁹Prokopijev opis obleganja Soluna l. 537. Gradivo I., št. 21.

⁶⁰Gradivo I., št. 22.

⁶¹Današnji Osimo.

⁶²Gradivo I., št. 27.

⁶³Bizantinski poveljnik je imel med svojimi vojaki tudi nekaj slovanskih najemnikov. Ti so imeli navado, da so se skrili med grmovje in skalovje ter prežali na sovražnika. V grmovje blizu kraja, kamor so prihajali Goti ponoči "past travo", se je skrila neki slovanski prostovoljec in ujel živega Gota, pomembnega za poveljnika Belizarja. Goti se niso bili pripravljene predati, čeprav so jim že pošle zaloge hrane.

⁶⁴Gradivo I., št. 23.

⁶⁵Vprašanje je, ali nam je mišljeno le mesto Čedad, ali tudi njegova širša okolica.

⁶⁶Gradivo I., št. 43.

⁶⁷Gradivo I., št. 49.

⁶⁸Prav tam.

⁶⁹Gradivo I., št. 53.

⁷⁰Gradivo I., št. 59.

RAZBITI MALIK

Nedvomno se je krščanstvo že v rimskih časih v dolino Nadiže širilo iz Ogleja.⁷¹ Kdaj najdemo v Akvileji prve kristjane, oziroma organizirano krščansko skupnost ni znano.⁷² Italijanska historiografija predstavlja sv. Mohorja (Hermagora) kot prvega znanega akvilejskega škofa, nekako iz sredine 3. stoletja.⁷³

Mohor naj bi širil krščanstvo v "Tergeste"⁷⁴ in druga mesta", njegov naslednik Hilarij (ok. 280) pa na celotno ozemlje Benečije in Istre. To izročilo je legendarno in ga ne moremo preveriti z zanesljivejšimi viri.⁷⁵

Domača legenda iz Kreda govori o delovanju sv. Hilarija v teh krajih. Seveda je nastanek legende povezan z njegovo cerkvijo, ki stoji na griču Sv. Volarja⁷⁶, kjer je stala že stara naselbina. Po legendi so tu nekoč živeli Gejdi (Ajdi), ki so bili po veri pogani. Prepričani so bili, da jih ne bo nihče pregnal iz teh krajev, razen tistega, ki bi jim razbil železno skledo, ki so jo častili kot malika. Sv. Hilarij je z visokega skalnega čela vrgel v skledo konjsko podkev in jo razbil. Gejdi so ga za kazen vrgli v Nadižo. Gejdi, ki so bili izredno veliki, saj so lahko napravili korak s Stola na Mijo in z Mije na Matajur, sedeli na kamnitem stolu za "Mizo" in si umivali noge v Nadiži, pa so se vendarle za vselej odselili iz naših krajev.⁷⁷

Legendo o mučeništvu oglejskega škofa sv. Hilarija opisuje Martin Baucer v knjigi Zgodovina Norika in Furlanije. Hilarij se je rodil v Ogleju in bil od malega vzgojen v krščanstvu.⁷⁸ Za škofa je bil imenovan še kot diakon, ko je z diakonom Tacijanom oznanjal sveto vero po Noriku. Oglejski prefekt Beronij⁷⁹ je na pobudo poganskega duhovnika

⁷¹ZT, str. 15. "Po zmagi keršanstva nad paganstvom razširila se je bila sveta vera iz Ogleja (kjer sta jo oznanjevala sv. Mohor in sv. Jelar) tudi v Čedad. Verjetno je, da so iz Čedada tudi na Tolminsko zahajali misijonarji oznanjevat Kristov nauk. Ali s kolikim uspehom so delovali, tega ne moremo presoditi, zlasti ker so kmalu začeli veliki nemiri po naših deželah."

⁷²R. Bratož, Kratek oris..., str. 205.

G. Biasutti meni, da je širjenje krščanstva v Akvileji temeljilo na misijonarski aktivnosti krščanskih Židov. Krščanstvo naj bi bilo v mestu zasidrano že v 2. stoletju. Kritično se je do tez Biasuttija izrazil G. C. Menis. Krščanstvo je bilo v Akvileji sprva najbolj zastopano med grško govorečimi priseljenci, šele pozneje, v 4. stoletju je postopoma prevladal latinsko govoreči element. (G. Cuscito, R. Egger, J. Zeiller)

⁷³Prav tam, str. 206. V slovenski in avstrijski historiografiji se je uveljavila hipoteza po kateri naj bi bil Hermagora identičen s panonsko mezijskem mučencem lektorjem Hermogenom iz Singiduna (+303), čigar relikvije naj bi bile v zač. prenešene v Akvilejo. Na tej podlagi naj bi v akvilejski cerkvi nastala legenda, ki naj bi služila cerkvenopolitičnim aspiracijam akvilejske cerkve v 6. stoletju.

⁷⁴Trst.

⁷⁵R. Bratož, Vpliv..., str. 6.

⁷⁶Renate Pillinger, Pregarjanje kristjanov in uničevanje templjev na ozemlju Avstrije v rimski dobi, ZČ 1985, 3, 173 - 183.

Poročilo o smrti sv. Florijana, ki nam ga posreduje Hijeronimijanski martirologij, koledar svetnikov, verjetno iz srede 5. st., nam pripoveduje o smrti tega mučenca v Lauriacumu (današnji Lorch ob Aniši) v Obrežnem Noriku. Na prezesov ukaz so ga s kamnom, privezanim okrog vratu, z mostu strmoglavili v Anišo.

Možna je povezava teh dveh legend, kajti češčenje sv. Florijana je bilo že zelo zgodaj razširjeno.

R. Bratož, Vpliv..., str. 19. Neznano kdaj, najkasneje v 10. st., se pojavi češčenje sv. Florijana tudi v Čedadu.

⁷⁷LMC, str. 3.

⁷⁸Baucer tu močno pretirava, saj se krščanstvo v Akvileji ni moglo pojaviti kmalu po Kristusovem križanju (ok. l. 30), ali pa celo še prej. Mohorja je Hilarij po Baucerjevo nasledil leta 70, torej bi se moral roditi ok. l. 30.

⁷⁹Navzočnost grških imen preganjalcev kristjanov v mučeniških spisih s severnojadranskega področja bi mogla biti izraz antipatij do Bizanca v dobi monoteletskega spora, vendar je bilo nasprotovanje bizantinski politiki v cerkvenih krogih verjetno še bolj izrazito v dobi ikonoklazma in v desetletju pred frankovsko zasedbo Istre l. 788. Na grška imena lokalnih preganjalcev kristjanov naletimo v legendah, za katere se upravičeno domneva, da

Menofanta sv. Hilarija zaprl. Prignal ga je v tempelj in mu ukazal darovati bogovom. Svetnik je bogoskrunsko dejanje odklonil, zato ga je Beronij dal sleči in pretepati. Nato so ga dali na podstavke in ga bili, vse dokler mu niso izstopila čreva. Tedaj so ga vzeli s podstavk, polegli na tla in mu ožgali hrbet z žarečim ogljem. Med mučenjem pa je svetnik neprestano molil in z dihom je spremenil v prah kipe bogov zraven njega. Odnegli so ga v ječo, kjer je našel sv. Tacijana, ki so ga tudi pretepli. Ko sta ponoči skupaj molila, se je mesto z velikim grmenjem treslo kot ob potresu. Kmalu zatem je dal Beronij oba svetnika usmrtiti in tako sta 16. marca leta 90 odšla v nebesa.⁸⁰

Baucer ima za napačno trditev, da je sv. Hilarij umrl kot oglejski škof pod cesarjem Numerijanom,⁸¹ ki je vladal l. 283. Ker bi po Baucerjevem mnenju Hilarij kot drugi oglejski škof moral l. 70 naslediti sv. Mohorja, to seveda ne more biti res, ker nikjer ne piše, da bi sv. Hilarij ostal škof 213 let, če bi ga usmrtili v času Numerijana.⁸² Baucer je razmišljal čisto logično, zmotil se je le, ker je Hilarij v resnici nasledil Mohorja šele v 3. stoletju in ne v prvem.

Organizirani misijon iz Ogleja se prične šele z dobo verske svobode. Od zadnje četrtine 4. st. je bil Oglej metropolitansko središče za Benečijo z Istro, h kateremu je spadalo veliko ozemlje od Gardskega jezera in reke Mincio na zahodu do Trojan (Atrans) na vzhodu.⁸³ Četrto stoletje je bilo doba pokristjanjevanja mest v tem prostoru in nekoliko kasneje tudi podeželja. Kako je to pokristjanjevanje potekalo, nam poroča le malo virov.⁸⁴

Za vzhodnoalpsko in predalpsko območje ni ohranjenih virov, predstavljamo pa si lahko podobne misijonarske akcije, v podobnih okoliščinah in s podobnimi rezultati kot v severnoitalskih primerih: razmeroma lahko v mestih, dosti težje pa na podeželju. Na podeželju so iz te dobe zgodnjekrščanske najdbe še prav izjemne in očitno je, da je tam prišlo

so starejšega nastanka (v legendi o sv. Hilariju in Tacijanu sta lokalna preganjalca Beronij in Monofant). Vprašanje je zaradi nezanesljive kronologije nastanka legend zelo zapleteno. (R. Bratož, Vpliv..., str. 39, 43.)

⁸⁰Martin Baucer, *Zgodovina Norika in Furlanije*, Ljubljana 1991 (odslej MB), str. 58-59.

⁸¹LMC, str. 4.

⁸²Pio Paschini, *Storia del Friuli*, Volume I., Udine 1934, str. 24.

Paschini objavlja dva kataloga oglejskih škofov, beneškega in čedajskega.

Catalogo Veneziano

Catalogo Cividalese

Hermachora (Hermagoras) sedit
an. xx

Hellarus (Hilarius) sedit an. x.

Grisonogus sedit an. x.

Grisonogus sedit an. xii.

Theodorus sedit an. xi.

Agapitus sedit an. xiii.

Benedictus sedit an. xx.

⁸³R. Bratož, *Krščanstvo ...*, str. 213.

Akvileja se je ob koncu 4. st. pod vodstvom škofa Kromacija (388 - 408) razvila v enega najbolj cvetočih centrov krščanstva v imperiju sploh.

"Auzonij že pravi, da je Oglej po velikosti deveto mesto na svetu. (V rim. imperiju - op. a.) Cesar Justinjan trdi v svoji 29. noveli, da je Oglej "za Rimom največje mesto na zahodu". Papež Janez XIX. ga proslavlja kot "drugi Rim - secundam esse post hanc Almam Romanam Sedem". Atila, šiba božja, je leta 452 porušil Oglej do tal. Danes je Oglej preprost furlanski trg, ki šteje 3200 duš in kjer samo slovita bazilika, muzej ter arheološke izkopanine govorijo o slavni zgodovini." (Zgodovina goriške nadškofije, Gorica 1951, str. 29.)

⁸⁴R. Bratož, *Vpliv...*, str. 6 - 7.

Kromacij poroča o dejavnosti Ogleja pri gradnji in posvetitvi katedrale v Konkordiji v času delovanja tamkajšnjega prvega po imenu znanega škofa ok. l. 390.

Drugo poročilo se nanaša na širjenje krščanstva v alpske doline okolice Trenta med prebivalstvo, ki je trdovratno vztrajalo v poganstvu (ok. l. 397). V dolini Val di Non so izgubili življenje vsi trije tja poslani misijonarji. Leta 405 so pogani v Val Rendene do smrti kamenjali škofa Vigilija.

do preobrata eno do dve generaciji kasneje kot v mestih. Pokristjanjevanje podeželja je bilo do l. 470 na področju Vzhodnih Alp v glavnem zaključeno.

KRALJEVA GORA

Leta 568 so Langobardi pod vodstvom kralja Alboina zapustili Panonijo in odšli z ženami, otroci in z vsem premakljivim imetjem v Italijo. Kralj se je tik pred mejo Italije povzpел na neko goro, da bi si ogledal pokrajino, po tem dogodku pa naj bi to goro (na kateri so baje živel divji voli) imenovali "Kraljeva gora". Rutar je menil, da je ta gora Matajur⁸⁵ (Matajor), kar je bilo zmotno, današnje zgodovinopisje zagovarja potek poti skozi Vipavsko dolino, Rutar pa je precenil pomen predelske poti v tem času.⁸⁶

Verjetno so se Langobardi tik pred 2. aprilom (velikonočni ponedeljek) 568 zbrali v bližini zahodnega konca Blatnega jezera in od tam odrinili na 165 km dolgo pot, ki jih je vodila do Kalca pri Logatcu. Ob dnevnem povprečju 25 km je možno to pot normalno prehoditi v enem tednu, vendar se ni pomikala samo vojska, ampak vse ljudstvo s precej težkim in okornim pratežem, kar je pohod upočasnilo.⁸⁷

Na Kalcah so se ponujale tri poti:

- proti Ajdovščini
- preko Postojne do Ajdovščine
- na SZ proti Idriji

Če bi se napotili po tretji poti, bi prispeli do Mosta na Soči, kjer bi morali Sočo prebresti. Tej težavi pa bi moral slediti še preboj do Čedadu skozi sotesko Nadiže, kar bi pomenilo zelo težavno in še bolj nevarno pot. Druga možna pot v Furlanijo po prehodu čez Sočo je vzpon po zelo slabi poti na Livško sedlo, odkoder je mogoč vzpon na Matajur (1641 m). Toda, zakaj se ne bi genialni barbarski vojskovodja rajši odločil za lažje dostopni Kuk (1243 m), če bi se že hotel razgledati po Furlanski ravnini?

Najverjetnejša ostane tako, predvsem za glavno skupino selilcev, prva možnost. Posamezni vojaški oddelki pa so lahko kot zaščita krenili proti Postojni in se pri Ajdovščini združili z glavnino. Edina ovira, ki jim je še preostala je bila reka Soča, ki pa so jo lahko brez težav prečkali prek mostu v Sovodnjah.

Ta cesta je bila Langobardom že znana, saj so jo uporabljali že pred petnajstimi ali šestnajstimi leti, ko so prišli v Italijo kot najemniki v Narzesovi vojski. Ravno zaradi poznavanja poti bi bil vzpon na goro zgolj zaradi geografske orientacije nelogičen.

Če zanemarimo možnost, da bi to lahko bil le nekakšen simbolični, oziroma kulturni obred, lahko sumimo, da je bil to zgolj domišljijiski vrinek Pavla Diakona in da gre le za analogijo iz Svetega pisma: "Mojzes je šel z moabskih planjav na goro Nebo, na vrh Fasse, ki je nasproti Jerihi. In Gospod mu je pokazal vso deželo... ..In Gospod mu je rekel: "To je dežela, ki sem jo s prisego obljubil Abrahamu, Izaku in Jakobu..." " (ST, Dt 34, 1 -5). Ta

⁸⁵ZT, str. 15. V opombi na strani 218 se Simon Rutar opira na Q. Vivianija in Casarolo. Priznava pa, da se je večina zgodovinarjev odločila za Nanos, katerega Italijani ravno zaradi tega dogodka imenujejo Monte re. Imena Matajur (Matajor) ne izpeljuje iz slednjega. Samo ime verjetno izhaja iz Monte maior.

⁸⁶Pavel Diakon, Zgodovina Langobardov, Maribor 1988 (odslej HL), 66-67.

P. Štih, Glose k srednjeveškemu delu Rutarjeve Zgodovine Tolminskega, Kronika 1994, št. 1, str. 22.

⁸⁷Carlo Guido Mor, Pohod kralja Alboina (568 -570), Kronika 1969, št. 1, str. 10.

analogija naj bi Langobardom zagotavljala legitimiteto oblasti v Italiji. Tudi sam datum odhoda se pokriva z odhodom Izraelcev iz Egipta.

Sam vzpon pa bi bil mogoč (in lahko bi rekli da tudi nujen) zaradi taktičnih razlogov. Težko je verjeti, da bi celotno langobardsko ljudstvo krenilo po Vipavski dolini nezaščiten pred bočnimi napadi. Tako lahko postavim tezo, da je Alboin zaščitil glavno kolono z vzporednimi vojaškimi oddelki - zaščitnicami južno in severno od glavne poti. Ravno zaradi teh oddelkov si je nujno moral natančneje ogledati pokrajino in jim tako določiti smer gibanja, da se ne bi preveč oddaljili ter da bi se nato na določenih mestih tudi združili s kolono. Ta naloga je bila še posebej težavna za vojake, ki bi prevzeli varovanje skozi ozko in nepregledno dolino Idrije.

Obstaja tudi druga možnost vzpona zaradi strateških vzrokov. Nenazadnje gre za "goro ob meji Italije", torej na območju stare obrambe "ranljivega vhoda v Italijo". Staremu lisjaku gotovo ni bilo vseeno, kako bo njegov nečak Gisolf branil vzhodno mejo njegove države. Po tej možnosti naj bi prišlo do vzpona zaradi skrbi pri organizaciji obrambe in to nam lahko tudi locira kraj v bližino Hrušice (rimske postojanke Ad Pirum), še posebej, če pomislimo, da je bila najvzhodnejša langobardska postojanka na tem območju naselbina Castra (Ajdovščina).⁸⁸

BRODOLOMCI Z DOLGIMI BRADAMI

Po prehodu čez Sočo je Alboin postavil nečaka Gisolfa⁸⁹ za vodjo te pokrajine in s tem položil temelje nastanku furlanske vojvodine. Najodgovornejša naloga langobardskega vojvode v Čedadu je bila obramba vzhodne meje pred nevarnimi sovražniki - Obri.

Niti prehod, niti naselitev Langobardov nista bila tako zelo neznosna. V vzhodnih predelih Italije severno od Pada ni v ljudskem izročilu nobenega namiga na razdiralno dejavnost Langobardov, v Furlaniji so krivci vsakršnih razdejanj bodisi Atila, bodisi Madžari. Res pa je, da so vsa antična municipalna naselja - razen Čedada (Forum Julii) - žalostno in bedno životarila med sledovi hunskih razdejanj izpred sto let. Ljudstvo se ne spominja langobardskega nasilja.⁹⁰ Dejansko se je nasilje, tudi fizično, začelo šele po Alboinovi smrti, še bolj pa po smrti njegovega naslednika Klefa, ko postane podoba Langobardov bistveno mračnejša, saj so se morali bojevati na številnih frontah, samo da bi se ohranili pri življenju. Njihova zmedena in včasih nerazumljiva dejanja nam dejansko vzbuja vtis, da gre za brodolomce, ki se oklepajo vsake bilke, ali za obupance, ki na slepo udrihajo okoli sebe.⁹¹

Kralj Rotarij je postavil celo pisane zakone, ki so posegali na vsa področja življenja. Med drugim so bile v njem predpisane celo kazni za pretepe ali udarce. Če je kdo udaril koga s pestjo, je moral plačati tri solide, če pa mu je prisolil klofuto, je bila kazen dvojna (čl. 44).

⁸⁸P. Štih - J. Peršič, Problem langobardske vzhodne meje, ZČ 1981, 4, str. 334.

B. Grafenauer, Slovensko - romanska meja - ločnica in povezava, ZČ 1987, 1, str.8.

⁸⁹HL, 66-69.

⁹⁰Langobardi gotovo niso bili krotke narave. Bili so predvsem vojščaki in kot je znano, se vojščak ne meni dosti za malenkosti. Bili so ljudje navajeni plenjenja kot zakonitega vojnega dejanja, vendar pa niso bili ne boljši, ne slabši kot bizantinske armade, ki so sicer nosile bizantinsko ime, dejansko pa so jih sestavljali ljudje različnega izvora.

V pohodu so se med Langobardi premikali tudi predstavniki drugih ljudstev, Gepidi, Bolgari, Sarmati, Suavi, Noriki in druga plemena, ki so si jih Langobardi že podvrgli. Čeprav so bili že podjarmljeni, so gotovo obdržali še svojo divjo naravo. (HL, 78-79.)

⁹¹C. G. Mor, Pohod..., str. 9.

Če je kdo komu zadal udarec po glavi, in se mu je koža le rahlo poškodovala, tako da so se lasje umazali, si je prislužil kazen šestih solidov, za dva udarca 12, za tri 18, če pa jih je bilo več, se niso več šteli, ampak plačali ti trije. (čl. 46.) Kdor je udaril slugo po glavi in lobanja ni počila, je za en udarec plačal dva solida, za dva udarca štiri solide poleg plačila zdravniku, če pa več, naj se ne štejejo...⁹²

Na vzhodne meje njihove države pa so pritiskali že novi prišleki...

OD SONCA OBSIJANA PLEŠA

Slovani so začeli naseljevati prostor zahodno od alpsko - kraškega gorskega in hribovskega praga med zgornjim Posavjem in Posočjem do morja in Furlanske ravnine med koncem 6. in zač. 8. stoletja. Obrski pritisk v stepski Panoniji jih je prisilil, da so se začeli pomikati proti zgornjemu toku Save in Drave. Zaradi iskanja novega plena so Slovane pri prodiranju včasih podpirali tudi Obri sami. Po Kosovem mnenju je slovanski naselitveni val pred koncem 6. st. dosegel Sočo.⁹³

Ker pa so Langobardi ob svojem umiku v Italijo gotovo obdržali vsaj za četrto stoletja tudi zgornje Posavje (Carnium - Kranj), so novo sistematično obrambo severovzhodne Italije na robu Furlanije in Čedad⁹⁴ verjetno organizirali šele kasneje. Zato je možno, da so Slovani naselili prostor zgornjega Posočja šele v drugi polovici 7. stoletja.⁹⁵

Hribe med limesom in Sočo so Langobardi uporabljali predvsem za pašo, kjer so se furlanski pastirji srečevali s slovanskimi.⁹⁶

Obrambni sistem ni vzdržal l. 610 (približno datiranje), ko so Obri oropali in požgali Čedad. Utrjeno, obzidano mesto je baje padlo zaradi pohotne Gisulfove soproge Romilde.⁹⁷ Glavni vdor obrske vojske (s pridruženimi Slovani) je gotovo potekal skozi Vipavsko dolino, zaradi koncentracije langobardske vojske v obleganem Čedadu, je bila dolina Nadiže slabo zavarovana. Zato je možen napad obrskih zaveznikov Slovanov tudi po tej smeri.

Okrog l. 664 so se spopadli Langobardi s Slovani, ki so skozi nadiško dolino prodrli do Brišč (Broxas). Pavel Diakon v opisu tega dogodka močno pretirava, saj hoče na račun zgodovinske resnice nekoliko preveč proslaviti svoje rojake in njihovo hrabrost.⁹⁸ Če je bilo

⁹²Hrestomatija..., str. 21.

⁹³B. Grafenauer, Slovensko-romanska meja..., str. 7.

⁹⁴"Langobardski limes": Venzona - Pušja vas in Gemona ob Beli, Artegna - Rtin, Tarcento - Tarčet ob Taru, Nimis - Neme ob Karnahči, Fraelacco, Tricesimo in Reanna v ozadju Nem, Cividale - Čedad ob Nadiži, Solkan ob Soči, Premoriacco, Krmin, Fara pri Gradiški in Potimo ob ustju Soče. Proti vzhodu je segla obramba do Meglarij na severu in do Ajdovščine (Castra) v Vipavski dolini. Prva utrdba je padla pred 590 (v letih ok. 625 do ok. 730 obnovljena), druga pa verjetno ok. 610.

⁹⁵P. Štih, Glose..., str. 22.

⁹⁶B. Grafenauer, Slovensko-romanska meja..., str. 8.

⁹⁷HL, 164-171.

⁹⁸HL, 218-219.

Ko so Slovani slišali, kot pravi Diakon, da se je Vektari napotil v Pavio, prestolnico langobardskega kralja, so zbrali močno vojsko in hoteli napasti Čedad. Ne daleč od Čedada, pri Briščah, so postavili svoj tabor. Vojvoda Vektari se je iz Pavie vrnil že prejšnji večer, česar pa Slovani niso opazili. Ker so njegovi grofje že odšli vsak na svoj dom, je Vektari sam s 25 možmi odjezdil nad Slovane. Ko so to majhno krdelce zagledali Slovani, so se smejali in menili, da gre pač nadnje patriarh s svojimi duhovniki. Ko je Vektari dospel do mosta čez reko Nadižo (Qui cum ad pontem Nasionis fluminis, qui ibidem est ubi Sclavi residebat, propinquasset, ...), pri katerem so se postavili Slovani, je vzel z glave svojo čelado in se dal prepoznati; imel je namreč plešasto glavo. Ko so Slovani videli, da je prišel sam Vektari, so se tako prestrašili, da so mislili bolj na beg, kakor pa na boj. Vektari

res tako kot pravi Diakon, je prav gotovo kdo izmed prestrašenih junakov bežal skozi našo dolino in si oddahnil šele kdovekje...

Števila 5000 mož ne smemo jemati resno. Najverjetneje je na langobardske pašnike prignala svojo živino nekoliko večja skupina slovanskih pastirjev. Potujoči pastirji so po svoji navadi zvečer pripravili zasilno taborišče za prenočitev. Mogoče je smehu in norčevanju Slovanov botrovala slavna slovanska medica, lahko pa tudi kakšna žlahtna kapljica, zatrampana ali pa kar s silo prisvojena od langobardskih podložnikov. Pleša je sicer svetleča, ampak ponoči se navadno ne vidi, zato je vojvoda najbrž posredoval v zgodnjih jutranjih urah. (Zvečer se je vrnil iz Pavie in v naglici ni zbral niti svoje vojske.) Šele iz bližine so lahko Slovani opazili, da to niso ne duhovniki, ne trgovci, ki bi miroljubno odjezdili mimo (mogoče so se hoteli z njimi tudi malo "pozabavati"), ampak "policaji". Hitro so se umaknili pred izurjenimi vojaki, žrtev je bilo verjetno malo, zaplenjene živine pa veliko. Tega zadnjega langobardskega "podviga" Pavel Diakon, pri svoji časti in veri, očitno ni hotel zapisati. Najbrž je 25 izurjenih pripadnikov osebne garde vojvode Vektarija na čelu z njim na tak način opravilo z največ stotimi pastirji, med katerimi so bile gotovo tudi ženske in otroci.

Skupina Slovanov je lahko tja zašla slučajno med iskanjem boljše paše, ali pa je bil za to res vzrok Vektarijev odhod v Pavio. Vojvoda se je moral tja odpraviti s spremstvom, obmejni čuvarji pa so dopolnili mestno vojaško posadko in Slovani so to izkoristili.

Očitno je, da so pastirji večkrat drug drugemu kradli živino, zato so imeli Langobardi za hribovje do Soče postavljenega celo posebnega nadzornika "skuldahisa", s sedežem v Briščah (Broxis) ali Landarju (Antro).⁹⁹ Spori med pastirji so očitno privedli do prave vojne med sosedi, ki se je na neki strmi gori¹⁰⁰ končala s popolnim langobardskim porazom.¹⁰¹ Vojaški uspeh Slovanov je pomenil tudi začetek naseljevanja hribov do limesa, ob katerem se je ustalila slovansko - romanska etnična meja.

je nato z malim krdelcem napadel Slovane ter jih pobil toliko, da je izmed 5000 mož le malokdo ubežal. Milko Kos (Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev, Lj. 1985) postavlja tezo, da so se takrat Slovenci verjetno hoteli polastiti celo glavnega mesta Furlanije Čedadada, vendar je ta katastrofalni poraz za nekaj časa zadržal slovenske sunke z gora proti nižini.

Piha Ponediščak pa v kratkem ilustriranem stripu, objavljenem v Domu (1981, št. 9, str. 5), tako komentira dogodek: "Sam Buogvie, če j'ries tal' pravca, kier Slovenju ka jih je še! Longobardu pa je ostalo glih še adan, mu diej' ... Caffè." (Caffè Longobardo sredi Čedadada.)

⁹⁹B. Grafenauer, Slovensko-romanska meja..., str. 8.

¹⁰⁰Ni nujno, da je bil vrh "gore" posebno visok, mogoče le kakšnih 100 ali 200 m relativne nadmorske višine. Vseeno v neposredni okolici Čedadada tako strmih hribov ni.

¹⁰¹HL, 260-263.

Gradivo I., str. 239-242.

Okrog l. 705 so slovanske roparske čete pridrle v nek furlanski okraj, napadle pastirje in črede ter se s plenom vračale domov. Argait, župan tega okraja (verjetno Landar ali Brišča) je šel za njimi, vendar jih ni mogel dohiteti. Ko se je vrnil je srečal furlanskega vojvodo Ferdulfa, nestanovitnega in ošabnega človeka, ki mu je zaničljivo zabrusil: "Kdaj bi ti mogel izvršiti kaj hrabrega, ko prihaja tvoje ime Argait iz arga!" Argait je kot hraber mož jezno odvrnil: "Dal Bog, da ne bi umrla prej, dokler se ne izkaže, kateri izmed naju je večji arga!" (*Arga je najbrž grška beseda = brez dela, len, zanikrn. Po langobardskih postavah je moral tisti, kdor je komu rekel "arga", plačati 12 solidov globe.*)

Ko so Slovani ponovno vdrli v Furlanijo (Ferdulf sam jih je podkupil naj pridejo), so se utaborili na vrhu neke gore, kamor je bilo zelo težko priti zaradi strmine. Ko sta oba Langobarda z veliko vojsko prijezdila pod vznožje, se je Argait obrnil na Ferdulfa: "Spomni se vojvoda, da si me imenoval bojzljivega in nesposobnega človeka ali po domače "arga"! Sedaj pa naj pride božja jeza na tistega izmed naju, kateri bi pozneje prišel do Slovanov!" Oba brezglavo zdirjata v strmino in za njimi vojska, ki ji ni bilo v čast zaostajati za poveljnikoma. Slovani so se borili bolj s kamni in sekirami, kot pa z orožjem, rešil se je baje le en sam Langobard.

DIVJE BABE

Slovani so novo ozemlje zavzeli in nato naselili kot vsa nomadska ljudstva pred njimi - z osvajalnimi pohodi in vojnami. Vseeno pa je prišlo med njimi in ostanki staroselskega prebivalstva tudi do miroljubnejšega stika, ki je obema skupinama koristil bolj kot meč. Stari prebivalci so polagoma nove prišleke, navajene požigalniškega poljedelstva, privadili naprednejšemu načinu obdelovanja zemlje. Še pred stalno naselitvijo v Posočju, so se v hribih in gorah že srečevali pastirji, od katerih so Slovani prevzeli znanje o izdelovanju mlečnih izdelkov. Slovani so tako kot Germani in Kelti sicer poznali mehki sir¹⁰² iz kislega "zasirjenega" mleka, kar nam potrjuje tudi skupno ime, niso pa poznali trdega sira iz presnega mleka. Staroslovanska beseda "syr" izhaja iz besede "sur" - kisel (nem. sauer). V ljudskem izročilu so se ohranile pripovedke o divjem možu, ki je pastirje naučil sirjenja.¹⁰³

Planšarstva so se naši predniki učili najprej pri staroselcih, pozneje pa tudi pri sosedih Furlanah. Ti so pasli po našem ozemlju, zlasti na Tolminskem, med pastirji pa je kljub občasnim sporom vladalo sožitje, saj so slovenski pastirji v zimskem času gonili svoje črede na furlansko ravnino. Sledove furlanskega in italijanskega pastirstva zasledujemo pri nas že od 11. st. dalje. Zato smo od svojih romanskih sosedov prevzeli tudi vrsto nazivov za planinska bivališča, mere, posode in jedi.¹⁰⁴

Bolj kot se pomikamo proti zahodu Slovenije, več je dokazov o pogostejšem in intenzivnejšem stiku Slovanov s starim prebivalstvom. V notranjosti slovenskega ozemlja so stara imena ohranile reke, daljše od 30 km, v Posočju in zahodno od njega pa tudi krajše ter ponekod tudi potoki. Ob Soči navzgor nad Solkanom nosijo stara imena vsi trgi (Kanal, Tolmin, Kobarid, Bovec) in nekaj vasi, v Brdih in v Beneški Sloveniji se zgoste tudi vaška imena takega izvora.¹⁰⁵

Krajevna in ledinska imena, izpeljana iz slovanskega naziva "Vlah" za pripadnike starega (v glavnem bolj ali manj romaniziranega prebivalstva) nam pričajo o stiku teh dveh različnih svetov. Ti toponimi pa nas lahko včasih zavedejo, saj so ta imena lahko nastala tudi v kasnejšem obdobju (Italijani - Lah, v Beli krajini prebežniki z juga, ki so se v glavnem ukvarjali z živinorejo...). Najbolj zanesljiv dokaz, da gre za "pristna" vlaška krajevna imena, torej nasebine starih Vlahov, je sovpadanje sorazmerno že zgodaj v virih omenjenih krajevnih imen te vrste z najdbami iz "vlaških", to je rimskih in vobče predslovanskih časov. Te kraje so novi prišleki označevali, češ tam stanujejo "Vlahi", vas je "vlaška" ipd... Če pa ti kraji niso bili več naseljeni, so jih lahko tudi zaradi sledov nekdanjega življenja, ruševin, grobov, ali drugačnih preostankov imenovali "vlaški".¹⁰⁶ Na podlagi tega lahko sklepamo, da je, čeprav se ne omenja v starejših virih, prišlo na tak način do nastanka ledinskega imena V laščah nad Starim selom, kjer so našli ostanke antičnega naselja. Ledinski imeni Lašče in Podlašč obstajata tudi zahodno od Kreda, vendar za njiju tega "pristnega izvora" ne moremo potrditi, ker ni arheoloških ostankov.

¹⁰²A. T. Linhart, Poskus..., str. 276.

Kranjsko ser, hrvaško szir, češko scyr, poljsko ser, rusko sbipb < >.

Kranjsko maslo, hrvaško maszlo, češko maslo, poljsko maslo, rusko mac/) o.

¹⁰³Ivan Grafenauer, Slovenska pripovedka o ujetem divjem možu, ZČ 1952-53 (Kosov zbornik), str. 143.

¹⁰⁴N. Kuret, Praznično leto Slovencev II, str. 23.

¹⁰⁵B. Grafenauer, Slovensko..., str. 9.

M. Kos, Srednjeveška kulturna..., str. 131.

¹⁰⁶M. Kos, Srednjeveška kulturna..., str. 126.

Zanimiv spomin na te čase se je ohranil v pripovedkah o "divjih babah".¹⁰⁷ V njih izstopa izjemen položaj ženske kot nosilke znanja, vedenja, prerokovalskih sposobnosti in neke notranje, nefizične moči.¹⁰⁸ Ta vloga nas še bolj preseneča, ker je živela ženska v stari slovanski družbi v popolnoma podrejenem položaju. Ob moževi smrti je šla žena neredko z njim prostovoljno v smrt.¹⁰⁹ Pomen ženske v družbi je lahko porasel v spremenjenih gospodarskih razmerah, prikovanosti na zemljo, dvigal pa se je vzporedno z manjšanjem pomena meča.

Vojne vihre zaradi preseljevanj ljudstev in ropanj so preživele v glavnem ženske, medtem ko je bil moški del populacije zdesetkan v bojih za obrambo doma. Ženske so se umaknile stran od nekdanjih naselij in obdelanih polj, ki so jih posedli slovanski prišleki. V pripovedkah živijo daleč stran od naselja, v jamah, nad prepadi... Ni bilo potrebno dosti domišljije, da so te čudne, odmaknjene ženske, polne skrivnostnega znanja proglasili za čarovnice. V spominu so ostale kot velikanke, z dolgimi razmrščenimi lasmi, petami obrnjenimi naprej (krivopete), čudno oblečene...

Vseeno so z njimi imeli vsaj toliko stikov, da so se počasi naučili nove tehnike poljedelstva. Naučile so jih orati z živino, pokazale, kako se zvežejo drva, naučile so jih siriti, nabirale so zelišča in zdravile ljudi... Njihove izkušnje v poljedelstvu so se pokazale koristne tudi pri izbiri pravega časa za posamezna poljska opravila (sejanje in pobiranje pridelkov). Poleg tega so bile že navajene na muhasto vreme teh krajev, zato so lahko napovedovale nevihto ali točo.

Čas je opravil svoje in dva različna svetova sta se počasi združila. In kako to združitev opisujejo povedke? Obstajala sta dva načina. Prvi je bila poroka, drugi pa prihod krščanstva.

NAJOKRUTNEJŠI POGANI

Propad antike v zadnji četrtini 6. st. je imel katastrofalne posledice za oglejsko cerkev. V 7. st. in v prvi polovici 8. st. je bila oglejska cerkev večkrat na robu preživetja in zaposlena predvsem z lastnimi problemi. Šele v drugi polovici 8. st. je ponovno oživel oglejski vpliv proti severu in vzhodu, vendar še zdaleč ni dosegel pomena, ki ga je imel v antiki.¹¹⁰

Zaradi langobardske selitve l. 568 je večji del oglejskega patriarhata prešel iz rok Bizantincev pod oblast Langobardov, vključno s cerkvenim središčem Oglejem. Patriarh Pavlin se je s cerkvenimi zakladi zatekel v bližnji Gradež na otoku pod bizantinsko oblastjo.¹¹¹ Katoliški cerkvi se pod oblastjo arijanskih Langobardov ni godilo najboljšo, še večja nevarnost pa je prihajala z vzhoda, odkoder so jo ogrožali poganski Slovani. Notranji spori so privedli do delitve oglejskega patriarhata v skladu z obstoječim političnim stanjem in ozemeljsko pripadnostjo na dva patriarhata. Na bizantinskem ozemlju v Gradežu je imel sedež katoliški patriarh, na langobardskem, s sedežem v Krminu (od 628), pa je stoloval shizmatični

¹⁰⁷Zlati Bogatin, str. 9.

Janez Dolenc uvršča nastanek teh povedk v čas pred pokristjanjevanjem Slovanov.

¹⁰⁸Darja Skrt, Tolminske povedke ali slike nekega časa, Etnološki glasnik 1994, 1-2, str. 37.

¹⁰⁹Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979 (odslej ZS), str. 116.

Damijan Ovsec, Slovanska mitologija in verovanje, Ljubljana 1991, str. 219-221.

A. T. Linhart, Poskus..., str. 249.

¹¹⁰R. Bratož, Vpliv..., str. 3.

¹¹¹Gradivo...I., št. 72.

patriarh.¹¹² Šele konec oglejske shizme (l. 698 na sinodi v Paviji) je dal poleta misijonski akciji.¹¹³

Vzhodno alpski Slovani so bili v 7. st. po pričevanju sicer maloštevilnih virov "okrutno ljudstvo", "okrutni pogani", ki živijo v hudi zmoti in so zapleteni v "hudičeve zanke".¹¹⁴ Oglejska cerkev, ki je bila vpletena v tri velike cerkvenopolitične krize,¹¹⁵ ni bila sposobna misijonske akcije v sosednji slovanski svet, hkrati pa so bili tudi poskusi od drugod maloštevilni in neuspešni. Polega tega so zakoni kralja Rathisa iz l. 746 prepovedovali misijonsko akcijo zunaj območja države.¹¹⁶

Stiki med Langobardi in Slovani očitno niso vplivali na širjenje krščanstva med pogani. Misijonska akcija patriarha Kalista (731 - 751), ki je prišel v spor z vojvodo Pemom in je prestaval sedež patriarhata iz Krmina v Čedad, usmerjena proti Slovanom v dolini Nadiže in v zgornje Posočje,¹¹⁷ je sicer možna, vendar je objektivno nedokazljiva. Prav tako se ne da dokazati, da bi bila znamenita Kalistova krstilnica v Čedadu namenjena pokristjanjevanju Slovanov.¹¹⁸

V času pokristjanjevanja Karantanije iz Salzburga v letih 752 - 784 je bila oglejska cerkev do slovanskega sveta na vzhodu pasivna, ker so ji razmere v langobardski državi in še posebej v furlanskem vojvodstvu onemogočale misijonske akcije. Razmere so se spremenile šele po frankovski osvojitvi langobardske države (l. 774) in furlanskega vojvodstva (l. 776) ter po zmagovitih vojnah proti Avarom (788 - 796).¹¹⁹ Izgleda, da je bil Salzburg za uspešno misijonsko akcijo nagrajen z razdelitvijo cerkvenoupravnega ozemlja med Salzburgom in Oglejem po reki Dravi.¹²⁰ Morda je šele ta neuspeh spodbudil bolj energično misijonsko delo Ogleja na ozemlju, ki mu je bilo dodeljeno.¹²¹

¹¹²R. Bratož, Vpliv..., str. 33.

¹¹³Ni jasno ali se poročilo o "premagovanju težkih poti in zasneženih gorskih steza" nanaša na misijonsko prizadevanje diakona Tomaža v goratih predelih oglejskega Patriarhata. (R. Bratož, Vpliv..., str. 39.)

¹¹⁴Gradivo I., st. 162, 190, 205.

"crudelissima gens", crudeles pagani", "crudelissimi pagani"; "errore decepti a diaboli laqueis tenerentur"; "adstricti errore inimici".

¹¹⁵Spor zaradi obsodbe Treh poglavij, monoteletski spor in borba proti ikonoklazmu.

¹¹⁶Zgodovina Cerkve na Slovenskem, Celje 1991 (odslej CS), str. 32-33.

¹¹⁷Obstoj misijonske akcije patriarha Kalista proti slovanskemu svetu "vzdolž rimske ceste, ki je iz Furlanije prek Čedada vodila v Panonijo", je ocenjeval kot verjeten P. Paschini, San Paolino patriarca, 64. G. C. Menis je na podlagi cerkvenoupravnih meja iz kasnejšega časa (po dokumentu iz l. 1637 naj bi Bovec in Tolmin od nekdaj spadala pod Čedad) ocenil kot verjetno misijonsko akcijo patriarha Kalista med najbližje Slovane v dolini Nadiže in v Posočju. (R. Bratož, Vpliv..., str. 45, tudi op. 9.)

¹¹⁸Domnevo je postavil J. Gruden, Akvilejska cerkev med Slovenci v dobi njihovega pokrščevanja, Dom in svet 15, 1902, 21, ki je prav tako domneval, da je bil Čedad v tem času "važno misijonsko središče", od koder se je širilo krščanstvo v Posočje, prvi misijonarji pa naj bi prišli tudi na Kranjsko. Viri na podlagi katerih je prišel Gruden do teh sklepov so nezanesljivi. Gruden je v nadaljevanju postavil bolj zadržan in v bistvu sprejemljiv sklep, da so bili "prvi vplivi krščanstva na Slovence...omejeni na podložnike langobardskega kraljestva in njega bližnje sosedne."

¹¹⁹R. Bratož, Vpliv..., str. 46.

¹²⁰To mejo je najprej uveljavil Pipin po zmagi nad Avari, nato cesar Karel v Salzburgu l. 803, dokončni odlok pa je Karel izdal 14. junija 811 v Aachnu.

¹²¹Obseg patriarhata, ki je v antiki segal do Donave, se je skrčil.

ZGODBA O PRIJATELJSTVU

Oglejski patriarhi so si pridobivali vedno nove fevdalne posesti. Oglej je bil zelo pomemben za nemško državo, zato je bil deležen močne podpore nemških cesarjev. Oglejski patriarhi so se tega zavedali in v sporih med papežem in cesarjem stali navadno na cesarski strani. Ta politika se jim je bogato obrestovala, zanj so bili poplačani z različnimi darovnicami in privilegiji. Počasi se je v Furlaniji in v njeni soseščini oblikovala država, na čelu katere so stali patriarhi. Naslednji dve zgodbi nam lepo prikazujeta odnos med cesarji in patriarhi, ki je botroval nastanku te države.

Stolico oglejskih patriarhov je l. 1019 zasedel bogat, učen in omikan mož, Popon. Popon si je hitro pridobil naklonjenost cesarja Henrika II. Patriarh se je dobro zavedal koristi te naveze, zato je že l. 1023 od papeža Benedikta VIII. zahteval sodno oblast nad Gradeškim otokom. Ubogi gradeški patriarh Urz si niti ni upal priti v Rim, kamor je bil pozvan, ker je imel strah pred cesarjem, in ker je zvedel, da ga hoče Popon na poti zasledovati.¹²²

Očitno je bil Gradež Poponu trn v peti. Ne vemo, kaj se je sklenilo na sinodah, ki so odločale o tem prepiru, vendar je oglejski patriarh hotel izrabiti veliko priložnost, da se polasti tega mesta, ki se mu je ponudila že naslednje leto. Zaradi notranjih sporov sta bila iz Benetk pregnana dož Oton Orseola in njegov brat, gradeški patriarh Urz. Popon je napadel Gradež in pod pretvezo, da hoče pomagati dožu in patriarhu, zahteval od meščanov, da naj ga sprejmejo. Ti pa mu niso nasedli. Zato je skupaj z osemnajstimi možmi prisegel, da prihaja v mesto, ker ga hoče ohraniti patriarhu in dožu.

Brž ko je prišel v mesto, je pozabil na prisego. Njegove čete so izropale cerkve, oskrunile nune dveh samostanov, tudi menihom ni bilo prizaneseno. Popon je ukazal izkopati celo nekatera trupla in jih prenesti v Oglej. Razrušil je oltarje, oropal zaklade, s seboj vzel tudi nekatere relikvije, vendar ni našel vseh, ki jih je želel. Nato je poslal poslanca k papežu Janezu XIX., da bi mu potrdil pravice do Gradeža, vendar mu je papež odgovoril, da nima nobenih pravic do tega otoka. Poponova posadka se je končno morala umakniti iz Gradeža pred beneškimi četami.¹²³

Cesarja Henrika II. je po l. 1024 nasledil kralj Konrad. Na velikonočno nedeljo l. 1027 je papež Janez XIX. okronal Konrada II. za cesarja. Slavnosti se je udeležil tudi patriarh Popon. Enajst dni pozneje je papež Oglejski cerkvi povrnil gradeško faro, meseca septembra pa je ta sklep ponovno potrdil in odredil, naj bo Oglejska cerkev prva za Rimom.¹²⁴

Patriarh Popon in cesar Konrad sta bila v izjemno dobrih odnosih, cesarjeva zaščita pa je Oglejski cerkvi prinesla zelo velike koristi. Poleg drugih privilegijev je cesar l. 1028 oglejskemu patriarhu podelil pravico, da sme kovati novce, ki naj bodo veljavni po vsej njegovi državi.¹²⁵ Naklonjenost patriarha cesarju pa je najbolj razvidna iz prisege, ki so jo morali opraviti njegovi sufragani ob nastopu službe. Obljubiti so morali pokorščino Oglejski cerkvi in njenemu patriarhu, poleg tega pa še zvestobo cesarju Konradu in celo njegovemu sinu Henriku.¹²⁶ Trdna prijateljska vez je rešila patriarha po neumnosti, ki jo je storil l. 1037. Cesar je ukazal prijeti milanskega nadškofa in ga izročiti v varstvo patriarhu Poponu in karantanskemu vojvodu. Patriarh je nadškofa nadzoroval preveč površno in ta je ubežal. Patriarh, ki se je čutil krivega, se je cesarju, ko se je ta s svojimi četami bližal Ogleju, približal

¹²²Gradivo III, št. 56.

¹²³Gradivo III., št. 60, 62, 65.

¹²⁴Gradivo III., št. 74, 76.

¹²⁵Gradivo III., št. 81.

¹²⁶Gradivo III., št. 78.

bos in v spokorniški obleki ter ga prosil milosti. Kaznovan je bil le z odvzemom dveh fevdov (dveh vasi) v Istri.¹²⁷

Popon je bil v dobrih odnosih tudi s Konradovim naslednikom Henrikom III., ki je Oglejski cerkvi potrdil prejšnje pravice in posestva ter ji podelil nova. Vendar je patriarhu še vedno šel v nos Gradež, zato je l. 1042 zbral svoje vojake in jih kot trgovce poslal na otok, bojno opravo in orožje pa je tja spravil v štiridesetih velikih sodih. V trgovce preoblečeni vojaki so ponoči vzeli iz sodov orožje in opravo, zažgali mesto in se ga polastili. Tako je Popon, ki je s preostalimi četami prišel na pomoč "specialcem", dobil v svoje roke še preostale svetinje, katere je pred osemnajstimi leti zastonj iskal. Mesto je bilo ob tem požgano in razrušeno, beneški dož in gradeški patriarh sta se pritožila papežu. Toda še preden je papež utegnil Popona kaznovati, je ta umrl (brez spovedi in obhajila).¹²⁸

PREBRISANI PRILIZOVALEC

Razmerje med cesarji in Oglejsko cerkvijo lepo prikazuje tudi odnos med kraljem Henrikom IV. in patriarhom Sigehardom (1068 - 1077), ki je s prebrisano politiko sebi in svojim naslednikom zagotovil položaj posvetnih vladarjev v Furlaniji ter položil osnovne temelje za kasnejši razvoj "Patriarhovine" kot posebne državne tvorbe.

Izvolitev papeža Gregorja VII. je spremenila razmere v katoliški cerkvi, hkrati pa pripeljala do zaostritve odnosov z branilci krščanstva, nemškimi cesarji. Novi papež je poskušal cerkev okrepiti z izboljšanjem razmer znotraj nje. Boril se je proti simoniji (kupovanju cerkvenih služb) in proti nemoralnemu obnašanju duhovnikov. Papež je v pismu salzburškemu nadškofu Gebhardu opominjal slednjega, naj strogo postopa proti klerikom, ki nedostojno žive.¹²⁹ Podobno je pismo oglejskemu patriarhu Sigehardu.¹³⁰ Papež opisuje klavrno stanje v tedanji evropski družbi, ko nekateri vladarji in knezi tega sveta, po njegovih besedah, iščejo le svoj dobiček, zatirajo cerkev kakor slabo deklo in se ne bojijo delati zmešnjave, da le morejo zadostiti svoji poželjivosti. Duhovniki in tisti, ki so baje sprejeli vodstvo cerkve, se skoraj nič ne brigajo za božjo postavo ter zanemarjajo svojo dolžnost nasproti Bogu in nasproti sebi izročnim ovčicam. Papež jih obsoja, da hočejo s pomočjo cerkvenega dostojanstva dospeti do posvetne slave. Še ostrejši je bil papež naslednje leto, ko je patriarhu naznanil sklepe cerkvene sinode. Na njej se je določilo, da naj vsak presbiter, dijakon ali poddijakon, ki bi imel soprogo ali priležnico, katere ne bi popolnoma odstranil in zaradi tega ne bi delal pokore, preneha služiti oltarju in izgubi cerkvene fevde.¹³¹

Izgleda, da je bil patriarh Sigehard v sporu med kraljem in papežem ves čas na kraljevi strani, njegovo nasprotovanje Henriku IV. po izobčenju iz cerkve,¹³² je bilo verjetno le začasno in po sili razmer, v času navideznega papeževega zmagoslavja, pa bi bilo odkrito podpiranje kraljeve politike lahko tudi nevarno. Na zboru v Triburu (16. 10. 1076), kjer so zbrani knezi zagrozili kralju, da ga odstavijo, je bil kot papežev legat navzoč tudi oglejski patriarh, ki je celo prvi izjavil, da Henrika IV. ne bo več priznaval za svojega vladarja, če se

¹²⁷Gradivo III., št. 97, 98, 99.

¹²⁸Gradivo III., št. 121, 122, 128.

¹²⁹Gradivo III, št. 280. (papeževo pismo z dne 15. 11. 1073)

¹³⁰Gradivo III, št. 281. (pismo iz Rima z dne 24. 6. 1074)

¹³¹Gradivo III, št. 288. (pismo iz Rima z dne 23. 3. 1075)

¹³²Gradivo III, št. 317. Kralj Henrik je bil izobčen iz cerkve 21. 2. 1076.

do februarja ne pomiri s papežem. Patriarh je podpisano izjavo o tem tudi spravlil v svoj žep.¹³³

Nekaj mesecev pozneje je patriarh prestopil na stran kralja Henrika, kar se mu je bogato obrestovalo. Spomladi 1077 je kralj podelil njemu in njegovim naslednikom Furlansko grofijo, z vsemi pravicami ki so jih imeli tam kralji in vojvode, s pravico do sodstva, davkov, krme, raznih glob in vseh dohodkov, katere je mogoče dobivati po pravični poti.¹³⁴ Pozneje je patriarhu podelil še mejno grofijo Kranjsko¹³⁵ in istrsko mejno grofijo.¹³⁶ Patriarh se je svojemu vladarju oddolžil na zboru v Ulmu (maja 1077), ko je pred ljudstvom prečital nekatera ponarejena pisma, ki naj bi jih poslal papež. Ta pisma so kralja vsestransko zagovarjala in ga vsem priporočala. S tem dejanjem se je Sigehard pokazal kralju več kot dovolj vrednega prilizovalca.¹³⁷

Po tem je patriarh pohitel proti domu, da bi zbral svoje čete za pomoč kralju, vendar je v Reznu zbolel (zblaznel) in na poti domov umrl (12. avgusta) brez spovedi in obhajila. Nagle smrti je umrlo tudi nekaj njegovih ljudi, en vir pravi, da celo petdeset. Kljub očitni nalezljivi boleznim so nekateri vse to smatrali za božjo kazen, ker je patriarh postal papežu nezvest in se pridružil odstavljenemu kralju.¹³⁸

GOLJUFIVI INKVIZITOR IN LAŽNI KRIŽARJI

Ni znano kdaj natančno in kako je potekalo pokristjanjevanje ozemlja Tolminske po naselitvi Slovanov. Glede na kasnejše pravice so verjetno imeli pri pokristjanjevanju glavno vlogo duhovniki čedajskega kapitlja. Čedajska cerkev je zato dobila pravico postavljanja duhovnih pastirjev, sodila je v vseh cerkvenih in mešanih pravnih in pobirala desetino od živine in poljskih pridelkov. Ta pravica je kapitlju ostala tudi v 15. st., ko je patriarhovo oblast zamenjala beneška, prav tako tudi v 16. st., ko so ozemlju Tolminske zagospodarili Habsburžani. V 16. st. je kapitlju odrajtovalo desetino 356 kmetij, ki so nekoč spadale neposredno pod oglejskega patriarha. Vsaka od teh kmetij je morala oddati za desetino po tri tržne mere (kaufmas) pšenice, 3 tržne mere ječmena in 3 tržne mere ovsa letno, razen tega pa še dva solda za lan. Skupni dohodek čedajskega kapitlja od tolminske desetine je na ta način znašal 1068 tržnih mer pšenice, 1068 t. m. ječmena in prav toliko ovsa ali v denarni vrednosti 700 do 800 dukatov letno.¹³⁹

Gotovo je, da so bile cerkve najprej lesene, zidati so jih začeli šele v 11. st.¹⁴⁰ Najprej je omenjena župnija v Volčah (1015), ki je zaradi bližine Čedada (pot prek Volčanskih rutov) tudi verjetno najstarejša.¹⁴¹ Cerkve in župnije so verjetno obstajale tudi že prej, vendar viri niso ohranjeni. Marijini cerkvi v Kobaridu in Tolminu naj bi po Hoeflerjevem mnenju že obstajali vsaj v 10. st., če ne že prej.¹⁴²

¹³³Gradivo III, št. 323.

¹³⁴Gradivo III, št. 327.

¹³⁵Gradivo III, št. 331.

¹³⁶Gradivo III, št. 332.

¹³⁷Gradivo III, št. 330.

¹³⁸Gradivo III, št. 333.

¹³⁹Marija Verbič, *Gospodarski in socialni...*, str. 13.

¹⁴⁰ZT, str. 24.

¹⁴¹Gradivo III, št. 34.

¹⁴²J. Hoefler, *O prvih cerkvah...*, str. 44.

Vendar je bolj verjetno, da takrat cerkve v Tolminu še ni bilo, saj je stala cerkev v Volčah blizu Soče, tako da so imeli do nje bližjo pot tudi ljudje iz Tolmina. O cerkvi sv. Danijela na volčanskem polju se je ohranilo tudi nekaj pripovedi med ljudstvom.¹⁴³ Trdijo, da je volčanski duhovnik daleč naokrog razlagal krščanski nauk, svete zakramente je delil celo v Bohinju. Prav tako naj bi Bohinjci nosili svoje mrliče pokopavat v Volče. Če je kdo umrl pozimi, so ga obesili v dimnik in posušili, spomladi, ko je sneg skopnel, pa pokopali.

Čedajski kapitelj se je kasneje s prošnjo, da se mu potrdi duhovna oblast ob zgornji Soči, obrnil naravnost v Rim. Zato je papež Celestin III. leta 1192 izdal bulo, v kateri je potrdil pravice kapitlja.¹⁴⁴ V buli so omenjene cerkve v Volčah, Bovcu in na Šentviški gori. Vse tri s svojimi podružnicami. Na koncu bule je dodano, da bo tisti, ki tega ne bi spoštoval ali celo oporekal, zapadel jezi Vsemogočnega in njegovih apostolov Petra in Pavla.

Sto let kasneje sta omenjeni še dve novi župniji, v Tolminu in Kobaridu. Duhovni predstojniki na Tolminskem so se imenovali vikarji (namestniki čedajskega kapitlja), kapitelj pa se je smatral za pravega župnika.¹⁴⁵ Vikarji so imeli svoje pomožne duhovnike, katere so sami izbirali in tudi plačevali iz svojih dohodkov.

Te dohodke so v kapitlju zbrani kanoniki uredili 31. julija 1306.¹⁴⁶ Volčanskemu vikarju so določili sedem starjev žita in ravno toliko prosa ter ovs. Vikarju je pripadla polovica sira in volne, ki sta se nabrala ob sv. Juriju in sv. Mihaelu. Dobil je polovico sedmin in zapustnin umrlih ter vse kar je dobil od očiščevanja žena in za poznamovanje hiš. S tem dohodkom pa je moral vzdrževati enega pomočnika.

Prav toliko je dobil tudi šentviški vikar, ki je tudi moral vzdrževati enega duhovnika. Tolminski vikar je poleg tega dobil še desetino od šestih kmetij. Tudi on je bil obvezen vzdrževanja enega duhovnika. Bovški vikar je dobil osemnajst starjev žita, prosa in soržice ter vse ostalo kot drugi vikarji, tudi enega duhovnika, ki ga je moral vzdrževati. Ravno tako tudi kobariški vikar. Poleg tega so bile cerkve tudi posestnice nekaterih kmetij ali zemljišč, ki so jih dobile od patriarha, da so duhovniki lahko oskrbovali svoje cerkve.

Nekoliko kasen razvoj cerkvene organizacije lahko preprosto razložimo z razmerami v cerkvi, ki so tedaj vladale. Šele ko je sredi 11. st. zavel v Cerkvi nov duh Clunyja, je bilo moč sistematično urediti cerkveno organizacijo. Poleg tega so tudi župnije nastale šele po tem, ko se je krščanstva oprijela večina prebivalstva in so verniki s cerkveno desetino vzdrževali cerkve, duhovščino in reveže.¹⁴⁷

Čeprav so Slovenci do srede 13. st. dosegli kulturni in verski razvoj, ki ni v ničemer zaostajal za ostalimi evropskimi narodi, tu in tam še najdemo poročila o ostankih poganskih navad, vendar gre le za osamljene primere. Oglejski patriarh Bertold je l. 1228 v listini izjavil, da je ljudstvo, ki biva v Metliškem okraju (Bela krajina je bila malo pred tem vključena v deželo Kranjsko), pripeljal na pot resnice, prej pa je bilo "zamotano v zmoto slepote in je nekako posnemalo poganske obrede." Ulrik in Ditrik, arhidiakona v Zgornji in Spodnji marki ter obenem župnika v Gradcu in Ptuju, sta l. 1300 poročala salzburškemu nadškofu o preiskavi v zvezi s prestopki viteza Veitla iz Bresternice pri Mariboru, ki so ga dolžili, da časti pri svojem domu rastoče drevo, "v zasramovanje svojega Stvarnika", in da časti hudiča.¹⁴⁸

¹⁴³ZT, str. 34.

¹⁴⁴Gradivo IV, št. 815.

¹⁴⁵ZT, str. 35.

¹⁴⁶ZT, str. 36.

¹⁴⁷ZCS, str. 68.

¹⁴⁸ZCS, str. 84-85.

Tudi pri nastanitvi nemškega viteškega reda so utegnili biti odločilni tudi razlogi zatiranja poganstva in mejne obrambe (nastanitev v obmejnih področjih, npr. v Beli krajini in ob ogrski meji, onstran katere so bili naseljeni m. dr. templarji).¹⁴⁹

Vendar je malo verjetno, da bi šlo pri teh "poganskih običajih" res za prave pogane, ravno tako bi se lahko še danes našel verski gorečnejši, ki bi v običaju jurjevanja ali v drugih ljudskih običajih (kresovanje, pustovanje, martinovanje...) našel "seme poganstva zla."

To velja tudi za Kobarid in njegovo okolico v 14. stoletju. Za prebivalstvo lahko trdimo, da je bilo že nekaj sto let popolnoma pokristjanjeno. Ohranili so sicer veliko običajev, ki so izvirali iz nekdanjih poganskih navad, vendar je cerkev tem običajem že ob pokristjanjevanju uspešno dala krščansko preobleko. Taktika Cerkev se je izkazala za zelo uspešno, kajti tudi s tem so veliko lažje pridobili ljudstvo za novo vero. Žal so ti in drugi ljudski običaji izginjali skozi stoletja, večina njih pa je izumrla ravno v sodobnem času.¹⁵⁰

Težko je vzroke za "repoganzacijo" pripisati še poganskim kolonom s Kranjskega, ki sta jih na nekatera področja na Tolminskem naselila patriarha Gregor (1251-69) in Rajmund (1272-98).¹⁵¹ Še najbolj verodostojno lahko razložimo to "križarsko vojno", ki je privihrala iz Čedad s tem, da je verski inkvizitor Francesco de Clugia v pismu z dne 16. 8. 1331 svojega "predstojnika" krepko vlekel za nos.

Cerkev je bila v zač. 14. st. v zelo žalostnem položaju, francoski kralji so papeže "odvlekli v avignonsko sužnost", na papeškem tronu pa je sedel papež Janez XXII, mož trde roke in naravnost trmast človek v upravnih zadevah. Misleč, da bo Cerkev kot mogočna finančna ustanova spet dobila velik ugled in avtoriteto, je vernikom nalagal vedno večja bremena, davke in pristojbine. Dosegel je ravno nasprotno, papeška avtoriteta je vedno bolj padala. Zato se je po zgledu Inocenca III. zatekel po pomoč k Manjšim bratom Frančiškanom. Njim je v severni Italiji izročil naloge inkvizicije.

Frančiškanski inkvizitor je moral nekaj poročati o svojem delu, saj je bil za to plačan. Tako je nedolžno stvar napihnil, da bi izgledala kar najbolj krivoverska, s pridigo, v kateri ni manjkalo obljub, pridobil Čedajce, da "so si pripeli križ" in se odpravili na potovanje, ki ni bilo brez nevarnosti.¹⁵² Med hribi so ti "misijski" našli po Francescovih besedah našli "neštevilno množico Slovencev, ki so častili kot Boga neko drevo"¹⁵³ in studenec, ki je izviral pri njegovih koreninah. Ti ljudje so torej izkazovali tako čast stvarjem, kakršno bi bili morali Bogu Stvarniku. Zato smo ukazali s pomočjo tistih vernikov (iz Čedad op. a.) drevo izrjaviti s koreninami vred, studenec pa zamašiti s kamenjem. Med temi verniki se je posebno odlikoval prečastiti oglejski kanonik Urh, sin Pavla Bojanija iz Čedad. Zato sem mu za nagrado dal vse odpustke, vse milosti in odpuščanje, ki jih lahko dajem v moči poverjene

¹⁴⁹Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog I in II, SAZU Ljubljana 1970 (odslej GDZS), II., str. 132.

¹⁵⁰Ljudske običaje v Kredu in okolici je opisoval Joža Lovrenčič, nekaj od njih je objavil Niko Kuret v knjigi Praznično leto Slovencev.

¹⁵¹Glej poglavje Sv. Miklavž in sv. Lenart.

¹⁵²Edina nevarnost, ki je pretila tej skupini je bila ta, da bi jo na cesti ob Nadiži napadel in oropal kakšen krščanski ropar, navadnega ali pa tudi plemenitega stanu.

¹⁵³Stari Slovani so sicer res drevesa in živali častili kot prednike in jih spoštovali, ker so bila starejša in pametnejša kot ljudje. Življenje so namreč občutili kot vse prežemajočo enotnost, v katero so vključeni vsi predmeti in pojavi. Ko so videli predmet, ki se premika, so bili prepričani, da je na delu neka nevidna zavestna sila. V duhu so marsikateri neživi stvari pripisali razumnost. V slovanski ljudski kozmologiji je pomembno mesto zavzemalo drevo življenja. Določena drevesa so zaznamovala sveta območja. (Nekoč je bil v Rusiji greh posekati katerokoli staro drevo. Po ljudski mitologiji bi tisti, ki bi posekal tako drevo, znorel, si zlomil roke ali noge, lahko pa celo umrl.) Verjeli so da v drevesih prebivajo duše umrlih, ki lahko ob nevarnosti smuknejo z enega drevesa na drugega. Tako je nastala predstava o drevesnih duhovih. (Mitologija, Ljubljana 1988, str. 193-194.)

službe Inkvizitorja, vse papeževe privilegije, odvezo od interdikta, suspenzije, izrečenega izobčenja, če je slučajno vanje zapadel pri opravljanju službe božje..."¹⁵⁴

Žal ne vemo, kaj vse je "dobrega" storil kanonik Urh, da je bil tako zelo "odlikovan in poplačan". Morali bi si ga predstavljati vsaj s krampom v roki, kako besno skače po koreninah nemočnega drevesa. Bolj verjetno pa je, da so za tako "umazan posel" kot je podiranje drevesa in mašenje studenca uporabili nanovačeno rajo. Vseeno pa to ni mejilo na smešnost, kot pravi Paschini, saj je ta raja zahtevala svoje plačilo tudi v "tuzemski obliki" in po uspešno opravljenem delu je morala dobiti proste roke...

Kobariški dekan Franc Rupnik pojasnjuje "neštevilno množico Slovencev" okrog drevesa z načinom obhajanja farnega praznika Rožnice v Kobaridu, ki se še zdaj obhaja najprej v cerkvi, potem pa v ljudskem praznovanju zunaj.

Kapitelj je kasneje za nadzor nad svojimi ovčicami in njih duhovnimi pastirji uvedel vizitacije, na katerih so vizitatorji pregledovali stanje po župnijah, odpravljali nepravilnosti in jih včasih tudi sankcionirali.

SVETI MIKLAVŽ IN SVETI LENART

Starosti cerkve v Kredu ni mogoče točno določiti, vsaj nekoliko pa si lahko pomagamo z legendo o sv. Nikolaju in s podatki o starosti sosednjih cerkva.

Sv. Miklavž, škof v maloazijskem mestu Miri je umrl l. 324. Njegove relikvije so l. 1084 prenesli v italijansko mesto Bari. Čaščenje velikega čudodelnika, in po legendi mogočnega zavetnika, se je mahoma razširilo po vsej Vzhodni in Zahodni Cerkvi od 11. st. dalje in v 12. st. v svet tostran Alp. Na Slovenskem mu je od vseh svetnikov posvečenih največ cerkva, blizu 200 (od tega 130 južno od Drave). Ohranjene so freske z njegovo podobo iz 15. st., na Ptujski gori iz časa ok. 1420, v Turnišču pa, skupaj z besedilom latinske himne v čast svetniku, iz 14. st. (1389). O sv. Miklavžu obstaja več legend, med drugimi, kako je pomiril vihar na morju. Zato so ga za zavetnika izbrali mornarji in brodniki, pa tudi predstavniki drugih poklicev, ki so bili povezani z vodo (ribiči, mlinarji, žagarji...). Ravno zaradi tega so značilne številne cerkve sv. Miklavža ob tekočih vodah. Svetniku se priporočajo tudi drvarji (posekal smrečico in stesal barčico).¹⁵⁵

Po ljudskem izročilu, ki ga je Jakob Fon zapisal v Zgodovinskih znamenitostih Krejskega vikarijata, je bila sedanja cerkev prvotno le revna kapelica, ki jo je sezidal neki neomoženi stric iz Kreda št. 35. Sedanjo podobo in velikost pa je cerkev dobila po večkratnih popravilanjih.¹⁵⁶ Vsekakor je vprašljivo, koliko je bil donator premožen. Od tega je odvisna tudi prvotna velikost, možno pa je, da je vsakdanji kruh služil kot ribič ali drvar. Lahko, da se je v hudi stiski ali nesreči zaobljubil in zgradil skromno kapelico iz katere je zrasla majhna cerkvena, ki pa je gotovo stala že v 15. stoletju, takrat je bila namreč posvečena že tudi cerkev sv. Hilarija v bližini (1486).

Cerkev sv. Nikolaja bi lahko bila povezana tudi z drugo vlogo, ki jo je pridobil priljubljeni svetnik v samostanskih šolah. Na god nedolžnih otročičev so tam volili "deškega škofa", ta šolarski praznik se je kasneje prenesel na 6. december in postavi "deškega škofa" ter sv. Miklavža (legenda o treh rešenih sholarjih) sta se od 13. st. polagoma spojili.¹⁵⁷ Tako je

¹⁵⁴Franc Rupnik, Kobariški malikovalci: krivoverci ali uporniki?, Dom 1993, št. 8-11.

¹⁵⁵Niko Kuret, Praznično leto Slovencev II, str. 220-222.

¹⁵⁶LMC, str. 2.

¹⁵⁷N. Kuret, PLS II, str. 221.

mogoče prišlo tudi do večjega čaščenja tega svetnika v opatiji Rožac, posvetnem fevdalnem lastniku vasi. Ne gre zanemariti tudi tega, da so v Čedadu hranili relikvije sv. Nikolaja, ohranil se je srebrni relikvarij, ki je sedaj razstavljen v čedajskem muzeju.

Pri ugotavljanju časa nastanka cerkve si lahko pomagamo tudi s starostjo okoliških cerkva, še posebej zato, ker so za celotno območje značilni "nekakšni modni trendi zidanja cerkva v določenih časovnih obdobjih". Takšen zadnji "modni trend" se je ponovil še konec 19. stoletja. Za to obdobje je značilno prenavljanje že obstoječih cerkva.

Po Borjanski župnijski kroniki je bila stara cerkev v Borjani zidana že v času oglejskega patriarha Rajmunda Turjana (1273-1299).¹⁵⁸ Po mnenju prof. Tarcisia Venutija je kon. 13. st. imela že vsaka vas in celo vsak zaselek svojo cerkvico. Gradnjo cerkvic po hribih in dolinah naj bi sprožila akcija Čedajskega kapitlja zaradi resnih težav, ki jih je v zgornji Nadiški dolini povzročil vpliv kolonov s Kranjskega, ki sta jih na Tolminskem naselila patriarha Gregor in Rajmund.¹⁵⁹

Pravi val zidave, dograjevanja in popravi cerkva se je pojavil tudi v 15. stoletju.¹⁶⁰ Posebno spomeniško vrednost pri cerkvi sv. Miklavža v Kredu predstavlja gotski prezbitarij, ki je trostrano zaključen, opremljen s šivanimi robovi in opasan s talnim zidcem, v severovzhodni in jugovzhodni stranici prezbitarija pa se nahajata šiljasti okni. Na širšem območju je več cerkva s podobnimi prezbitariji z rebrastimi oboki v poznogotskem slogu. Ta vrsta stavbarstva se je razvila na Češkem (pri sv. Vidu v Pragi), od tam se je selila preko Ptujске gore (1390), Kranja (1430) in Škofje Loke preko Tolmina (Sv. Urh 1470), po Soški dolini (Sv. Brikcij v Volarjih 1475, Svina 1477, Sužida 1456) v Sedlo, Borjano, Landarsko jamo, Brišče, na Ponikve nad Bačo in še dlje po Benečiji. Slog se je na tem področju obdržal celih sto let.¹⁶¹

Tudi pri določanju starosti cerkve sv. Lenarta v Starem Selu si lahko le pomagamo s podobnimi podatki kot že v Kredu. Ker smo ujeti v pasti brez podatkov, je najbolje da pokličemo na pomoč samega dobrega svetnika. Lenart je živel na dvoru frankovskega kralja Klodvika, čigar ženi je pomagal pri težkem porodu. Dobri človek ni hotel ne zlata ne denarja, pač pa si je za plačilo izprosil osvoboditev nedolžnih jetnikov. Zato je svetnik postal zelo priljubljen. Njegova priljubljenost se je že v 12. st. prek Švabske in Bavarske razširila v vse nekdanje avstrijske alpske dežele, nato pa je njegovo čaščenje za nekaj stoletij zastalo. Ponovno se je razmahnilo v 15. st., ko je marsikatero cerkev sv. Lenarta sezidal človek, ki se je srečno rešil iz turškega ujetništva, ker se je priporočal svetemu Lenartu.¹⁶²

Bolj je za cerkev značilno zgražanje čedajskih arhidiaconov-vizitatorjev, ki so se še v 17. st. pritoževali čez železno verigo, s katero je bila obdana cerkev v Starem selu. Za verigo so vizitatorji trdili, da je poganskega ali praznoverskega izvora, zato so skušali to verigo večkrat odstraniti, tudi z grožnjo interdikta, toda to jim ni uspelo, saj razen pretirane protipoganske (protipraznoverske) vneme niso imeli boljših argumentov. Verige so bile pač značilne tudi za druge cerkve sv. Lenarta. Te verige naj bi bile skovane iz verig, ki so jih rešeni jetniki prinašali svetniku v dar.¹⁶³

¹⁵⁸ŽA Kred, Borjanska župnijska kronika, str. 1.

¹⁵⁹Franc Rupnik, Kobariški malikovalci..., Dom, št. 9, 1993.

¹⁶⁰F. Rupnik, Nekdaj ni bilo meja, Dom, št. 3, 1981.

Sužid c. sv. Treh kraljev zač. 15. st., sv. Andrej (Svino) 1477, sv. Danijel (Volče) 1505, sv. Urh (Tolmin) 2. pol. 15. st. Posvetitev sv. Hilarija I. 1486...

¹⁶¹F. Rupnik, O votivnih cerkvicah v Nadiških dolinah, Dom, št. 13, 1985.

¹⁶²N. Kuret, PLS II, str. 105-108.

¹⁶³Isto. Niko Kuret povezuje ta pojav tudi z opasovanjem. Opasovanje je poznalo že pogansko verovanje. Na ta način so zavarovali posvečene prostore ali pa so se opasovali posamezniki, ki so se zvezali z oltarjem ali drugačnim svetim predmetom in se na ta način izročali božanstvu v varstvo ali v dar. Obredje je prevzelo tudi krščanstvo. Opasovali so se predvsem s tanko voščeno svečo. S svečami pa so "opasali" tudi celo cerkev.

Te običaje je lepo opisal Paolo Santonino: "... Pod Ljubeljem, na koroški strani stoji cerkev sv. Lenarta, v kateri se zbirajo številni verniki zaradi raznovrstnih čudežnih uslišanj, ki jih Vsemogočni Bog deli po zaslugi in priprošnji tega svetnika. V cerkvi se vidijo številni železni škornji, naročne lisice, okovi, vezi in drugi predmeti za uklepanje jetnikov, ki so jih prinesli v zahvalo razni osvobodenci in rešenci."¹⁶⁴

Cerkev je bila še sredi 18. st. "majhna in temna, toda še kar v dobrem stanju". Podobno kot krejska je bila tudi starijska cerkev takrat še brez zakristije, nadškof pa je cerkev pohvalil, da ima zelo pripravno pokopališče.¹⁶⁵

Obe cerkvi sta bili zgolj podružni, oskrboval ju je, kot tudi druge podružne cerkve, župnik iz Kobarida. Oddaljenost je zato povzročala probleme, zaradi katerih so se verniki pritoževali ob vizitacijah. Trdili so, da župnik redkokdaj prihaja k njim, skoraj nikdar drugače, kot samo na pobiranje bere in računov. Podobne pritožbe so imeli tudi verniki v Sedlu, kjer je sicer bil nastanjen kaplan, zelo pa so pogrešali (Borjana) tudi sveto olje za bolnike.¹⁶⁶

Verniki so probleme z oskrbo poskušali reševati tudi na lastno pest. Poleg rednih duhovnikov je še v 18. st. obstajalo polno takšnih, ki so smeli le mašo brati, niso pa smeli deliti zakramentov, razen v sili. Taki mašniki so hodili okoli po vaseh, kjer so stale cerkvice, in nagovarjali ljudi, naj jim dajo za maše, ker da oni ne zahtevajo toliko kot redni duhovniki. Ti potujoči mašniki naj bi bili zelo neomikani (niso znali drugega kot samo mašo brati) in naj bi s svojim nespodobnim obnašanjem pohujševali ljudi, poleg tega pa so jih včasih slepili tudi z blagoslovljenimi podobami, čudodelnimi molitvami, zagovarjanji ipd... Tolminski dekan Bonež je te mašnike opisal 2. septembra 1786. Imenoval jih je "schwaermende Priester" (klateče se mašnike), ki da ne delajo drugega kot da se po vaseh potikajo in ljudi za prošnje in maše nadlegujejo, z mašami kupčujejo in včasih celo za 20 soldov maše berejo. Kljub vsem prizadevanjem dekana Boneža so kmetje iz Starega sela, Kreda in Potokov vabili beneške mašnike, da so jim opravljali božjo službo. Zato je l. 1786 goriški škof ukazal Bonežu, naj za vedno odpravi to razvado in naj skrbi, da bodo ti kraji dobivali verski poduk od rednih duhovnikov.¹⁶⁷

¹⁶⁴A. Ličen, Santoninov potopis..., str. 82.

¹⁶⁵ŽA Kred, Slovenski prevod zapisnika vizitacije, ki jo je opravil dne 29. 9. 1751 v kobariški župniji nadškof goriški Karel Mihael Attems.

¹⁶⁶Isto.

¹⁶⁷ZT, str. 167.

URBARJI IN POSEST

"Oglejski patriarh Udalrik I. je v Rožacu postavil cerkev sv. Petra in pri njej ustanovil benediktinski samostan,¹⁶⁸ kateremu je daroval 10 kmetij pri Oleisu, nekoliko pa pri Paseglianu.¹⁶⁹

Patriarhov oče Markward je samostanu podelil 140 (150) kmetij. Patriarhov brat Henrik je samostanu odstopil faro v Bračanu¹⁷⁰ s podružnicami, desetiniami in četrtinami, dalje cerkev sv. Ivana v Krminu, goro pri Bračanu in še druge gore, potem pa tudi cerkev sv. Andreja zunaj obzidja mesta Koper. Isti Henrik je samostanu podelil bovško okolico s sosednjimi gorami in vasi Sedlo, obe Borjani, Potoke, Kred, Mlinsko, Idrsko, Livek, Idrijo pri Bači in Ljubinj..." (Dalje vir našteva vasi v Ročinjski dolini, v Brdih, v Vipavski dolini in na Krasu.)

Zgornji vir je nastal v 15. st. in vsebuje mnogo neverjetnih in neresničnih trditev. V viru se omenjajo letnice 1060, 1075 in 1083. Ker pa je patriarh Udarlik šele l. 1086 nastopil svoje dostojanstvo, ga lahko ocenimo kot prepis originala, ki je nastal po l. 1086. Vendar je bil prvi opat v Rožacu Sigewin, ta vir pa navaja kot opata nekega Gerolda kot prvega rožaškega opata.¹⁷¹

Poleg tega oče oglejskega patriarha Udalrika ni bil Majnhard, grof goriški, temveč Markward, sin karantanskega vojvoda Adalberona. Takrat tudi na Goriškem še niso vladali goriški grofje, temveč je znano, da je Gorica takrat spadala v Furlansko grofijo. V tem času tudi niso živeli goriški grofje Majnhard, Markward in Henrik. Kot kaže je sestavljal vira vedel, da je patriarh Udalrik, ki je bil iz rodbine Eppensteincev, imel očeta Markwarda in brata Henrika. V času patriarhov Rabengerja in Sigeharda je bil neki Markward odvetnik oglejske cerkve, v času Udalrika pa je bil odvetnik njegov brat Henrik. Ker so bili v kasnejših stoletjih goriški grofje navadno tudi odvetniki oglejske cerkve, si je sestavljal verjetno mislil, da je bilo tako tudi že v 11. st., zato je Markwarda in Henrika napravil za goriška grofa. Tema dvema je dodal še Majnharda,¹⁷² ki je bil brez dvoma plod njegove domišljije. Verjetno je tudi imena vasi pobral iz kasnejših listin. Rožaški samostan je po omenjenih vaseh imel mnogo posestev proti koncu 15., ne pa proti koncu 11. st. Poleg tega je v viru Petra Dandole omenjen rimski kralj Maksimiljan in trditev, da bovška zemlja meji proti zahodu na beneško oblast. Po tem lahko sklepamo, da je bilo ta vir lahko napisan šele l. 1496.¹⁷³

Seznam iz konca 15. st. našteva rožaško posest v Sedlu, Borjani, Potokih, Kredu, Mlinskem, Idrskem in na Livku, torej povečini v krajih, kjer je za starejšo dobo izkazana posest Goriških grofov.¹⁷⁴

V zgornjem Posočju so imeli Goriški raztreseno posest okoli Bovca in zahodno od Kobarida. (V Bovcu, Dvoru in Plužni, na planinskih pašnikih Huma nad potokom Učja, na Srpenici, Trnovem, v Starem selu, Kredu, Potokih, Borjani in Podbeli.) Posest je bila sicer raztresena, vendar tako obsežna, da je vsaj ok. l. 1300 obstajal poseben goriški urad Bovec (officium) z upravnikom (officialis) na čelu. Ravno zaradi tega urada, v katerega pristojnost

¹⁶⁸Gradivo III, št. 385.

¹⁶⁹Obe vasi ležita v Furlaniji, Oleis sev. od Rožaca.

¹⁷⁰Bračan leži SZ od Krmina.

¹⁷¹V bistvu gre tu za dva vira, od katerih se prvi v podrobnostih razlikuje od drugega.

¹⁷²V rodbini Goriških grofov najdemo 6 Henrikov in enega Ivana Henrika, Majnhardov pa je celo 8, poleg njih pa še en Ivan Majnhard. Zaradi pogostosti tega imena so jih nekateri imenovali kar Majnhardinci. Sestavljalcu spisa torej ni bilo težko vključiti tega imena.

¹⁷³Gradivo III., str. 226.

¹⁷⁴M. Kos, Urbarji Slovenskega Primorja II, str. 45.

so takrat spadale tudi vasi zahodno od Kobarida, je nastala sicer težko razumljiva in večkrat nejasna meja med bovškim in tolminskim glavarstvom. Zdi se celo, da je območje okrog Kobarida uživalo neko mero avtonomne neodvisnosti od teh dveh uradov. Vendar ta posest ni predstavljala sklenjene enote in zato ni ostala trajno v rokah Goriških grofov. Velik del te posesti si je pridobil samostan v Rožacu, bodisi neposredno od goriških grofov, bodisi posredno preko goriških vazalov, ki so jo prejeli od svojih fevdnih gospodov. Rožac je tako dobil od gospodov Rihemberških l. 1256 tri kmetije v Dvoru pri Bovcu, od viteza Henrika iz Gorice l. 1323 dvajset kmetij, dvor¹⁷⁵ in ribiče v Kredu, od Vikarda iz Raspora ok. l. 1330 tri kmetije na Srpenici.¹⁷⁶

Kdaj so goriški grofje dobili to posest tudi ni jasno. Sorazmeroma zgodaj so na Bovškem, ki je bilo pomembno zaradi poti prek Predela v dolino Soče in Nadiže pridobili posest svetni in cerkveni gospodje s Koroške. V 12. st. sta imela posest v Bovcu in Kobaridu koroška samostana Osoje in Millstatt ter poleg njiju krška škofija. Zaradi odmaknjenosti pa so to posest že v 13. st. zamenjevali ali prodajali furlanskim cerkvam, tako da se v 13. st. koroška posest ob zgornji Soči ne omenja več.

Škofija iz Bamberga na Nemškem, ki je tudi imela posest na Bovškem, pa se še l. 1290 in 1312 omenja kot lastnica vasi Kred. V vasi je imel od Bamberga fevdno posest tudi oglejski patriarh.¹⁷⁷

V 13. st. si je furlanska plemiška rodbina Cucagna pridobila skoraj ves Kobariški kot, zaradi posesti Kobarida pa so prišli celo v spor s čedajskim kapitljom. Veja te družine se je naselila v Kobaridu in prevzela ime Zucco (Čuki). Adalbert Cucagna je l. 1312 z dovoljenjem goriškega grofa prodal "koristne vasi v slovenskih dolinah" Trnovo, Staro selo in Podbelo nekemu Martinu Venusti. Toda te vasi so bile očitno za Adalberta velikega pomena, saj je že naslednje leto (1313) prodal svoje posestvo in gospostvo čez Selica tolminska čedajskemu plemiču Henriku Muti. Adalbert Cucagna, ki je bil očitno v veliki finančni stiski, je namreč te tri vasi prodal Venusti, da bi si z dobljenim denarjem rešil neka druga svoja posestva. V okolici Bovca, v Borjani in Breginju so imeli svoja posestva furlanski plemiči Villalte. Ta posestva si je za lep denar pridobil Virgil, sin Ulrika Venuste. Toda goriški grof Henrik III. je l. 1314 pregovoril Virgila, da je omenjena posestva vrnil Villalti.¹⁷⁸ Joannes Villalta je l. 1337 (ali 1334?) izjavil, da ima gospostvo na Bovškem (dominium in Plecio) od goriškega grofa in obljubil, da ne bo nadlegoval kolonov rožaške opatije in da ne bo storil nobene škode goriškemu grofu. Od druge pol. 14. st. dalje se ne omenja več zemljiška posest goriških grofov v zgornjih dolinah Soče in Nadiže. V glavnem sta jo nasledila samostan Rožac in družina Villalta.¹⁷⁹

Vasi Breginj in Logje sta skupaj z zahodnobeneškimi vasmi Porčinj, Čereneja, Subid, Prosnid, Krnice, Tipana, Vižont in drugimi v zaledju Ahtna (Attimis) in Tarčenta (Tarcento) spadali v gastaldijo s sedežem v Ahtnu. To ozemlje je oglejska cerkev l. 1170 dobila od toskanskega mejnega grofa Ulrika in njegove žene. Že takrat ga je upravljal gastald imenovan po Ahtnu. To ozemlje se je še okoli l. 1400 imenovalo fevd mejnega grofa iz Ahtna.¹⁸⁰

Po urbarju iz l. 1624 je bilo v Kredu 11 kmetij, v vasi pa je živel tudi en kajžar. Kmetje so bili podložni samostanu v Rožacu, cerkvi sv. Nikolaja in družini Zucco. V urbar

¹⁷⁵Verjetno ni šlo samo za dvajset kmetij v Kredu, ampak tudi za kmetije iz okoliških vasi. V 16. st. je bilo v Kredu le 8 kmetij, v 17. pa 11. Kot dvor je verjetno mišljeno središče manjših gospodarskih enot, h kateremu je spadalo določeno število kmečkih gruntov.

¹⁷⁶M. Kos, Urbarji Slovenskega Primorja II, str. 44-45.

¹⁷⁷M. Kos, Urbarji Slovenskega Primorja I., str. 13.

Branko Marušič, O prvih omembah Bovca in Bovškega v srednjeveških listinah, TZ, str. 172.

¹⁷⁸ZT, str. 40.

¹⁷⁹M. Kos, Urbarji Slovenskega Primorja II, str. 45.

¹⁸⁰Gradivo IV, št. 508.

M. Kos, Urbarji Slovenskega Primorja II, str. 61.

tolminskega gospostva so bili dolžni le dajatev za sečnjo in pašo na Miji, v bližini beneške meje. Tolminsko gospostvo je od tega dobilo 2 renska goldinarja in 9 krajcarjev. Dajatve v urbar tolminskega posestva pa je moral plačevati Valentin Marcola (Vallantin Marzollia) za njivo v bližini Nadiže, na kraju imenovanem "goschia supraiam" in poleg tega še za eno drugo njivo ležečo v bližini.¹⁸¹

V Starem selu je imel Peter Benko kos gmajne v Zakopu (Petter Vencho ... von ain Stuekh Gmain Sachopo...), za katerega je moral odrajtati po 10 krajcarjev. V vasi je bilo 8 kmetij in 8 kočarjev, dajatve pa so bili dolžni oddajati družini Zucco, domači cerkvi sv. Lenarta, cerkvi v Kobaridu in Gasparju Formentiniju. V urbar so bile vštete le dajatve za sečnjo, košnjo in pašo.¹⁸²

Enajst kmetij v Borjani je bilo podložnih samostanu v Rožacu, ženskemu samostanu v Špitalu pri Čedadu in še trem posvetnim plemičem (Zucco, del Torre, Portis). Dolžni so bili plačevati le za pravico do paše.¹⁸³ V Sedlu je bilo takrat 10 kmetij, nekaj od teh je bilo podložnih samostanu v Rožacu, nekaj pa cerkvi sv. Križa v Sedlu. V Stanoviščah je bilo 8 kmetij, ki so bile podložne družini Zucco in cerkvi sv. Helene. Sejani in Stanoviščani so imeli svojo pravico do paše na beneškem ozemlju, zato jim tega niso šteli v urbar tolminskega gospostva.¹⁸⁴

CESTA OB NADIŽI

Že v 10. stoletju je prek Čedada potekala živahna trgovina med srednjo Evropo in severnoitalijansko nižino. Kronikalni vir iz tistega časa, "Honorancie civitatis Papae", je mesto omenjal med desetimi vstopi v Italijo.¹⁸⁵ Izhodišče obeh cest, ki sta povezovali južnonemške dežele z Italijo, je bilo v Beljaku. V Trbižu se je cesta razcepila na tabeljsko smer (Tablja, Pontebba), ki je nato sledila toku Bele in Tilmenta, ter na cesto, ki jo srednjeveški viri imenujejo bovško (strata Plecii, strata de Plez), zgodovinarji pa včasih predelsko ali tudi podboneško; krenila je iz Trbiža na Rajbelj in prek prelaza Predel (1156 m) dosegla dolino Soče. Od Bovca se je nadaljevala do Kobarida, kjer se je obrnila na zahod, se pri Robiču pridružila Nadiži in tekla ob njej do Čedada.

Prometno pomembnejša in zemljepisno ugodnejša je bila cesta čez Pontebbo, že zelo zgodaj pa je bila za prehodno trgovino važna tudi bovška smer. Že v 12. stoletju so imeli tu svoje posesti samostana Osoje in Millstatt ter krška in bamberška škofija. Pomen ceste se je ravno v 12. stoletju nekoliko zmanjšal, tako da so veliki cerkveni posestniki svojo posest v zgornjem Posočju zamenjali ali odprodali.

V 14. stoletju so nad tabeljsko cesto zagospodarili Habsburžani, kar je bilo za Čedad in Furlanijo neugodno, poleg tega pa je bilo potovanje po tej cesti nevarno zaradi roparjev, ki so prežali na trgovce in popotnike. Tako so se gospodarske in politične razmere spremenile v korist bovške ceste. Patriarh je na pritisk furlanskih mest (in še posebej Čedada) trgovcem zagotovil varno pot, ki jo je zaščitil s svojimi vojaki, poleg tega pa jim je nudil še carinske in mitninske olajšave. Kako važna je bila ta pot za mesto Čedad nam potrjuje posebna pogodba, s katero so Čedajci vzeli v zakup oglejsko gastaldijo s sedežem v Tolminu konec

¹⁸¹ Arhiv Republike Slovenije, Urbar tolminskega gospostva iz l. 1624, I/67 u, 304.

¹⁸² AS, I/67 u, 303.

¹⁸³ AS, I/67 u, 304.

¹⁸⁴ AS, I/67 u, 305.

¹⁸⁵ J. Šumrada, O popravilu bovške ceste..., str. 313.

sedemdesetih let 14. stoletja.¹⁸⁶ Leta 1396 si je Čedad kljub odporu Vidma zagotovil tudi pravico, da odpre pot od Beljaka čez Predel in Bovec na Čedad. V sporazumu s habsburškima vojvodoma Viljemom in Albrehtom je mesto leta 1399 začelo popravljati to pot.¹⁸⁷

Cesta je bila konec 14. stoletja v slabem stanju, tako da so se morali zakupniki resno lotiti popravil. V Nadiški dolini je bilo cestišče pokrito z velikimi blatnimi luknjami in zelo zverženo. Cesto je bilo treba ponekod speljati popolnoma na novo.

Čedajska občina je imenovala dva pooblaščenca, ki sta odgovarjala za denarno poslovanje in jima dodelila blagajnika, kaplana Lenarta, ki je o izplačilih vodil natančno računsko knjigo. Poleg blagajniških opravil je Lenart tudi osebno nadzoroval obnovo. Marca l. 1400 je odšel v Nadiško dolino in odkazal delo podložnikom iz tamkajšnjih vasi, nato je odšel za en teden v Kobarid in nadzoroval tamkajšnje podložnike, ki so zasipali veliko luknjo na cesti in popravljali orodje.¹⁸⁸

Pri gradnji ceste so potrebovali veliko število stražarjev, v večini so bili to Furlani, mogoče tudi domačini, bilo pa je med njimi celo nekaj Hrvatov (Croatinus). Z obnavljanjem bovške ceste so bili nezadovoljni prebivalci Pušje vasi, saj so upravičeno pričakovali, da bo lahko upadel promet prek tabeljske ceste, ob kateri je vas ležala. Zato so Čedajci poslali tja plačanega ovaduha, Slovana po imenu Rubeus (Rubeo Sclauo).¹⁸⁹ Kljub posameznim nezadovoljnem pa do spopadov ali vsaj oboroženih prask ni prišlo, vsaj Lenart jih ne omenja.

Posebni odposlanci (nuncii) in klicarji (precones) so skrbeli za povezavo med Čedadom in glavnim delovodjem ser Henrikom Nasinguene na eni ter lokalno oblastjo (gastaldi) in vaškimi srenjami na drugi strani. Ti so odhajali gastaldom in dekanom sporočat, kdaj naj pridejo njihovi podložniki na delo celo v dolino Idrijce in verjetno tudi na Šentviško goro. Slovenske podložnike so v teh pozivih imenovali kar Slovani (Sclavi). Podložnike in obrtnike so pri delu nadzirali nadzorniki. Na trasi so bili zaposleni tudi kuharji, ki so pripravljali hrano za delavce, žal pa ne vemo, kakšno hrano so pripravljali. Vemo le, da so hrano, kot tudi drugi potrebni material in orodje dovažali na cesto skoraj izključno z vozovi, le redkokdaj so to delo opravljali tovorniki. Delo na trasi je bilo naporno, skromno mezo pa so poskušali zaslužiti tudi težaki, ki so poleg podložnikov prihajali na delo. Najzahtevnejša gradbena dela (gradnja in popravilo mostov in drugih zidanih objektov, spodkopavanje skal) so opravljali najeti gradbeni mojstri (magistri), obrtniki furlanskega in nemškega rodu. Ko je prišla skupina najetih obrtnikov na določen odsek ceste, so se jim za opravljanje težkih, a ne strokovnih del pridružili podložniki.¹⁹⁰

Najprej je bilo treba očistiti cestno traso. Drevje, ki so ga posekali, so odveкли do mostov in drugih objektov, kjer so potrebovali les za gradnjo. To delo so opravljali drvarji iz podložniških vrst. Najtežje je bilo s ceste odstranjevati skalovje, včasih so morali sekati v živo skalo. Zato je to delo vodil mojster s svojimi pomočniki. To delo je bilo dolgotrajno in naporno, večje skale so klesali tudi po več tednov, ali celo mesec dni in več. Pri delu so uporabljali kladiva in kije, železne kole in drogove, s katerimi so valili večje skale. Kamenje so drobili in uporabljali pridobljeni material za nasipanje cestišča ter krpanje lukenj. Na več mestih je cesto ogrožala voda, zato je bilo treba utrjevati njene bregove. Prav tako so postavili posebne zapore na krajih, kjer je pretila nevarnost plazov. Nekatere mostove in posamezne odseke ceste so celo tlakovali. Tlakovano je bilo cestišče nad Bovecem in v Nadiški dolini odsek med Ažlo in "gorskim vznožjem". Kaj je mišljeno s tem izrazom je težko določiti, gotovo pa je graditeljem hude preglavice povzročal odsek skozi sotesko Nadiže, kjer je voda

¹⁸⁶Glej pogl. Nemi kamniti lev.

¹⁸⁷F. Gestrin, Karta obsoške poti..., str. 97.

¹⁸⁸J. Šumrada, O popravilu..., str. 314.

¹⁸⁹Isti, str. 315.

¹⁹⁰Isti, str. 316.

najbolj ogrožala cestišče, vprašanje pa je, ali gre tu za pravo tlakovanje, ali le za izdelavo cestne podlage iz nabitega kamenja, ne gre pa dvomiti o tlakovanju mostov.¹⁹¹

Gradbena dela so potekala dokler je to dopuščalo vreme, povsem prenehala pa so novembra. Pred zimo 1399/1400 je bila obnovljena cesta do Kobarida. Čez zimo so zidarji in nekateri kovači odšli domov in s seboj odpeljali tudi svoje lastno orodje, orodje, ki je bilo last čedajske občine, pa so pozimi popravljali po posameznih krajih (Kobarid, Staro selo), kar je zaposlilo preostale kovaške mojstre. Glavno orodje, ki so ga uporabljali so bile motike, kladiva, sekire, železni koli, brusi, s katerimi so delali predvsem kovači, in različne vrtalne priprave.¹⁹²

Kovači so zaslužili tedensko plačo okrog pol marke solidov, po dve marki solidov na mesec so zaslužili stražarji. Delavci, ki so razbijali skale, so lahko dobili dnevno po 14 denarjev, pa tudi po 18 ali 20 solidov. Seveda je obstajala velika razlika v plači med mojstri in drugimi delavci. Zidarska mojstra in njun sodelavec, so deset dni gradili most pri sv. Kvirinu, za kar so skupaj prejeli dve marki denarjev. Plačani težaki, ki so delali na istem mostu, so zaslužili dnevno po osem denarjev.¹⁹³

In tako so cesto uredili za lažji promet. Namesto z likofom končajmo ta del pripovedi s podatkom iz Lenartove računske knjige. Kongij vina je stal 67 ali 68 denarjev. To vino je bilo verjetno namenjeno za potrebe delavcev na trasi. Nadzorniki, med katerimi so bili tudi plemiči, pa so si verjetno rajši privoščili vino iz okolice Rožaca, ki je slovelo po svoji kakovosti in je veljalo dukat po kongiju.¹⁹⁴

Popravila na cesti so zaključili leta 1404. Ob tej poti so nato pobirali posebne prometne pristojbine po sistemu protivožnje. Bovška pot je prevladovala v trgovskem prometu med Furlanijo in velikim delom Koroške (zlasti v trgovini z železom v eno smer ter z vinom in italijanskimi pridelki in proizvodi v drugo smer) ter severozahodnim delom Kranjske skoraj dve stoletji.

Čedajske napore je ogrožal politični položaj. Habsburžani so l. 1500 podedovali Goriško in si nato v Maksimiljanovi beneški vojni pridobili še Tolminsko. Kot gospodarji celotnega ozemlja vzdolž obsoške poti so začeli odločno spreminjati razmere v korist prometu ob tej poti. Poleg tega se je z beneško izgubo Tolmina prekinila politična zveza Čedad s Soško dolino in Čedad ni več mogel uveljavljati prisile bovške poti. Beneške oblasti so začele pospeševati promet preko Kanalske doline na Videm. Čedadu so beneške oblasti ok. srede 16. st. dopuščale le toliko prometa z železom iz Koroške, koliko ga je potreboval za svoje fužine, od katerih so živeli mnogi prebivalci mesta. Dokončno je Čedad pokopala odločitev nadvojvode Karla l. 1576, da zgradi obsoško pot, ki je bila dograjena l. 1587. Pot, ki je bila poprej le običajna tovorna pešpot, je postala sedaj vozna pot, ki je potekala od Kobarida na Volče, skozi sotesko pri Ročinju, Kanal, Solkan do Gorice in od tam naprej do morja pri Štivanu in Devinu. Promet v Čedad je upadel, najbolj je bila prizadeta fužinarska dejavnost, močno pa je napredovala Gorica, kamor so sedaj prihajali po nakupih železa celo Čedajci.¹⁹⁵ Z izgubo zaledja je Čedad nazadoval, njegovo gospodarstvo je prizadel šok, ki je bil podoben tistemu, ki ga je doživel Trst po obeh svetovnih vojnah. Vlogo Čedada v Furlaniji je prevzemal Videm.

Vse to je seveda imelo slabe posledice za cesto skozi Nadiško dolino. Stanje v drugi polovici 18. st. je mejilo na kritično. Cesta iz Kobarida v Staro selo je imela trdno podlago in je bila vedno prevozna. V slabšem stanju je bila cesta naprej proti Robiču in Kredu. Ob deževnem vremenu je bila prevozna le z lahkimi vozovi. Še slabše so bile poti, ki so vodile v

¹⁹¹Isti, str. 317.

¹⁹²Prav tam.

¹⁹³Isti, str. 319.

¹⁹⁴Isti, str. 318.

¹⁹⁵F. Gestrin, Karta..., str. 98.

Breginjski kot. Ob nalivih sta ju uničevali Nadiža in Bela, tako da so bile komaj primerne za pešpoti.¹⁹⁶

KRALJ LEVJEGA SRCA

Ne moremo vedeti koliko ljudi je skozi stoletja prašilo noge skozi dolino Nadiže, še manj pa koliko je bilo teh, ki so bili posebej imenitni.

Nemški kralj Konrad III, ki se je l. 1149 vračal s križarske vojne v Palestini, je najprej nekaj dni počival v Ogleju, nato pa se je podal proti severu. Žal se z njim bovška cesta ne more pohvaliti, ker je izbral konkurenčno. To nam potrjuje listina, izdana 8. maja 1149 v Huminu.¹⁹⁷ Lahko bi sicer namigovali, da je izbral to pot, ker je imel tam še opravke z Ulrikom, opatom samostana v Mužacu. Ravno njegove listine nam lepo izdajajo smer njegovega potovanja in njegove postanke. Drugega februarja je bil še v Carigradu,¹⁹⁸ osmega maja že v Huminu, štirinajstega v Št. Vidu na Koroškem,¹⁹⁹ naslednji dan v Brežah,²⁰⁰ v Salzburg pa je prispel 22. maja.

Še imenitnejši vladar je bil gotovo angleški kralj Rihard Plantagenet, imenovan Levjesrčni. Žal njegovi poti ne moremo tako natančno slediti, kajti prav takrat, ko je bil v bližini naših krajev ni bil ravno preveč imeniten. Bolj je bil podoben italijanskim vojakom po preboju soške fronte. Rihard je namreč bežal.

Kralj Rihard je imel ob vračanju s tretje križarske vojne domov (l. 1192) smolo. Mrzli decemberski vihar je zanesel njegovo ladjo k obrežju. Kralj je s svojimi tovariši stopil na suho nekje blizu Ogleja. Preoblekel se je v navadnega trgovca in tako "incognito" prišel do vasi Gorice. Tam je na hribu nad vasjo stal grad, v katerem je prebival grof. Preoblečeni kralj je na grad poslal poslanca, ki je grofa zaprosil za varnostno spremstvo. Da bi dosegel grofovo milost mu je podaril tudi zlat prstan. Poslanec ni smel izdati imena svojega kralja, zato je na grofovo vprašanje, kdo mu pošilja ta prstan, odgovoril, da trgovec Hugon, ki se s svojimi ljudmi vrača iz križarske vojne. Grof pa se ni dal preslepiti. Spoznal je, da prstana ne pošilja trgovec Hugo, temveč sam kralj Rihard. Sicer je grof prisegel, da hoče prijeti vsakega križarja, vendar naj bode pri kralju izjema.

Ko se je poslanec vrnil h kralju, mu je vse to povedal. Tega je to jako prestrašilo, zato je opolnoči s svojimi ljudmi na konjih zapustil Gorico. Goriški grof je naznanil svojemu bratu, ki je bival v nekem drugem mestu, da je kralj Rihard v njegovi bližini. Pozval ga je, da naj mu zastavi pot. Grofov brat je poslal nekega normanskega viteza za kraljem, da bi ga ujel. Vitez pa tega ni storil. Rajši je kralju svetoval, da naj hitro zbeži. Kralj je nasvet upošteval, vseeno pa je grofov brat dobil osem njegovih spremljevalcev v svoje roke.

Z Goriškega je kralj šel na Koroško²⁰¹ in došel v mesto Breže, kjer je Friderik iz Ptuja, ministerial salzburškega nadškofa, ujel šest njegovih tovarišev. Rihard je nato tri dni in tri noči bežal dalje in nazadnje s tremi spremljevalci prispel v vas Erdberg pri Dunaju. Tu ga je ujel tamkajšnji vojvoda Leopold V., kateremu je koroški vojvoda naznanil prihod angleškega kralja.

¹⁹⁶D. Trpin, Tolminska v opisu..., str. 37-38.

¹⁹⁷Gradivo II., št. 256.

¹⁹⁸Gradivo II., št. 255.

¹⁹⁹Gradivo II., št. 257.

²⁰⁰Gradivo II. št. 258.

²⁰¹Rihard se je napotil čez Koroško proti deželi Henrika Leva, saškega kneza in svojega zeta.

Žal se iz ohranjenih virov ne da ugotoviti točne poti, po kateri jo je kralj pobrisal. Edino, kar lahko zanesljivo trdimo je, da pokrajine ni poznal. Najkrajša pot se mu je ponujala prek Čedadu naravnost na sever, kjer ga je presenetil drugi brat in zaradi njega se je moral obrniti proti severovzhodu, naravnost v kremplje svojega zakletega sovražnika avstrijskega vojvoda Leopolda.²⁰² V Čedadu sta se Rihardu ponudili dve cesti: pontebaska in predelska. Slednjo so konec 12. stoletja že manj uporabljali, prva je bila pomembnejša in zato gotovo bolj vzdrževana ter tako hitrejša za begunce. Toda če je bil Rihard dovolj prebrisan, je lahko izbral ožjo in daljšo pot, tako da so zasledovalci lahko le z dolgim nosom iskali sledi po pontebaski cesti...

Lov na angleškega kralja izgleda na prvi pogled nekoliko nenavaden in če hočemo razvozlati uganko, zakaj so Riharda preganjali kot steklega psa, moramo pokukati malo dlje. Rešitev najdemo onstran morja, natančneje na obalah Svete dežele.

Po krščanski osvojitvi Akona je Leopold Avstrijski kot zapovednik nemških križarjev zahteval zase enak položaj s francoskim kraljem Filipom in angleškim kraljem Rihardom. Ker tega ni dobil, se je vselil v stransko krilo iste stavbe (bivši kraljevski dvorec v Akonu), v kateri je že prebival Rihard in na stolpu nad njo poleg Rihardovega prapora izobesil svoj avstrijsko-babenberški prapor s petimi zlatimi pticami na modri podlagi. Kralj Rihard ni maral Leopolda (sorodnika in privrženca Staufovcev²⁰³) in ko je poleg svojega anžujskega prapora zagledal Leopoldovega, ga je pograbil bes. Na njegov ukaz je mlad vojak stekel na trdnjavski stolp, snel Leopoldov prapor, prelomil ročaj in vse skupaj vrgel dol. Tako je vojvoda Leopold doživel ponižanje pred vso svojo vojsko. Upal je, da bo Rihard krivca kaznoval, najmanj obesil, a zgodilo se ni nič. Leopold, na smrt užaljen zaradi Rihardove nesramnosti do zaveznikov, je zapustil Akon in Sveto deželo. Prisegel je, da se bo Rihardu maščeval.²⁰⁴

Drugi vzrok je bila smrt Konrada Monferratskega. Baroni Zamorja so hoteli Konrada kronati za kralja v Akonu. (Rihard, ki je podpiral njegovega tekmeca Gvida, je nelagodno molčal, ugovarjal pa ni.) Konrad je veselo novico izvedel v Tiru. toda še preden je z ženo Izabelo pohitel na kronanje v Akon, je bil umorjen. Ko se je zvečer po tirskih ulicah sam vračal z obiska pri prijatelju, sta ga neznanca ubila. Prijeta storilca sta rekla, da ju je poslal šejk Abu Sinan, poglavar asasinov,²⁰⁵ križarjem znan kot "Stari gorjan". Več nista vedela.²⁰⁶

Zdaj se je Leopoldu ponudila priložnost za maščevanje. Riharda je zaprl v grad Duernstein ob Donavi in ga obtožil za umor Konrada Montferratskega. Dal pa mu je tudi vedeti, da ga bo izročil svojemu vrhovnemu gospodu, cesarju Henriku VI.²⁰⁷ Med cesarjem in njegovim svakom Leopoldom Avstrijskim so sem in tja jezdili odposlanci ter so posvetovali o tem, kako naj se jim izroči visoki ujetnik in kolikšen delež bo pripadal Leopoldu.²⁰⁸ Ujeti

²⁰²Gradivo II., št. 817, 818.

Gorica je bila takrat še vas. Brata, ki sta lovila Riharda sta bila Goriška grofa Majnhard in Engelbert. Iz virov ni razvidno, kdo izmed njiju je bil takrat v Gorici in kdo v drugem mestu. Rihardu sta bila sovražna, ker sta ga sumila, da je on dal v Tiru (dan. Libanon) umoriti njunega sorodnika Konrada, mejnega grofa v Montferratu.

²⁰³Nemška vladarska dinastija Hohenstauf.

²⁰⁴Kurt Frischler, Sijaj in sence križarskih vojn, CZ Ljubljana 1976., str. 205-206.

²⁰⁵9Muslimanski asasini so kot verski prenapeteži sprva ubijali ljudi iz verskih motivov, kasneje pa tudi za denar. Za dobro plačilo so bili vsakomur na uslugo. Govorilo se je, da so za uboj Konrada dobili 20 000 zlatih dinarjev (približno milijon DEM). Vprašanje, ali je umor morda naročil Rihard Levjesrčni, je bilo že v srednjem veku predmet vročih debat. Ob Konradovi smrti gotovo ni žaloval, krivde pa mu vendar nihče ni mogel dokazati. Ko je Rihard kasneje padel Staufovcem v roke, so mu ti očitali umor, toda poglavar asasinov je cesarju poslal pismo in v njem trdil, da je šlo za čisto drugačne vzroke. Seveda pa tisto pismo, če je bilo sploh kdaj napisano, Rihardovih sovražnikov ni čisto prepričalo.

²⁰⁶K. Frischler, Sijaj..., str. 209-210.

²⁰⁷Cesar je za prevzem ženin dediščine (sicilsko-normanski prestol) potreboval krepko vojsko, za vojsko pa je potreben denar, denar in še enkrat denar.

²⁰⁸12Vsa ta zadeva je sodobnike precej razburila. Rihard, križarski junak, vitez, ki je hotel osvoboditi Jeruzalem, je bil vržen v zapor in izpuščen šele za velikansko izsiljeno vsoto! Ljudje so se spraševali, ali ni s tem

Rihard je najprej čemel na gradu Duernstein, pozneje v Porenju. Rihardove podložnike je že kraljev boj za Sveto deželo veljal veliko denarja, zdaj pa so morali spraviti skupaj še velikansko odkupnino za kralja, odkupnino v višini petdeset milijonov današnjih mark.²⁰⁹ Ko je bila odkupnina plačana, je pomirjeni cesar dal vedeti, da nikoli ni bil čisto prepričan, da je Rihard dal ubiti kralja Konrada.²¹⁰

In kakšna je bila nadaljna usoda junakov zgodbe? Cesar Henrik VI. je septembra 1197 v Palermu nenadoma umrl, star šele 32 let. Njegova smrt je marsikaj postavila na glavo.²¹¹ Leopold V., vojvoda avstrijski in štajerski, je božični dan l. 1194 slovesno praznoval v Gradcu. Ko je naslednjega dne na iskrem konju jezdil po zamrzlih tleh, je padel na zemljo in si zlomil nogo. Njegovo zdravstveno stanje se je kmalu zelo poslabšalo. Pred smrtjo je napravil meniško zaobljubo. (Papež ga je izobčil iz cerkve, ker je ujel kralja Riharda in zanj izsilil odkupnino.) Hitro je poklical k sebi salzburškega nadškofa Adalberta in ga prosil, da bi ga rešil izobčenja. Nadškof je to tudi storil, pod pogojem, da osvobodi talce angleškega kralja in da se odreče tistemu delu odkupnine, katerega bi še moral dobiti. To se je tudi zgodilo. Dne 31. decembra je vojvoda umrl.²¹²

Rihard se je marca 1194 vrnil domov. Slavni junak se je takoj sprijel s svojim bratom Ivanom in številnimi samovoljnimi vazali (happy end zgodb o Robin Hoodu in Ivanhoeu), pa tudi s francoskim kraljem. Celih pet let je bil šotor njegov dom, boj njegova zaposlitev in blazna drznost njegova tovarišica.²¹³

Smo že pozabili na vdovo umorjenega pretendenta na prestol? Še ne. Zaradi Konradove smrti je morala 21-letna Izabela z novo poroko priskrbeti deželi novega vladarja. Tokrat so jo poročili s Henrikom Šampanjskim, priljubljenim, čednim in pametnim mladim grofom. Njun zakon je bil srečen. Henrik se je zaljubil v Izabelo, ona pa vanj in v njegovo mlado moškost. Ob novem možu se ji ni tožilo po starikavem Konradu, niti po dekliško mehkem Humfrelu (od Izabele ločeni soprog).

postavljeno na glavo neko temeljno pravilo križarskega gibanja, da namreč tisti, ki sprejme križ, postane v nekem smislu nedotakljiv, oproščen odplačevanja dolgov in varen pred kazenskim pregonom. Cesar pa je vse to postavil na glavo in ga za to ni zadela kazen božja.

Papež Urban II. je v križarski pridigi l. 1095 v Clermontu poskušal pridobiti prostovoljce za križarsko vojno tudi z naslednjo obljubo: "... z boguvšečno pokorščino si kupite milost božjo, da vam bo zaradi takih pobožnih dejanj in zaradi priprošenj vseh svetnikov hitro odpustil vaše grehe, s katerimi ste zbudili njegovo jezo. Mi pa bomo z usmiljenim božjim..., odpustili vse kazni, katere jim je naložila Cerkev zaradi njihovih grehov..." (Poročilo o koncilu v Clermontu iz Zgodovine križarskih vojn Viljema Tirskega (+ ok. 1185). Če so Urbanove obljube o "amnestiji" še nekako visele v nebesih, pa je bil Bernard iz Clairvauxa, pri pozivu na drugo križarsko vojno že bolj neposreden: "...Nadeni si znamenje križa in dobil boš odpustek za vse, o čemer se boš skesanega srca spovedal. Roba je poceni, če jo kupiš; in pobožno plačaš zanj, je brez dvoma vredna kraljestva božjega..." (2000 let krščanstva, str. 294 in 297.)

²⁰⁹Vrednost marke ok. l. 1973.

²¹⁰K. Frischler, Sijaj..., str. 213-214.

²¹¹Isto, str. 215.

²¹²Gradivo II., št. 864.

²¹³K. Frischler, Sijaj..., str. 214.

LJUBEZEN, KI GIBLJE SONCE Z MILIJON ZVEZDAMI

Jacopo Valvasone di Maniago se je sredi 15. stoletja navduševal nad Tolminom in njegovo okolico. V tem "čudežnem okolju" je po njegovem mnenju kot gost oglejskega patriarha Pagana della Torre, bival florentinski begunec in ustvarjal tu del svojih pesnitev. Nekateri opisi narave v Božanski komediji so, po Jacopovem mnenju, podobni naravnim krasotam tolminske deželice. Še bolj kot visoki vrhovi in krasen čist zrak, ga je v to prepričalo ime neke skale nad Tolminko, "Sedia di Dante", še najmanjši dvomi pa so se mu razblinili, ko se mu je zazdelo, da je na nekem kamnu pri jami, ki se še dandanes imenuje Dantejeva jama, razbral pesnikovo ime.²¹⁴

Človeško je razumeti Jacopa, verjetno Dantejevega oboževalca, ki je morda znal njegove stihe na pamet. Poskusimo se zato vživeti v njegovo kožo (ali pa dušo), ko je iz jame prišel na svetlo. Spomnil se je Dantejevih verzov, ko pesnik opisuje svoj prihod iz pekla (Pekel, 34, 133-139).

Po stezi tej sva jaz in vodja zvesti
krenila zopet v svet, kjer sonce sije,
hodeč, ne da bi kdaj hotela sestiti
on prvi, jaz za njim, kot pot se vije,
dokler tam zgoraj skozi luknjo v jami
ne uzrem neba in njega lepotije:
tam šla sva ven in stala pod zvezdami.

Vsakdo, ki je kdaj bil v podzemeljski jami, je spoznal ta občutek, ko je prišel na plano. Jacopo je bil tako navdušen, da se mu je celotna pokrajina zazdela takšna, kot jo je opisoval Dante.

Temu poročilu je poskušal dati zgodovinsko podlago furlanski zgodovinar Joannes Candidus (1521). Ta je prelevil mesto Forli v Romagni v Friuli²¹⁵ (Čedad), tradicija je tako dobila zgodovinsko ozadje, pred zgodovinsko kritiko pa ni vzdržala.²¹⁶

Tradicijo so nato različni avtorji še bolj razpletli (ali zapletli?), Danteja so postavljali v Devin, v Postojno... Vzhičeni Jacopo, ki je razbral njegovo ime na kamnu pred jamo nad Tolminom, ni pomislil, da bi bilo tako podpisovanje barbarsko uničevanje naravnega okolja. Dejanje torej, ki ne bi bilo vredno velikega pesnika.

Firence in druga toskanska mesta so v drugi polovici 13. stoletja pretresali boji med gibelini in gvelfi ("belimi" in "črnimi"), zaradi katerih je moralo veliko ljudi zapustiti domača tla in se podati širom sveta. Furlanija in sosednje dežele so mnogim postale drugi dom. Ob prelomu stoletja pa se je kot povsod po Evropi tudi k nam širil gospodarski vpliv florentinskih trgovcev in bankirjev, uradnikov in obrtnikov. Florentinci so postali upniki cele vrste vladarjev, kot posojevalci denarja so tako prišli do posesti mnogih krajev v Posočju, Bohinju in drugod.²¹⁷ Zgodovinsko in miselno podlago za izvor tradicije o Dantejevem bivanju v

²¹⁴M. Kos, Srednjeveška kulturna..., str. 108.

²¹⁵Antično ime za Forli je bilo Forum Livii, Čedad pa je bil v antiki Forum Iulii.

²¹⁶M. Kos, Srednjeveška kulturna..., str. 109.

²¹⁷Isto, str. 110.

Florentinske bankirje v Ljubljani so v 14. st. nasledili člani trgovske in bančne rodbine Porgerjev, po izvoru iz Furlanije, ki so več kakor četrt stoletja povsem obvladovali bančne in denarne posle na Kranjskem. Po tem času so te posle prevzeli čedajski in goriški Židje, katerih banke so poleg v Ljubljani bile še v Slovenj Gradcu, Celju, Radgoni, Mariboru in na Ptujju. Te banke - tudi židovska v Ljubljani, ki je prenehala po l. 1335 - so se ukvarjale

Tolminu lahko iščemo v tesnih stikih, ki so državo oglejskega patriarha vezali s Firencami in Florentinci.²¹⁸

Bianchi je dokazal, da patriarh Pagano della Torre l. 1319 ni bil v Tolminu, in da takrat tudi Dante ni tam prebival. Govoril je precej zaničljivo o "tolminskih barbarih", češ da oni niso bili niti vredni, tako velikega pesnika kot je Dante, med seboj imeti in gledati ga.²¹⁹

Če lahko za kralja Riharda še domnevamo, da je jezdil po Nadiški dolini, moramo to za Danteja zanikati. Motijo pa Bianchijeve besede, "da si ti ljudje takšnega pesnika niso zaslužili niti gledati." Kdo pa si ga je zaslužil? Morda mesto ob Arnu, ki ga je izgnalo, papež, ki ga je razžalil? Sam je dejal, da lahko vsepovsod po širnem svetu opazuje gibanje sonca in zvezd ter pod svobodo neba modruje o milih mu resnicah. Zato se mu ni treba vračati v Firence, kjer bi celo mesto kot za zločincem kazalo za njim. Nad našim preprostim ljudstvom vzvišeni Bianchi je morda pozabil, da so se "civilizirani" Florentinci svojega velikega sina spomnili šele čez skoraj sto let. Pesnikovo truplo so takrat želeli pokopati v baziliki Santa Croce, toda pesnikov grob v Ravenni je bil prazen. "Kaj hočete," se je namuznil samostanski predstojnik, "verjetno se potika kje po onostranstvu, saj je bil tudi za živega večji del tam..."²²⁰

In v rojstno mesto, ki mu je pripravljalo grmado, oziroma grozilo z rabljevo sekiro, se ni vrnil več. Niti kot mrlič ne. Dante je že vedel, kdo ni vreden koga. Visoko omikana florentinska drhal je l. 1498 na glavnem trgu obesila Girolama Savanarolo, njegovo truplo pa sežgala...

RAZBOJNIKI IN ROPARSKI VITEZI

Poleg teh slavnih gostov je po dolini potovalo veliko več navadnih ljudi, med njimi veliko trgovcev in drugih, ki so s svojimi polnimi mošnjami priklicali v dolino tudi nekatere ljudi, ki so se ukvarjali z zelo starim poklicem. Soteska, obdana s strmimi bregovi, poraščenimi z gozdom, je bila kot nalašč za skrivanje roparskih tolp, po njej pa so operirali tudi "roparski vitezi." Med roparji so se našli tudi takšni, ki jih je ljudstvo ohranilo v lepem spominu. To pa zato, ker so bili kot nekakšni polovični Robini Hoodi; ropali so bogate, niso pa dajali revnim.

V Breginju se je ohranila povedka o roparjih Panjutih.²²¹ Domačinom niso storili nič hudega, saj niso ropali ubogih kmetov, ampak so hodili na Laško ropat bogate grofe in drugo gospodo. Nekoč so jih na nekem mostu (na Teru ali Padu) zajeli grofovi hlapci in jih vrgli v ječo.

Povedka nam lepo prikaže dve stvari. Prva je širok delokrog te roparske skupine (vsaj do Tera, če ne že do Pada). Druga stvar pa je presenetljivo dobro poznavanje severne Italije, če ni bil Pad v povedko dodan v novejšem času.

s posojili na zastavo (lombardni posli), menjavo novcev, depozitnimi posli in so prevzemale tudi kovanje novcev (Porgerji za patriarha Pagana della Torre). S temi bankami se je tudi v slovenskih deželah uveljavljalo mednarodno, italijansko pravo posejevalcev denarja.

Že prej je bila omenjena posest toskanskega mejnega grofa Ulrika, ki jo je l. 1170 od njega in njegove žene dobila oglejska cerkev.

²¹⁸F. Gestrin, Italijani v slovenskih deželah od 13. do 17. stoletja, ZČ 35, 1981, str. 224.

²¹⁹ZT, str. 82.

²²⁰Dante Alighieri, Božanska komedija, Ljubljana 1994, spremna beseda dr. Andreja Capudra, str. 659.

²²¹ZB, str. 208-209.

Roparji so strašili tudi ob Soči. Po njih ("ladri", it. tatovi) naj bi po ljudskem izročilu dobila ime vas Ladra. Ti razbojniki, ki naj bi živeli v velikih skalah (Laborji), so ropali trgovce, ki so na konjih prenašali svoje blago na poti od morja. Zato so jih ljudje zmerjali "ladri", ime se je oprijelo cele vasi in se ohranilo do dandanes.²²²

Razbojniki naj bi imeli prste vmes tudi pri nastanku cerkve sv. Antona nad Kobaridom.²²³ Če namreč oni ne bi napadli Kotlarja, temu ne bi prišel na pomoč menih, ki je bil sam sv. Anton, Kotlar se ne bi zaobljubil, da zgradi cerkev in cerkve ne bi bilo.

Prav tako naj bi s pomočjo skritega naropanega denarja skesanca pod vislicami zgradili bovško cerkev. Takšnih zgodb je ohranjenih veliko, kradli naj bi celo seno in to s pomočjo coprnije. V gorah se je skrivalo veliko zločincev in beguncev z vseh strani, ki so se preživljali s poslom, ki so ga obvladali že prej, ali pa so bili k njemu prisiljeni.

Še nevarnejši so bili "Erazmi Predjamski". Ti roparski vitezi so s svojih gradov prežali na popotnike. Ironija je hotela, da so gradovi, ki so bili sezidani prav za varovanje ceste, v 14. stoletju postali najhujša roparska gnezda. Posebej so se pri tem "odlikovali" gospodje Villalta, ki so med leti 1298-1305 tako strašno gospodarili po podboneški cesti, da si ni nihče več upal potovati po njej. Trgovci so rajši izbrali varnejšo pontabeljsko cesto. Da bi zavaroval promet, je patriarh svojim podložnikom te gradove ukazal razdejati.²²⁴

Slednjič je moral patriarh Rajmund roparske viteze, posebno Villalte, kaznovati s smrtno kaznijo. Znani roparji so bili tudi čedajski mesarji, navajeni na opravljanje posla z nožem. Posel je bil skoraj pol uraden, saj so nekateri pajdaši sklepali pogodbe o sodelovanju tudi pri javnem notarju v Čedadu, in to v frančiškanskem samostanu ter z "moralno pomočjo" visokovplivnih oseb.²²⁵

V boj s temi razbojniki je bilo vključeno celotno prebivalstvo ob cesti. Beneški Slovenci so na podlagi zaslug za čuvanje ceste in kasneje tudi varovanja meje pridobili posebne pravice.²²⁶ Mogoče so pred tem imeli podobne pravice tudi prebivalci vzdolž celotne ceste do Predela, saj smo se s temi nalogami srečali že na samem začetku, kasneje pa bomo tudi spoznali, da so bili tod živeči kmetje iz precej trdega testa.

Poleg roparjev so bili nevarni tudi tihotapci, ki včasih niso izbirali sredstev, še posebej ne, ko je bilo treba udariti po tistih, ki so jih preganjali. Običajnim zlikovcem so se v času vojne med cesarjem Maksimilijanom I. in Benečani pridružili še klateški brezposelni vojaki, ki so trgovcem in obrtnikom onemogočali varno potovanje in trgovanje.²²⁷

²²²ZB, str. 158.

²²³ZB, str. 155.

²²⁴ZT, str. 69.

²²⁵ZT, str. 70.

²²⁶Jožko Ošnjak, Pod Matajurjem, Ljubljana 1970, str. 13.

²²⁷V. Simoniti, Sistem obveščanja pred turško nevarnostjo v 16. stoletju, Kronika 1980, št. 2, str. 95.

BESTIA PRO VINO

Najstarejši ohranjeni urbar za ozemlje Tolminske je urbar družine Longo za njihovo posest na Tolminskem, v Beneški Sloveniji in v Goriških Brdih iz časa ok. l. 1300, ki omenja sedem krajev na Tolminskem. Prvi znani urbar vsega tolminskega gospostva (gastaldije) je iz l. 1377. Iz 15. st. ni znan noben zapis urbarialnega tipa, iz 16. st. pa so se ohranili štirje zapisi. Tolminsko gospostvo v Kobaridu in zahodno od njega l. 1598 še ni imelo svoje posesti. Kraji s tega področja: Boriana (Borjana), Carfreidt (Kobarid), Creda (Kred), Stara Sedla (Staro Selo), Sussith (Sužid), Stanowischtze (Stanovišče) in Sedla (Sedlo),²²⁸ so vpisani v tolminskem urbarju iz l. 1624.²²⁹

Sklepam lahko, da glede gospodarstva v 14. st. ni bilo velikih razlik med temi kraji, in kraji zajetimi v urbarju iz l. 1377, zato si lahko ustvarimo tudi za te kraje približno gospodarsko sliko.

Na Tolminskem je bila v 14. st. zelo razširjena živinoreja, tako govedoreja, kozjereja in še posebej ovčjereja. Patriarh je na svoj dvor dobil kozličke, jagenjčke in koštrune. Posredno nam o pomenu živinoreje govori tudi oddaja sira, sicer na slovenskem ozemlju redke dajatve.²³⁰ Sir je bil tedaj v goratih živinorejskih področjih tudi prava ljudska hrana. Kmetje so redili tudi perutnino, omenjajo se davščine v obliki kopunov, kokoši in jajc, o ribolovu pa govorijo tudi drugi viri iz 14. st. Povsod po Tolminskem so v 14. st. imeli čebele.²³¹

V urbarju je zabeležena oddaja žita, od tega posebej oddaja rži, ki je morala biti v 14. st. najpomembnejši pridelek na polju. Poleg rži so verjetno oddali tudi precej ovs, ki je bil nepogrešljiv pri krmi konj. Žito so uporabljali tudi za varjenje piva. Iz drugih virov lahko sklepamo, da so na Tolminskem pridelovali tudi lan (desetina čedajski proštiji 1233). Gojili so tudi orehe in slive (iz češpelj nakuhana pogača) ter se ukvarjali z vinogradništvom.²³² Vinska trta pa je na Tolminskem obrodila bolj kislo kapljico, ki očitno patriarhu ni stekla rada po grlu. Vino je ob pojezdah (*pro vino poiesdarum*) rajši obračunal v denarju, na mizo pa je namesto dajatve v vinu rajši dobil pečenko (*bestia pro vino*) in jo oplaknil s kakšnim bolj zlahnim furlanskim vinom. V dekanijah Tolmin, Čiginj, Šentv. gora in Cerkno je ob pojezdah tako pridobil 2661 denarjev, dobil pa je tudi 58 in pol živali, ki so zamenjale vino (kozličkov, koštrunov in jagenjčkov).

V dveh stoletjih so za urbarialne dajatve značilne tri glavne spremembe. Leta 1598 so kmetje oddali mnogo več pšenice, ovs pa celo dva in polkrat več kot pšenice. Rž se je kot dajatev obdržala le še v Plužnjah. Drugo žito se med urbarialnimi dajatvami ne omenja, kar sicer ne pomeni, da ga ne bi sejali.

Predvsem to velja za vrste žita, ki uspevajo tudi v višjih legah. Vemo, da je bilo v srednjem veku na Gorenjskem malo ječmena, več ga je bilo na Notranjskem in po goratih delih Goriške. Tudi rž dobro uspeva na visokih legah, oves pa je bil konec poznega srednjega veka najbolj razširjena žitna vrsta na Slovenkem. Mesec žetve je bil julij, "srpan". Po vrsti so si sledili ječmen, rž, pšenica, nekaj pozneje oves. Šele septembra o Mihelovem, je prišla na vrsto ajda.²³³

²²⁸P. Štih, Tolminsko gospostvo..., str. 96.

²²⁹Letnica 1621 je prečrtana in pripisana 1624.

²³⁰GDZS I., 374.

²³¹M. Kos, Tolm. gastaldija 1377, str. 14 - 15.

²³²M. Kos, Tolm. gastaldija 1377, str. 12 - 13.

²³³N. Kuret, Praznično leto Slovencev I. in II. del, Ljubljana 1989 (odslej PLS 1, 2), I, str. 453.

V starejših zgodovinskih virih se ajda le redko omenja, še v 15. stoletju jo je bilo malo. Na Slovenskem se je ajda izredno močno razširila v 19. st.²³⁴ Za domovino ajde velja Srednja Azija, od koder so jo mongolski narodi na pohodih zanesli proti zahodu. Na našem ozemlju jo kot prvi omenja gornjegrajski urbar iz l. 1426 pod nazivom pagana. Sejati so jo nedvomno začeli že prej, saj je gotovo nekaj časa trajalo, preden je dobila mesto med dajatvami.²³⁵

Iz dajatev za činž in desetino lahko sklepamo, da so tolminski kmetje v začetku 16. st. pridelovali razne vrste žitaric, zlasti pšenico, ječmen in oves. Pridelovali so tudi ajdo, ki pa je niso oddajali za činž. Čeprav je kmet včasih hotel oddati ajdo za činž namesto drugega žita, če je to slabo obrodilo, je zemljiški gospod ni hotel sprejeti. Za grajske potrebe so jo pridelali dovolj na dominikalni zemlji, za prodajo pa ni bila posebno cenjena. Pridelovali so jo tudi kmetje v Furlaniji in zato je bila vedno na prodaj na trgih v Čedadu in Vidmu. Ajdo so tolminski kmetje pridelovali zlasti za dom. Če je doma slabo obrodila, so jo kupovali v Čedadu. Med benečansko vojno je kmet Urban Godec iz Drežnice kupil en tovor ajde v Čedadu, ker mu je domača ajda slabo obrodila, na poti domov pa so mu jo odvzeli grajski hlapci kot tihotapsko blago.²³⁶

Sejanje ajde je nenazadnje pripomoglo tudi k temu, da se je močno razširilo čebelarstvo. Zaradi boljše paše se je povečal donos medu, s tem pa se je tudi zagotovila zadostna in bolj zdrava prehrana čebel čez zimo.²³⁷

Koruzo so v Furlaniji začeli saditi konec 16. stoletja, v 17. stoletju je bila že znana po Goriškem. Pridelava se je razširila tudi na Kranjsko, Valvasor jo je (1689) opazil tudi v Ribniški dolini. V 19. st. je bila že splošno razširjena po vsem Slovenskem.²³⁸

V prehrani podložnikov v prejšnjih stoletjih je zavzemala zelo pomembno mesto kaša, ker prosa ni bilo treba oddajati ali pa so ga oddajali v majhnih količinah. Proseno kašo so kuhali na mleku, belili z mastjo, pekli "na suho" ali kuhali z repo in zeljem. Poleg tega je kaša ena najstarejših obrednih jedi, simbol rodovitnosti in je zato bila obvezna jed na ženitovanjih. Prosa niso mlatili kakor drugo žito, rž ali pšenico, temveč so ga ("manili") teptali z nogami in trli.²³⁹

Od domačih živali so se na patriarhovi mizi znašli prašiči, kozlički in kostruni ter goveje meso.²⁴⁰ Govedino so zahtevali ob pojezdi, ko se tudi niso branili vina, ki so ga merili na korce in vedra. Kot popolnoma nova dajatev se pojavijo purani (35) v Rutu.²⁴¹ To je dokaz, da so se purani komaj stoletje po odkritju Amerike šopirili že tudi pri nas.

Zanimivo je, da se v urbaru iz l. 1377 nikjer ne omenjajo prašiči ali prašički.²⁴²

²³⁴N. Kuret, Praznično... I, str. 460.

²³⁵GDZS I., str. 255.

²³⁶Marija Verbič, Gospodarski in socialni položaj..., str. 13.

²³⁷GDZS I., str. 400.

²³⁸N. Kuret, Praznično... II, str. 75.

²³⁹PLS 1, str. 477.

²⁴⁰P. Štih, Tolminsko gospostvo..., str. 104 - 105.

²⁴¹Prav tam, str. 111.

²⁴²M. Kos, Tolm. urbar 1377, str. 32.

KAM SO IZGINILI PRAŠIČKI?

Kaj je jedla gospoda tisto leto ali kako odgovoriti na vprašanje kam so izginili prašiči leta 1377? Ali gre za zelo zgoden primer "zdravega prehranjevanja"?

Prvo možnost, da takrat na Tolminskem še niso redili prašičev lahko mirne duše zavrnem, ker se zdi neverjetna. Urbar popisuje dajatve, ki so šle na mizo ali v blagajno posestnika, to je oglejskega patriarha. Težko bi bilo govoriti o kakšni posebni askezi na njegovem dvoru. Lahko, da je patriarh dobival kvalitetnejše meso iz bližnjih krajev, toda del davkov je šel tudi na mizo njegovih upravnikov na tolminskem gradu. Patriarh je v Tolminu imel tudi svoj letni dvor in tudi če mu poleti svinjina ni teknila, je še vedno težko odgovoriti na vprašanje, zakaj se ta vedno cenjeni gost na mizi²⁴³ ni pojavil v urbarju. Peta možnost je, da je izbruhnila med svinjami huda bolezen, ki je pomorila vse do zadnje.

Dvesto let kasneje je, vsaj glede prašičev, vse lepo in prav. Glavne dajatve od vrst domačih živali so prašiči (frischling), kozlički in koštruni.²⁴⁴ Adam Ahačič iz Zakraja je za hubo plačeval 2 goldinarja in 40 krajcarjev urbarialnega činža v denarju, med raznimi dajatvami v naturalijah pa je bil dolžan tudi enega prašička.²⁴⁵ Iz te vasi so oddali l. 1598 kar 8 prašičkov, kar je največ v tedanji tolminski gastaldiji. Prašičke so oddajali le v sedemnajstih vaseh (od 94-ih), svoj krvavi davek pa je to leto plačalo 45 pujskov.²⁴⁶ Za pašo prašičev po hrastovih in bukovih gozdovih se je pobirala žirina, ki ni bila točno določena.²⁴⁷ Iz carinskih postavk, ki jih našteva listina iz l. 1399,²⁴⁸ je razvidno, da so prek Predela in Bovca v Čedad gnali tudi svinje.²⁴⁹

V vaseh v Beneški Sloveniji se kon. 13. in zač. 14. st. omenja dajatev za svinjsko pašo. Desetina v vasi Selca se plačuje od kozličkov, jagnjet, prašičkov in čebel. V istem urbarju manjkajo za posest v Brdih dajatve, ki kažejo na živinorejo (govedo, ovce, siri; edino kozliček o veliki noči bi še spadal semkaj).²⁵⁰

Kmetje na Krasu in v Vipavski dolini so v 15. st. prašiče, koze, kozličke in jagnjeta, kljub možnosti plačevanja v denarju rajši služili v blagu.²⁵¹ V "gorah" okoli Gorice, Vipavski dolini in Brkinih prevladujejo pri plačevanju prašiči. Pri prašičih razlikujejo stare in mlade, male in velike, oziroma take za kuhinjo in zakol ter odojke. V nekaterih krajih na Goriškem je bila predpisana oddaja svinjskih pleč. Prašičke so plačevali oz. oddajali na Jurjevo (24. aprila), Ivanovo (24. junij), ki je bilo celo poseben plačilni dan za prašičke, oziroma denar

²⁴³V angleščini nosi ta žival lepo anglosaško ime "pig", dokler rije po zemlji in se valja po blatu. Ko pa jo prinesejo na mizo, dobi fino ime "pore", izvedeno iz francoščine. Ta dvojnost je posledica invazije Viljema Osvajalca l. 1066 in delitve prebivalstva na anglosaške podložnike in normansko plemstvo.

²⁴⁴Peter Štih, Tolminsko gospostvo po urbarju iz leta 1598, Goriški letnik, Zbornik Goriškega muzeja 1984., str. 105.

²⁴⁵Isti, str. 103.

²⁴⁶Isti, str. 108 - 110.

²⁴⁷Isti, str. 104.

²⁴⁸Z avstrijskima vojvodoma Viljemom in Albrehtom, ki sta bila gospodarja sosednje Koroške ter zemljiškim sosedom Bovškega na severu, bamberškim škofom, je sklenil Čedad l. 1399 pogodbi o poti čez Predel. Prepisa iz 18. st. hrani Državni arhiv v Benetkah.

²⁴⁹Milko Kos, Gospodarska problematika Bovškega v preteklosti, Geografski zbornik IX, SAZU Ljubljana 1965, str. 252.

²⁵⁰M. Kos, Urbarji Slovenskega Primorja II., str. 274.

Iz urbarja družine Longo za kraje na Tolminskem, v Beneški Sloveniji in v Goriških Brdih.

²⁵¹Isti, str. 76.

Švarcenberški urbar iz dobe ok. 1400 in rihemberški urbar iz l. 1485 - primerjava z obračuni dohodkov in izdatkov švarc. urada (1398, 1402).

namesto njih in za nekatere druge davščine, ki so jih navadno služili v denarju, in Mihelovo (29. september), plačilni dan za tako imenovanega Mihelovega prašička. V nekaterih kraških in vipavskih vaseh so podložniki za plačevanje odvetščine med drugim odrajtali tudi prašičke.²⁵²

Prašičereja je bila na slovenskem ozemlju pomembna že v srednjem veku, na vseh kmetijah so redili prašiče, oddaja je bila ponekod zelo splošna. V gorah okoli Gorice, v Vipavski dolini in v Brkinih je celo prevladovala. Prašiče so sprva redili predvsem na paši. Posebno važna je bila paša v hrastovih, cerovih in bukovih gozdovih, ki jih je bilo še v 17. st. dosti več kot jih je danes. V teh gozdovih so se prašiči hranili z želodom in žirom. Prašiče so gonili na tako pašo tudi od daleč. Za pašo so gospostva dobivala žirovščino (*glandaticum*, *aasrecht*) v denarju, pa tudi v plečih. Posebno je pomen prašičereje narasel v 16. st., ko so začeli uporabljati mast.²⁵³

Torej je bila prašičereja v 14. st. prisotna tudi na Tolminskem, verjetno pa je krepko prevladovala ovčjereja, kozjereja in govedoreja. Sir je bil na Slovenskem redka dajatev, na Tolminskem stalna. Na Tolminskem je ovca prevladovala med domačimi živalmi in so jo zato imenovali kar žival (*bestia*).²⁵⁴ Prav tako tudi v Brdih manjkajo dajatve, ki bi kazale na živinorejo, ker je lastnik pobiral druge pridelke.

Prašič si je pridobil pomembno vlogo tudi v ljudskih vražah. Na sveti večer so beneška dekleta hodila k svinjaku. Prašičji krulež jim je razložil, koliko let bo treba še čakati na moža. Če je prašič zakrulil enkrat, eno leto, če je večkrat, pač toliko let.²⁵⁵

²⁵²Isti, str. 78, 84, 86.

²⁵³Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog I., SAZU Ljubljana 1970, str. 380 - 381.

Med prašičjimi pasmami je bila sprva razširjena domača svinja, črna, tudi črnopasasta, bolj grobe konstitucije, dobra predvsem za mast. Izvirala je iz t. i. sredozemske svinje (*Sus mediterraneus*), ki so jo gojili pri nas mostiščarji na Ljubljanskem barju. Prašiči severno od Save so izvirali od divjega evropskega prašiča (*Sus scrofa ferus*).

²⁵⁴Isto, str.374 - 379.

²⁵⁵Niko Kuret, Praznično..., I., str. 365.

LOVSKE STRASTI

Tlačan divjadi ni smel loviti. Svojo lovsko strast je lahko sprostil le kot divji lovec. Od nekdanj pa je bil na Slovenskem v veljavi lov, ki ga je gospoda prepuščala kmetom. Zgodovinski viri poročajo že od srede 13. st. o lovu na polhe. Seveda je moral za ta lov gosposki, ki je bila lastnica gozda, odrajtati določeno davščino. Med "izrazito polšja območja" sta spadali tudi tolminsko in kobariško območje.²⁵⁶

Načini ljudskega lova so se razvijali v zvezi z divjim lovom in z lovom, ki je bil dovoljen podložnikom. Najobičajnejša orodja ljudskega lova so bile pasti in zanke. Medvede so lovili v jamske pasti, ki so jih v Trenti imenovali skopce. V jame so lovili tudi volkove.²⁵⁷

Največ oblik ljudskega lova se je razvilo pri lovu na polhe. Eden izmed načinov lova na polhe je bil, da so jih pregnali iz dupline s kadečo se gobo. Dim jih je omamil in tako so postali lahek plen polharja. Lovili so jih tudi v sodce. Pozimi so zakopali sodce, ki so imeli odprtino in vabo, v zemljo. Sodci so bili navznotraj obiti z žebli, tako da polhi niso mogli več ven. Polhe so lovili tudi na preproste pasti, ki so jih postavljali na drevesa. Pasti so bile sestavljene iz loka in leske, tetive in lanene vrvice; nanje se je pritrnila vaba. Polharji so splezali na drevo in tolkli po njem, da so se polhi splašili in ujeli v past. Kasneje so pričeli izdelovati pasti, imenovane polšje skrinjice, samojstre, polhovne ali polhovne škatle. V njih je bila vaba - lešnik ali suha hruška. Ko je polh zagrabil za vabo, se je sprožila vzmet, ki je past zaprla.²⁵⁸

Lov na polhe so morali podložniki prijaviti zemljiškemu gospostvu, ki jim je dalo polšine. Za pravico polšjega lova so dajali gospostvu določeno število polhov ali pa denarno odškodnino.²⁵⁹

Polhov oziroma njihovih jam ni zanemarjala niti velika gospoda. Celo pretendentov za habsburško posest v svojih dokumentih o potrditvi posesti ni bilo sram omenjati teh majhnih živalic. Štirje sinovi Amalrika z Iga so ljubljanskemu meščanu Porgerju prodali svoj gozd (l. 1309) z vsem pripadajočim, med drugim s pašo, lovom s pticami, jamami za polhe in drugim. Grof Friderik Ortenburški je 20. maja 1406 v Kočevju izdal gozdni red za svoja gospostva glede gozdov, lova s pticami v njih, polšjimi jamami in drugimi gozdnimi pravicami. Grofa Friderik in Ulrik Celjska sta 8. septembra 1447 potrdila samostanu Pleterje posest, ki mu jo je ob ustanovitvi podaril grof Herman, tudi gozd z vsemi polšjimi jamami, ki leže okoli gozda in jih je bilo okoli 40. Grof Friderik Celjski je moral l. 1450 razsoditi spor med Pleterjami in dvema plemičema zaradi posesti in meja, med drugim zaradi gozda. Vse pravice, med drugim tudi polšje jame, je presodil, naj ostanejo tistemu, ki jih je na tem področju imel doslej.²⁶⁰

Polhi so kljub svojemu videzu, ki je spominjal na miši, teknili tudi visokim cerkvenim dostojanstvenikom. Škof Pietro Carli je z užitkom in precej naglo použil pečenega polha, ki so ga na poti od Tolmina do Grahovega ulovili njegovi služabniki.²⁶¹

²⁵⁶PLS 2, str. 79.

²⁵⁷GDZS I. str. 478.

²⁵⁸GDZS I. str. 479.

²⁵⁹GDZS I. str. 488. Urbarja za Senožeče 1460 in Vipavo 1499 (župa Sanabor in Črni vrh nad Idrijo) navajata, da dajejo v letu, ko obrodi žir, tisti, ki imajo polšine, oskrbniku po 12 polhov ali 12 soldov. Po urbarju gospostva Kozje in Pilštanj 1588 so morali podložniki prijaviti polšine vsaki dve leti, sicer jim jih je gospostvo lahko odvzelo. V letu, ko je obrodi žir, so dajali poleg tega še 12 polhov ali 12 črnih denaričev. Za spore glede lova na polhe je za podložnike na območju kostanjeviškega in pleterskega gospostva od 16. - 18. st. delovalo celo posebno sodišče, polšja pravda.

²⁶⁰B. Otorepec, Izbrano gradivo za zgodovino gozda..., št. 30, 52, 64, 65.

²⁶¹A. Ličen, Santoninov potopis..., str. 78.

Sicer pa so imeli pravico do lova na lastni račun kmetje le ponekod. Kmetje iz Studorja in Srednje vasi v Bohinju so lahko lovili gamse v gorovju, ko so stražili deželno mejo, vse do konca 15. st., ko so bile te pravice odpravljene. Nekateri župani na Goriškem so imeli pravico do lova zajcev, s katerimi so postregli ob pojezdah. Lovsko pravico so imeli tudi nekateri kosezi. Zemljiška gospostva so v nekaterih primerih dopuščala podložnikom lov na malo divjad, zveri²⁶² in ptiče. Po tolminskem urbarju so podložniki v vaseh Idrsko, Volče in Čiginj o božiču dajali po 14 denaričev za jerebice in kljunače.²⁶³

Na koncu poglavja bi rad dodal še zanimiv način lova z Ljubljanskega barja, namreč kako so vrli Barjani lovili cipe. Razpostavili so kole, jih opremili z rezami in privezali 5-6 ptičev vabivcev. Ko so se cipe približale, so potegnili za vrstico, da so vabivci sfrfotali in privabili cipe na limanice.²⁶⁴

LIPAN ZA GURMANKEGA TAJNIKA

Poleg lova je jedilnik dopolnjeval tudi ribolov. Kmetje so lovili divje živali v gozdu za svojega gospoda, z njegovim dovoljenjem ob določenem plačilu tudi zase, toda največ plena je končalo v loncih ali nad ognjem skrivaj. Podobno je bilo z ribolovom. Že zgoraj so bili omenjeni ribiči v Kredu, ki jih je dobil l. 1323 rožaški samostan.

V Nadiži pa niso lovili samo rib, ampak tudi jegulje. Lovili so jih "na roke" ali pa so pri lovu uporabljali mrežo stožčaste oblike (v Beneški Sloveniji imenovana cogol ali cogoi). Te mreže so nastavili zvečer in jih zjutraj potegnili iz vode. Jegulje (ben. uguorji) so izginile iz Nadiže v zadnjih desetletjih zaradi onesnaževanja.²⁶⁵

Paolo Santonino se je l. 1486 navduševal nad lipanom iz Nadiže, težkim približno dva funta.²⁶⁶ Resnici na ljubo je treba priznati, da je bil ta gospod kar malo mahnjen na hrano, še posebej na ribe, in je zato malo pretiraval. Če pa gledamo nanj kot na velikega gurmana in poznavalca kulinarike, pa lahko rečemo, da je že znal pravilno oceniti težo ribe. Sklepamo torej lahko, da so včasih v Nadiži plavale izredno lepe ribe, lipani in soške postrvi, poleg njih pa še kleni in mre. Veliko ribjega zaroda je bilo tudi v potokih, ki so se stekali v Nadižo.

Ribe iz vode torej "na črno" ni bilo težko potegniti, žal pa ne vemo, kakšna je bila "članarina tapravih ribičev", ker o tem nimamo nobenih podatkov. Mogoče je bilo podobno kot na Koroškem, vendar tudi v tem primeru ni omenjena količina. Ribič, ki je lovil v Blaškem jezeru, je sredi 13. st. moral štirikrat na leto pripeljati ribe v samostan Možac, od menihov pa je dobil sol.²⁶⁷

Še večja škoda pa je, da tudi ni nobenih podatkov o kaznih za divji ribolov. V uteho nekaterim sodobnim "vidram" lahko zapišem le, da v Vilfanovi Pravni zgodovini krivolov ni bil uvrščen med kazni, ki bi stale glave. Storilca so le oglobili.

²⁶²Urbar gospostva Prem 1574 navaja, da je smel vsak podložnik loviti volkove in lisice, a gosposki je moral prinesiti krzno ali kožo; za to je dobil odškodnino.

²⁶³GDZS I., str. 487.

²⁶⁴GDZS I., str. 479. Cipe (Anthus), rod škrjancem podobnih ptičev pevcev, večinoma selivke, gnezdijo na tleh. Poznamo drevesno cipo, malo ali travniško, rjavo idr. (Leksikon CZ, Ljubljana 1973.)

²⁶⁵B. Zuannella, Slovenski priimki v občini sv. Lenart, Dom 1990, št. 18, str. 3.

²⁶⁶A. Ličen, Santoninov potopis..., str. 78.

²⁶⁷Gradivo V., št 704. (Dohodki samostana v Možacu po Koroškem.)

DEŽJANI

Vsi ljudje, ne samo kmetje, so se bali suše, ki je lahko uničila pridelek in povzročila lakoto v deželi. Še v današnjih časopisih lahko beremo o popolnoma uničenih letinah.

Nekdaj so vse nerazumljive pojave povezali z nadnaravnimi bitji in se k njim zatekali v sili. S prihodom krščanstva jih je nadomestila sv. Trojica s svetniki. Ker naj bi ga Gejdi vrgli v Nadižo, je priprošnjik za dež postal tudi sv. Hilarij, med domačini bolj poznan kot sv. Volar, oziroma sv. Jelar. Na slovensko ozemlje se je od zgodnjih oglejskih mučencev razširil le kult sv. Mohorja in Fortunata ter sv. Kancijana in tovarišev, sv. Hilarij pa je malo znan, zunaj Furlanije obstajata le cerkvi v Gorici in pri Kredu.²⁶⁸ Zato so mu tudi v slovenski izdaji knjige Godovni svetniki in zavetniki posvetili le košček prostora, čeprav bi ga lahko imeli za "skoraj svojega" (veliko prostora so zasedli nemški svetniki). V Ogleju je manjša cerkev sv. Hilarija stala že konec četrtega stoletja ali v začetku petega.²⁶⁹

Po izročilu je denar za zidavo cerkvice na nekdanji utrjeni planoti nad Nadižo prispevala hiša št. 41 iz Robiča, zidarji pa so prišli iz Brezij v Beneški Sloveniji.²⁷⁰ Cerkvica je skozi čas spreminjala svojo podobo, možno pa je, da je bilo okrog cerkve tudi srednjeveško grobišče.²⁷¹

Ljudje v stiski so že zelo zgodaj zahajali k tej cerkvi in prosili svetnika za dež, čeprav se prvič omenja šele v 15. stoletju. Leta 1486 je prečastiti gospod Pietro Carli, škof iz Caorle, opravljal vizitacijski pregled po Tolminski, Kranjski in Koroški. Škof je s spremstvom odpotoval iz Čedadada dopoldne 26. avgusta in še istega dne prispel v Kred, kjer je prenočil. Naslednji dan je posvetil cerkev sv. Hilarija in po končanem obredu je kosil kar pri cerkvi. Pri tem kosilu je prišlo na vrsto več obrokov, med njimi tudi svinjska pečenka.²⁷² Po kosilu je mnoge birmal in se proti večeru vrnil v Kred, kjer so škofu in njegovemu spremstvu pripravili skromno večerjo iz ostankov kosila. Škofa je spremljal kancler oglejskega patriarha Paolo Santonino, ki je to potovanje opisal v popotnem dnevniku. Zanj se je potovanje začelo slabo. Celo noč je prebil brez spanja na slamnjači, skupaj z bolhami. Naslednje jutro je bilo mrzlo in megleno, padla je predčasna slana...²⁷³

Paolo na tej poti ni imel težav z malimi podnajemniki samo v Kredu. Noč brez spanja je prebil tudi v samostanu Podkloster v bližini Beljaka. Bolhe in stenice so nanj navalile v brezštevilni vojski, s katero se je moral neprestano bojevati, dokler ni slednjič premagan in izčrpan zjutraj vstal in preklinjal opata ter njegove nadležne živali. V Štebnu pri Maloščah sta morala Paolo in čast. gospod Jurij Lebecher, arhidiakon za Koroško, zaradi pomanjkanja prostora skupaj spati na preozki postelji povita takorekoč drug v drugega, niti trenutka spanja pa jim niso privoščile bolhe, popolnoma sestradane in shujšane po daljšem postu... Oba sta zjutraj vstala žalostna in s težko glavo.²⁷⁴

K tej cerkvi so romale procesije od blizu in daleč. Cerkev je imela zelo velik pomen za Beneške Slovence, saj so ti ob obnovi in povečavi cerkve ter prizidavi zvonika ob zahodni steni prispevali veliko sredstev (l. 1895). Benečani so še do zadnje vojne romali k cerkvi, da bi skozi priprošnje sv. Hilarija od Boga izprosili dež v času suše in zato peli v procesiji: "

²⁶⁸J. Hoefler, O prvih..., str. 46.

²⁶⁹R. Bratož, Vpliv..., str. 6.

²⁷⁰LMC, str. 2.

²⁷¹Izpisek iz "Varstvo spomenikov XVII-IX" str. 96.

²⁷²LMC. Tu se ne omenja svinjska pečenka, pač pa pečeni piščanec.

²⁷³Paolo Santonino, Popotni dnevniki, prevedel Primož Simoniti, Celovec, Dunaj, Ljubljana 1991, str. 39.

²⁷⁴Prav tam, str. 83-85.

Buog an svet Uoler dajte daž!"²⁷⁵ Svetnik ni nikoli skoparil z dežjem. Ohranilo se je izročilo, da so se romarji ponavadi vračali domov, premočeni do kosti. Verniki so verjeli tudi v čudežno moč studenca pod cerkvijo, ki naj bi bil zdravilen za oči. Žal je cerkev z opuščanjem romarske funkcije pričela propadati. Zadnja maša pred obnovo cerkve je bila 16. avgusta 1942, isti zvonček se je oglasil in vabil k maši vernike spet leta 1987.²⁷⁶

Ljudje so se k svetniku obračali tudi v drugih težavah. Nekoč je šel soldat iz Kota v temi iz vojske domov. Nad Kredom je "zamerkal, da gre en črn maček za njim." Tega ni mogel prenašati in je s sabljo presekala mačka.

Jejžeš Marija! Iz enega sta "ratala" dva mačka, iz teh dveh štirje in tako naprej - zmeraj več jih je bilo!

Soldat se je v strahu obrnil k svetemu Iljarju:

"O sveti Ilar, pomagaj mi ti!"

Sveti Ilar se ga je usmilil in mu del:

"S sabljo naredi križ nazaj, pa boš rešen!"

Ubogal ga je in še tisti večer srečno prišel domov.²⁷⁷

Ohranile so se tudi navade za priklic dežja, ki verjetno izvirajo še iz poganskih časov. Milko Matičetov omenja nevsakdanjo, izjemno šego. Ob hudi suši (menda poleti 1895) so v Podbeli naredili "ogelj na vodi". Ko niso pomagale ne molitve ne romanja, so po nasvetu stare žene porinili v tolmun skoraj usahle Nadiže stara lesena vrata in na njih prižgan ogelj.²⁷⁸ Ali gre tu za staro navado, ohranjeno v stoletjih, ki pa se je je spominjala le še starka, je težko ugotoviti. Šego so lahko spoznali tudi drugod, saj je poznana tudi v Prekmurju, kjer so dekleta zakurila ogelj v košari in jo spustila po Muri. Etnologi menijo, da to obredje sega v poganske čase, namenjeno pa naj bi bilo pomiritvi nekega "vodnega božanstva".²⁷⁹ V Prekmurju je bilo devišstvo ob tem obrednem ravnanju obvezno.²⁸⁰

Najbolj nenavaden način klicanja dežja izhaja iz bližnje Rezije. Ko so Rezijani rabili visoko vodo, da so lahko plavili drva po Solbici, so iz groba izkopali človeško lobanjo in jo prinesli na kraj, kjer naj bi začeli les spuščati v vodo. Pred lobanjo so se "spoštljivo ustavljali in izgovarjali priprošnje besede". Ko so bili uslišani in je voda narasla, so lobanjo odnesli h grobu, iz katerega so jo vzeli, in jo spet zagrebli.²⁸¹ Običaj je očitno poganskega izvora in izhaja iz verovanja v duhove prednikov.

Svetnik ni hotel uslišati ljudi, če se niso ravnali po božjih postavah. Še v 20. stoletju, 15. junija 1919, je župnik pri maši oznanil zbranim veseljakom: "Molitev za dež bo še naprej, če pa ne bo konec ponočevanja, ne bom imel izvenrednih pobožnosti. Razvedrilo, poštena zabava je dovoljena, potrebna. Če pa kdo cele noči pijančuje, in potem gre še le zjutraj spat ves skrokran, to ni več razvedrilo, - ampak uničevanje samega sebe."²⁸²

²⁷⁵Emil Cencič, Sv. Hilarij in Tacijan, Dom 1985, št. 2, str. 6.

²⁷⁶Stanko Uršič, Obnovljena cerkva sv. Volarja pri Kredu, Dom 1987, št. 15, str. 5.

²⁷⁷J. Dolenc, Zlati Bogatin, str. 200. Treba je tudi omeniti, da je ljudsko domišljijo vedno buril tudi skriti zakopani zaklad v tej cerkvi.

²⁷⁸Milko Matičetov, Duhovna kultura v gornjem Posočju, TZ, str. 183.

²⁷⁹M. Gavazzi, Klicanje dežja z ognjem na vodi, Traditiones 14/1985, Ljubljana 1985, str. 169 - 170.

²⁸⁰Če bi se pa le dogodilo, da katera od deklet ne bi bila več devica, bi to zanjo pomenilo usodno nevarnost. Če bi taka predrznica kdaj šla v čoln, bi se čoln potopil in ona bi utonila (maščevanje užaljenega vodnega božanstva). Tej usodi pa lahko uide, če pred vstopom v čoln vrže v valove kos kruha.

²⁸¹N. Kuret, Praznično..., I., str. 523.

²⁸²ZA Kred, Oznanila v cerkvi sv. Nikolaja v Kredu, od 4. 5. 1919 do 29/8 - 1926., sub dato.

OJ NIKARTE, RIBA FARONIKA!

Vojne ponavadi niso same udarile po prebivalstvu. Ponavadi je vojska držala v desni roki meč, v levi pa je s seboj pripeljala naravno nesrečo.

Že Pavel Diakon omenja velike poplave na ozemlju Benečije, Ligurije in v drugih delih Italije (l. 590), kakršnih menda po njegovem mnenju ni bilo po Noetovem času. Kamniti plazovi so povzročili velik propad posestev in vasi ter obenem ljudi in živali.²⁸³

Poplavam je naslednje leto sledila huda suša, zaradi katere je nastala velika lakota. Razsajale so tudi kobilice. Te so bile večje od drugih kobilic in so, kot se čudno sliši, požrle močvirne rastline (herbas paludesque), poljskih setev pa so se komaj dotaknile. Kobilice so prišle tudi naslednje leto (v letih 591 in 592)²⁸⁴ Težko bi rekli, da so bile te kobilice popolnoma zmešane od suše, bolj verjetno je, da so po dolgi suši le še rastline v močvirjih ostale še toliko zelene, da so bile še kolikor toliko užitne.

Pavel Diakon spet poroča o strašnih nalivih in takšnem grmenju, kakršnega ni od poprej pomnil noben človek, strele so ubile neštevilne tisoče ljudi in živali. Sočivje, ki ga zaradi deževja niso mogli pobrati, je pognalo nove kali in ozelenelo (ok. l. 660).²⁸⁵

Na dan sv. Blaža (3. feb.) l. 1304 je po Tolminskem in tudi po celi Furlaniji zapadel izredno visok sneg, ki se je obdržal do srede aprila. Podrl je mnogo koč in hiš, uničil sadje vseh dreves, polomil drevje, pomoril mnogo živine in še posebej veliko škode povzročil ob rekah. Zelo veliko je bilo tudi človeških žrtev.²⁸⁶

Množica kobilic, "kakršno si nihče ne more zamisliti",²⁸⁷ je priletela junija l. 1309 v Istro. Kamorkoli so prišle, so popolnoma uničile setev in pogrizle bilke do zemlje. Nato so se obrnile proti Goriški in od tod proti Tolminu in Kobaridu. Pri Kobaridu so se obrnile proti zahodu do Robiča in od tam po nadiški dolini do Landarja (Antro). Povsod so napravile veliko škode. Da bi odvrnili to nadlogo so povsod pripravljali velike procesije in slednjič so se kobilice obrnile proti jugu.

Leto 1337 je bilo leto velikih poplav v naših krajih.²⁸⁸

Najstrašnejša nadloga, ki je vse do danes prizadela Furlanijo, je bil vdor kobilic l. 1338. Vdor teh požrešnih ravnokrilcev je opustošil tudi sosednje dežele, še posebej Koroško in Štajersko. Slikovit opis nadloge nam je zapustil opat Janez Vetrinjski: "Strašno je bilo gledati, kadar so priletele. Že od daleč se je slišalo zamolklo šumenje. Ko so prišle bliže, so razširjale strašen smrad in letele tako na gosto, da je sonce zatemnelo."²⁸⁹ Studence, vodnjake in druge vodne vire so morali ljudje pokrivati, ker bi se drugače voda zastрупila zaradi kobilic, ki bi padle vanjo.²⁹⁰

Nekdanji zgodovinospisci in kronisti so naravne nesreče, kakršne so bili potresi, poplave, viharji, roji kobilic, epidemije, suše idr. opisovali bolj poredko in na kratko, poleg tega pa so jih opisovali zelo subjektivno. Najverjetnejša lokalna vira, ki nas seznanita s potresi v Furlaniji v srednjem veku sta "Chronicon Glemonense" in "Juliani Chronicon Foro-Julense."

²⁸³HL, str. 119.

MB, str. 277

²⁸⁴HL, str. 146, 147. Pavel Diakon opisuje napad kobilic na tridentinsko deželo (territorium Tridentinum).

²⁸⁵HL, str. 214, 215.

²⁸⁶ZT, str. 72

²⁸⁷ZT, str. 72.

²⁸⁸ZT, str. 72.

²⁸⁹Arduino Cremonesi, Potresi v zgodovini Furlanije, Kronika 1978, 26, str. 74.

²⁹⁰MB, str. 295.

Prvo kroniko je napisal Sebastiano Mulione in zajema obdobje od l. 1300 do l. 1517, druga pa je delo čedajskega kanonika Giuliana (vložena v Appendix - dodatek - k "Monumenta Ecclesiae Aquilejensis" Bernarda de Rubeis). Vesti obsegajo potrese na Čedajskem od l. 1279 do l. 1401. Prve tri potrese, opisane kot da so se zgodili v Furlaniji, so zabeležili kronisti iz Padove, Vicenze in Verone.²⁹¹

Močan potres, z epicentrom na Veronskem je l. 1001 porušil mnogo hiš, pri čemer je veliko ljudi izgubilo življenje. Ta potres je segal tudi do Ogleja, sicer ne s tako močjo, vendar je do višine 7 metrov od tal porušil obodni zid bazilike, sicer že opuščene in razpadajoče zaradi poškodb, ki so jih povzročili madžarski vpadi.²⁹²

Kronisti pišejo o močnem potresu, o kakršnem prej ni bilo sluha, ki je l. 1117 pustošil po Nemčiji in posebej po Italiji. Skozi štirideset dni so si sledili smrt prinašajoči sunki, ki so prestrašili prebivalstvo vsega polotoka. Zaskrbljenosti se je pridružila še vrsta čudežev, ki običajno spremljajo strah, kot prividi ognjenih in krvavih oblakov, celo krvav dež izpod neba.²⁹³

Močan potres na božični dan je imel daljnosežne posledice za Čedad. Patriarh je stoloval v čedajski palači, saj je bilo podnebje v Ogleju nezdravo zaradi malarije. Ta potres je porušil mnogo stanovanjskih hiš v Čedadu in še posebej palačo, ki je bila sedež furlanske cerkvene države. Patriarh Bertold Meranski, ki je ljubil prijetno in bleščeče življenje, se je že dalj časa ukvarjal z mislijo, da bi premestil sedež na videmski grad, ki je bil funkcionalno ustrežnejši in je bil na središču pomembnih prometnih poti, med katerimi je bila življensko važna tista, ki je vodila v Nemčijo. Podjetni Bertold je uporabil potres kot izgovor ter se preselil v Videm, s čimer je povzročil nagel razmah tega kraja, ki je v 50 letih iz vasi postal mesto s številnejšim prebivalstvom kot Čedad.²⁹⁴

Potres l. 1279 "na praznik sv. Jurija, pozno zvečer", je prizadel čedajsko področje, porušil nekatere gradove in povzročil smrt ljudi, ki so bili v njih.²⁹⁵

Enajstega junija l. 1301 se je ob zori strašno streslo po vsej deželi. Potres so znova občutili okoli poldne, nato še po večernicah in po polnoči. Na dan sv. Urha je padlo veliko toče, ki je poleg škode na polju poškodovala mnogo krajev, posebej na področju Čedada. Toča, debela kot kokošja jajca, je povzročila bedo na podeželju.²⁹⁶

"Na praznik spreobrnjenja sv. Pavla (25. januarja 1348) okoli 3. ure popoldne, je vse dežele od Adrije do Donave pretresel močan sunek, kakršnega še ni bilo čutiti od stvarjenja sveta. Koroško in Kranjsko je njegova sila najhujše zadela. Lepo je sijalo sonce ob treh popoldne. Kar se strese zemlja z grozno silo. Zvonovi so sami zvonili..."²⁹⁷

Potres, z epicentrom v Beljaku, je najpristneje opisal kanonik Giuliano: "Prizadel je Koroško tako izredno hudo, da bi se ta opis zdel ne le kot plod domišljije, temveč izbruh blazneža, če ga ne bi potrjevalo pričevanje toliko oseb..." Na žalost ni nič znanega o škodi, ki jo je povzročil potres na Kranjskem, potres pa je porušil grad v Tolminu. Kanonik Giuliano pripoveduje, da so se sunki ponavljali skozi 40 dni.²⁹⁸ "V Karniji je umrlo več kot tisoč oseb," je zapisal Palladio, "ni je bilo noseče žene, ki ne bi splavila." Gotovo je takrat umrlo mnogo ljudi tudi v drugih krajih Furlanije, a noben kronist ni poskrbel niti za globalno število. V Čedadu in Huminu so se zrušili vsi stari stolpi, zgrajeni v času Langobardov.²⁹⁹

²⁹¹Isti, str. 71.

²⁹²Isti, 72.

²⁹³Prav tam.

²⁹⁴Prav tam.

²⁹⁵Prav tam.

²⁹⁶Isti, str. 73.

²⁹⁷Isti, 74.

²⁹⁸Takratni pisci so trajanje izredno močnih potresov določali vedno na 40 dni.

²⁹⁹A. Cremonese, Potresi..., str. 74.

Malo več kot dva meseca po potresni katastrofi se je pojavila pljučna kuga, ki se je prikradla iz vzhodne Evrope, gnijoča, nepokopana trupla pod ruševinami pa so jo še pospeševala. Brez izjeme je smrt nastopila v treh dneh po okužbi. Furlanija je po tej "šibi božji" ostala skoraj brez prebivalstva. Isto velja za Kranjsko.³⁰⁰

Nesrečnega leta 1511 so se strahote vrstile druga za drugo. Ljudje so morali prenašati posledice avstrijsko beneške vojne, ki se je začela l. 1508, nato pa še posledice vojne t.i. cambraiške zveze. Benečanski najemniki so se v obeh izkazali s silno krvoločnostjo. Leta 1510 se je na podeželju razširila kuga, februarja 1511 pa so v Vidmu izbruhnili strahoviti nemiri, ki jim je bil na čelu bedni avanturist Antonio Savorgnan. Nemiri so se razširili na deželo, mnogo gradov je bilo izropanih, porušenih in požganih. V vsej Furlaniji sta vladala teror in brezvladje. Mesec dni po tragičnih nemirih (26. marca 1511) se je pridružil še nov rušilni potres. Po mnenju notarja Roberta iz Latisane je potres trajal "toliko kot molitvica miserere ali malo manj kot Zdrava Marija". Kmalu po potresu je izbruhnila epidemija kuge, ki ji je sledila huda draginja. Medtem je tekla svojo pot vojna caimbreske lige proti Benetkam in vsak dan so eskadroni nemške konjenice plenili kraje med Gradiščem ob Soči in Vidmom. Kuga je posebej divjala v Vidmu in na Čedajskem. Samo v Vidmu je to leto, ali za lakoto ali za kugo, umrlo okoli deset tisoč ljudi. Iz vsake hiše so vozili prepolne vozove trupel okuženecv in ker ni bilo dovolj prostora na pokopališčih, so jih v kupih pokopavali na javnih ulicah.³⁰¹

Potres l. 1116 je imel v Posočju zagotovo močne učinke, čeprav o škodi ali žrtvah ni pisanih sporočil. Epicentersko področje potresa z dne 24. aprila 1279 je bilo v bližini Čedada, potresni sunki pa so na Tolminskem dosegli jakost 7 stopnje MCS. Potres l. 1348 je imel v središču moč 10 stopnje MCS. Čeprav so učinki tega potresa pri nas razmeroma skromno opisani ali dokumentirani, je rekonstrukcija posledic potresa pokazala, da bi maksimalni efekti potresa v zgornji dolini Save in v zgornjem delu Posočja utegnili doseči 9,5 stopnje MCS.³⁰²

Informacije o učinkih potresa z dne 26. marca 1511 iz virov naših letopiscev in zgodovinarjev, kakor tudi avstrijskih ter ostalih evropskih sporočil omenjajo čas nastanka potresa ok. 15. ure, italijanski viri in nekateri drugi evropski kronisti pa skoraj brez izjeme večerno uro okrog 20 -ih. Tudi analiza poškodb kaže na huda rušenja popoldne tega dne v zahodni in osrednji Sloveniji, zvečer pa izključno v Furlaniji in Benečiji. Viri omenjajo, da je bilo v Sloveniji tudi zvečer čutiti močan potres, oziroma kot navajajo, ponovitev prejšnjega. V resnici pa je šlo za nov pojav iz drugega epicentra. Oba potresa (prvi z epicentrom v bližini Idrije, drugi v bližini Humina) sta dosegla moč okrog 10 stopnje MCS. Potres je v Idriji hudo poškodoval tudi lesene objekte, drugače odporne proti potresnim sunkom. V tistem času je bilo ok. 95 % vseh poslopij na slovenskem ozemlju zgrajenih iz lesa, tako da je bila škoda na teh objektih sorazmerno majhna, prav tako pa tudi število človeških žrtev.³⁰³

Če so bila takšna bivališča varna, pa so bili bolj nevarni plazovi, ki so lahko pod seboj pokopali vasi. Temu se je pridružil še strah pred božjo kaznijo. Tako je nastala pripovedka o Molidi, zasuti vasi pod Matajurjem.³⁰⁴ V vasi so živeli premožni ljudje, siti in preobjedeni vsega, še najbolj kruha. Z njim so matere brisale otroške ritke. Kljub temu pa za berače in reveže niso imeli usmiljenega srca. Zato jih je doletela "božja kazen". Sesul se je iz Matajurja moleči del skalnatega roba in vas je izginila za vedno.

³⁰⁰Isti, 75.

³⁰¹Isti, 76-77.

³⁰²Vladimir Ribarič, Potresi v Furlaniji in Posočju leta 1976, kratka seizmološka zgodovina in seizmičnost obrobja vzhodnih Alp, Potresni zbornik, Tolmin 1980, str. 28-29.

³⁰³Isti, str. 31-35.

³⁰⁴LMC, str. 3.

Strah ljudi pred tem hudim, njim neznanim pojavom, ki so si ga ponekod razlagali kot premik repa ribe Faronike, je skoval to zgodbo. Skalovje nad Molido in "prstaren" zrušeno skalovje v podnožju hriba jih je vsak dan opominjalo. Molida, ki se nahaja vzhodno od Robiča, je v resnici ostanek mogočnega podora, ki se je utrgal po umiku ledenika z Molidnika na pobočju Matajurja.³⁰⁵

Ljudje so se navadno obračali k Bogu, ali svetnikom kot priprošnjikom, da bi jih obvaroval vsega hudega, včasih pa so videli rešitev tudi v sposobnem človeku. V Furlaniji, kjer sta l. 1273 razsajali lakota in vojna, so novega patriarha Rajmunda vsi sprejeli kot očeta domovine in edino upanje. Proti lakoti je novi patriarh skušal pomagati z nakupom žita. S sosedi, z goriškimi grofi in s Konradom Kaminskim, pa je sklenil mir.³⁰⁶

Hude ure se je človek, odkar se je začel ukvarjati s poljedelstvom najbolj bal. V trenutku mu je lahko uničila trud dolgih mesecev in ga izpostavila lakoti. Ko je bila nevihta že blizu, so jo skušali pregnati s čarovnimi, magičnimi sredstvi.³⁰⁷

Bolj kot strele in groma so se kmetje bali toče. Ker si niso znali razložiti, od kod toča, je prevladalo mnenje, da znajo točo delati dijaki iz črne šole, duhovniki in coprnice. Točo nad Borjano so sejale coprnice, ki so priletele celo s Hrvaškega.³⁰⁸

Po toči so celo duhovniki jeznim kmetom le težko dokazali svojo nedolžnost. Še l. 1900 je moral neki "gospod nunc" iz Brd v cerkvi na prižnici javno in glasno izjaviti, da toče ni naredil on. Ali so mu kmetje verjeli, ni gotovo.³⁰⁹

Duhovniki so, če so le hoteli opravljati za to potrebne molitve, toči tudi branili priti v njihovo župnijo. Jezni Volčani so zato hoteli iz fare izgnati župnika Matka (l. 1728), ker je toča vse pobila, medtem ko se je on zabaval s svojo mlado in prikupno kuharico, namesto da bi šel v cerkev molit in odganjat nevihto, kakor delajo drugi duhovniki.³¹⁰

Preprosti ljudje so naravno dejstvo, da zračni tresljaji vplivajo na oblake, spoznali že zdavnaj pred dognanji učenih fizikov, čeprav tega še niso znali razložiti. Izobraženci, goreči nasprotniki "praznoverja", so konec prejšnjega stoletja rohneli proti mežnarjem, ki so hodili zvonit ob hudi uri. Da to ni prazna vera, so začeli priznavati šele na začetku 20. stoletja.³¹¹

³⁰⁵Krajevni leksikon Slovenije, Ljubljana 1995, geslo Robič.

³⁰⁶MB, str. 254.

³⁰⁷PLS 1, str 487. Med vsemi se mi je zdel najzanimivejši običaj s Koprškega (Truške). Moški je stopil pred hišo, iztegnil mezinec, kazalec in palec, hkrati skrčil sredinec in prstanec ter kazal proti nebu roge.

³⁰⁸ZB, str. 114. Povedka je najbrž mlajšega nastanka, verjetno s konca 19. ali začetka 20. stoletja.

Svoje cajte so s Kota hodili golcat dol na Hrvaško. Enkrat so po delu trudni šli v eno oštarijo in tam je bila ena ženska, ena kelnerca. Vprašala jih je, odkod so. Možje so ji rekli, da ona ne pozna njih domače kraje, a so ji vseglah povedali, da so z Borjane. Ona je dela:

"Vse gor okrog poznam. Vi ste s tistega kraja, kjer je dosti kakocev, posebno gor po Breškonovem in Gorjupovem. Tam smo me enkrat letele čez in smo hudo uro nosile. En mož iz vasi je vrgel nož gor v nas. Tisti nož se mi je ravno v metlo zapičil, tako, da sem ga prinesla domov."

Pokazala jim je nož in eden od mož je spoznal, da je to njegov nož. Tako so tudi spoznali, da je kelnarca coprnica.

³⁰⁹PLS 1, str. 491. Stare ženičke so vedele: če je toča od Boga, ni večja od pšeničnega zrna, če je pa duhovniška, je debela.

³¹⁰M. Matičetov, Duhovna kultura v gornjem Posočju, TZ, str. 180.

³¹¹PLS 1, str. 493.

PO ZEMLJI SO VČASIH TUDI HUDIČI HODILI

Da, da, v starih časih je bilo tudi tega več kot danes, ali pa so bili tudi zlodji bolj poštene kot danes, ko se skrivajo za različnimi maskami. Na vsak način, naši predniki so imeli veliko opraviti s hudičem, pri tem pa je zanimivo, da je bil peklenšček ta, ki je vedno potegnil krajši konec. Te povedke je težko uvrstiti v določeno časovno obdobje, edini dogodek, pri katerem je imel hudič prste vmes in ga lahko datiramo, je izgradnja Hudičevega mostu v Čedadu. Zato sem se odločil, da celotno poglavje postavim v ta čas. Verjetno je tudi samemu hudiču, za par stoletij gor ali dol, popolnoma vseeno in vse v zvezi s hudičem gre lahko, zato kar mirne duše tja.

Sam hudič se je sredi 15. st. pojavil tudi v Čedadu, kjer je meščanom zgradil kamniti most čez Nadižo. Peklenšček se je trudil, toda ostal je brez plačila, most pa je še danes poimenovan po njem. Most čez Nadižo, zgrajen sredi 15. stoletja (1442-1452), je bil namreč po preboju soške fronte pri Kobaridu (1917) porušen, toda kmalu obnovljen v izvorni obliki.³¹²

Pred 15. stoletjem pa je vodil čez Nadižo drugačen most. Njegova upodobitev se nam je ohranila na mestnem pečatu Čedada iz prve polovice 14. stoletja. Na pečatu je upodobljeno mesto s šestimi stolpi, onkraj "vražjega mostu", od katerega je vidnih pet obokov, pa stoji še sedmi stolp. Na pečatu s konca 14. st. (1396), ki se je verjetno uporabljal do l. 1430 (takrat naj bi bil izgubljen), pa je bil most čez Nadižo upodobljen s štirimi loki.³¹³

Hudiču pa je bilo popolnoma vseeno, kaj je veliko mesto in kaj vas, zato se je pojavil tudi v Breginju. Ljudje v Breginju so hoteli sezidati mlin. Dolgo in dolgo so se mučili, a ga niso mogli dokončati.

Pridružil se jim je sam zlodej in obljubil, da bo "maln" sezidal čez noč, še preden začnejo petelini peti, za plačilo pa je zahteval dušo človeka, ki bo prvi prestopil prag mlina. Res je pričel pridno delati in delal je celo noč. Ko se je bližalo jutro, je tudi zlodej zaključeval svoje delo. Ljudje so se prestrašili, saj je imel zlodej že skoraj vse dokončano, vdeti je moral le še klopotec, ki poganja "sirk" na kamne. Takrat so ljudje zbudili peteline, ki so začeli kikirikati. Zlodej je videl, da so ga ljudje okrog prinesli, in odletel je tja, od koder je prišel. Breginjci pa so bili veseli, da imajo "maln" in da so lahko "sirk" doma mleli.³¹⁴

³¹² Cividale e I suoi dintorni, Friuli Venezia Giulia; Azienda regionale per la promozione turistica, Ufficio decentrato di Cividale in collaborazione con il Museo Archeologico Nazionale di Cividale del Friuli, f 5. (Turistični vodič po mestu in okolici, str. 5.)

³¹³B. Otorepec, Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem, Ljubljana 1988, str. 220.

³¹⁴J. Dolenc, Zlati Bogatin, str. 77.

BEJŽ HUDIČU V RIT!

Bartholomeus Anglicus je sredi 13. stoletja opisal Karantanijo,³¹⁵ h kateri je prišteval Koroško, Štajersko, Kranjsko in Primorsko. Oglejmo si, kakšen vtis je ta minorit dobil o slovenski pokrajini in ljudeh.

"... Na mnogih krajih je rodovitna zemlja ter bogata divjačine, goveje živine in konj. Ljudstvo je bojevito in hrabro ter zavarovano z mesti in gradovi. Zemlja je zaradi bližine Alp, kjer pogostoma sneži in dežuje, mrzla. Zaradi mrzlih voda, nastalih iz skopnelega snega, je baje v gorah mnogo golšavih. Tu je veliko medvedov, divjih volov in drugih posebnih gozdnih zveri. Tu so tudi užitni polhi, katere jedo, čeprav se zdi, da so iz mišjega rodu, kajti njih meso je tečno in mastno."

Celotna Tolminska je bila v srednjem veku še zelo redko naseljena. Pred vojno proti Benečanom (1287) je patriarh Rajmund iz vojaških namenov ukazal opraviti popis prebivalstva.³¹⁶ Furlanski parlament je celotno patriarhovo državo l. 1328 razdelil na desetnije. Na Tolminskem je bilo 82 desetnij,³¹⁷ to se pravi 5000 do 6000 prebivalcev.³¹⁸

Čedajski notar Marcantonio Nicoletti je v zadnjih letih svojega življenja (+1596) napisal poročilo o Slovencih na Tolminskem. To je bilo po njegovem preprosto, pobožno in poslušno ljudstvo, ki pa je veliko dalo na svojo čast. Ljudje so le stežka odpustili tistemu, ki jih je užalil. Trdno so se držali svojih navad, oblačili so se vedno enako in živeli od živinoreje. Premožnejši med njimi so bili skopi in z malim zadovoljni. Hčeram so za doto dajali po nekoliko glav živine in največ še liro grošev, toda k temu je nevesta dodala še polno darov svojih sorodnikov in svatov. Te darove so dajali na veliko pogačo, ki je stala sredi mize, in zelo glasno so hvalili tega, ki je največ dal. Bili pa so zelo "babjeverni". Zato so se svatje vračali iz cerkve na ženinov dom po nenavadnih poteh, ponavadi kar počez čez polje, med potjo kričali na ves glas in z golim mečem po zraku sekali, da bi prestrašili zle duhove. Radi so prepevali, najrajši pesmi o Devici Mariji in svetnikih, o kralju Matjažu in drugih narodnih junakih.³¹⁹

Pisci 19. stoletja (Carlo Podrecca, Francesco Musoni) so trdili, da se je v vasi Črni vrh (Montefosca v B. Sloveniji) ohranil "najbolj čisti tip" prvotnih slovanskih naseljencev. Pri tem so Črni vrh opisovali kot "Črno Goro Slavije".³²⁰ V vasi so živeli možje atletske postave, "s krvavo ardečimi očmi", z neostriženimi lasmi in redko brado, "ognjene farbe". Oblačili so samo volneno majico, odpeto na nedrih vsem vetrovom; okrog kosmatih reber sta se pozimi

³¹⁵Gradivo V., št. 752.

Bartholomeus Anglicus je bil minorit, ki je nekaj časa na vseučilišču v Parizu razlagal Sveto pismo. Leta 1230 je bil poklican v Devin ob Labi za učitelja Svetega pisma. Najbrž je bil po rodu Anglež. Ok. l. 1240 je spisal neke vrste enciklopedijo, ki je obsegala 19 knjig. V 15. knjigi, ki ima naslov "De provinciis", je opisal razne evropske dežele. Zadevno snov je deloma povzel iz drugih spisov, deloma pa je zapisal to, kar je sam videl ali pa so mu drugi povedali.

³¹⁶Patriarh Rajmund je l. 1286 odredil splošno mobilizacijo svojih podložnikov, ki je zajela moške od osemnajstega do šestdesetega leta starosti. Po trgih je zahteval vsakega šestega, po vaseh pa vsakega desetega moškega. (MB, str. 263).

³¹⁷ZT, str. 78.

³¹⁸TZ, str. 429. Na ozemlju občine Tolmin (sedanje občine Bovec, Kobarid in Tolmin) je bilo l. 1869 32000 preb., l. 1961 23500 in l. 1971 21930. Rutar pravi za število preb. v 14. st.: "Izvestno še jako malo." (V 19. st. je spadala k Tolminskemu tudi sedanja občina Cerkno.)

³¹⁹ZT, str. 80.

³²⁰Črno goro je v Kraljevini Italiji "popularizirala" Jelena Petrović, Italijani so lahko samo občudovali postavo svoje kraljice v družbi njenega kraljevskega moža.

zaledenela voda in sneg. Obuti so bili v suknene "žeke" (copati, krejsko žok, podobni espadrilam), ženske pa, ampak ne vse, neko vrsto volnenih dokolenk brez stopala.

Moški in ženske iz te vasi so nosili vse na ramah, namesto živine. Pogosto so na glavi iz doline na vrh strmega hriba znosili vse, kar so potrebovali za življenje, v času suše tudi vodo iz Nadiže. Njihova prehrana je bila skromna, zadovoljili so se z repo, zeljem in korenjem.

Skrivnost njihovih visokih postav s širokimi pleči in orjaško močjo ne izvira samo iz težkih pogojev življenja v hribih, ampak tudi iz podedovanih telesnih zasnov. Če je bilo pri hiši več bratov, se je skoraj vedno oženil samo eden, navadno je bil to tisti, ki je bil največji in najmočnejši. Takšni, kot so ti vaščani, naj bi bili naši predniki, ki so se "u starodaunih časih" bili z Langobardi in naselili hribovje do furlanske ravnine.³²¹

Kmetje so zlahka nasedali raznim vražam in drugim praznoverjem, pa kaj bi se čudili, saj takrat niti "boljši sloji družbe" v tem oziru niso bili nič boljši.

V drugi polovici 14. in v 15. st. so se po deželi klatili t. i. "potujoči šolarji", ki so prihajali v glavnem iz nemških dežel. Ti so ljudstvu prerokovali, coprali in ga učili raznoraznih vraž. Njihov posel ni bil težak, praznoverni ljudje so jim zlahka nasedli.³²²

Ljudje so bili tudi prepričani v obstoj vampirjev in volkodlakov, česar tudi ne smemo obsojati, pomislimo samo, koliko zahodnega sveta je danes pod vplivom Hollywooda. Verjeli so, da se nekateri ljudje spreminjajo v volkove in nimajo miru v grobu, da ponoči vstajajo in sesajo kri živim ljudem. Bovčani so tako trdili za neko žensko, ki je umrla l. 1435. Brez vednosti duhovščine je razdraženo ljudstvo odkopalo njen grob, nato pa so s kolom prebodli njeno truplo, kar naj bi po ljudskem mnenju uničilo volkodlaka. Ko je za to zvedel duhovnik, je zadevo sporočil v Čedad in naddiakon je začel s preiskavo. Žal se o njej ni ohranilo nobeno sporočilo.³²³

Da bi povzdignil pobožnost in nravne navade svojih podložnikov, si je prizadeval že patriarh Bertrand. Predvsem je hotel odpraviti takšne razvade in napake, kakršni sta kartanje in pijančevanje. Pravilno je ocenil, da je treba s takšno reformo začeti pri glavi, se pravi pri višjih slojih prebivalstva. S posebno postavo o načinu oblačenja je zato najprej omejil prevelik blišč pri bogatih. Nato se je lotil "navadnih ljudi", ki so se zbirali na sejmih okrog cerkva, torej tudi na blagoslovljeni zemlji, kjer so pokopavali mrličje. Leta 1338 je ostro prepovedal vsakršno sklepanje kupčij na pokopališčih.³²⁴

Ljudstvu pa so dajali slab zgled tudi njihovi dušni pastirji. Duhovščina je bila v 13. in 14. st. zelo pokvarjena. Večina duhovnikov se je vdajala igranju, gostovanju in pijančevanju. Patriarh Pagano je moral veliko svojih duhovnikov kaznovati zaradi konkubinata, dolgov, igranja (kockanja) itd... Ob vsakršnem poskusu od zgoraj, da bi to preprečili, so ti veseljaki vztrajno branili svoje pravice. Tako so l. 1444 furlanski duhovniki patriarhovega namestnika celo zatožili pri beneški vladi, ker jim je zapovedal, da morajo odstraniti ženske sluge...³²⁵

Torej se ne smemo čuditi dogodku iz l. 1358, ko je Čedajski kapitel poslal v Bovec naddiakona, da bi kaznoval tamkajšnjega vikarja, ker je ubil nekega drugega duhovnika.³²⁶

Seveda vsi duhovniki niso bili pokvarjeni. Nekateri so tako lepo skrbeli za svoje ovčice, da so iznašli prav posebne načine, kako očistiti njihove duše.

Župniku Boratelliju iz Spodnje Idrije se je sredi 17. st. posrečilo z javnimi cerkvenimi kaznimi ustrahovati svoje grešne ovce. Privezoval jih je h križu ali k nagrobniku pred cerkvijo

³²¹E. C., Zgodovina in življenje beneških vasi (8): Čenavrh, Dom 1981, št. 6, 7.

³²²ZT, str. 65.

³²³ZT, str. 65.

³²⁴ZT, str. 66.

³²⁵ZT, str. 66.

³²⁶ZT, str. 76.

ali celo zaprl med mrtvaške kosti.³²⁷ Povedka iz Logaršč pa govori o veliko boljšem starem župniku, ki je z domiselno pridigo svoje farane odvadil preklinjati.³²⁸

Pred leti je bil v eni župniji star župnik. Zelo je bil žalosten, ker so njegovi farani pogosto uporabljali kletvico "Bejž hudiču v rit!" Enkrat pa se domisli, kako jih bo tega odvadil.

Naslednjo nedeljo med pridigo jim pove, kaj se mu je sanjalo:
"Umrli sem. Najprej pridem v nebesa in povprašam po svojih faranih, a nobenega nikjer. Grem v vice, a tudi tu ni nobenega. Grem še v pekel in vprašam Luciferja, kje so moji farani. Ta pokliče debelega hudiča in mu privzdigne rep.

O groza!

Iz riti so gledali vsi moji farani!"

Kar je Bog zvezal, je človek lahko razvezal, a tudi plačal to neumnost. To nam dokazuje ohranjena ženitovanjska pogodba s konca 13. stoletja.³²⁹

Listina je datirana v leto 1288. Ženin Oton iz Smasti se zavezuje nevestinemu varuhu, da bo plačal 5 mark novega oglejskega kova, če bi se nevesta Agata iz Tolmina ločila zaradi spora s sorodstvom bodočega moža ali če bi le-ta imel razmerje s kako drugo žensko.

Popolnoma razumljivo je, da se je žena lahko ločila od moža, če jo je le-ta varal. Nekoliko bolj čudno pa je, da so ji že samo spori z moževimi sorodniki dovoljevali ločitev. Sicer pa je to le teoretično, v praksi je bila procedura ločitve (če je to Cerkev sploh dovolila) gotovo bolj zapletena.

Preprosto ljudstvo na podeželju je bilo veliko manj pokvarjeno kot kulturno civilizirano meščanstvo v velikih mestnih središčih. Primerjamo lahko legendi o sv. Hilariju. Po legendi, nastali v Ogleju, so svetnika bestialno mučili, ganilo jih je očitno šele takšno pretepanje, pri katerem so človeku izstopila čreva. "Krejski" Gejdi, ki bi lahko svetnika zmečkali kot črvička, tega niso storili.³³⁰ Za navadne ljudi je bila že dovolj kruta kazen ta, da so ga vrgli v Nadižo. Sicer pa je tako tudi še danes.

"Gejdovska kazen" nam da slutiti še nekaj. Ljudje so se bali globoke vode, ker očitno niso znali plavati.

³²⁷M. Matičetov, Duhovna kultura..., str. 180.

³²⁸ZB, str. 237.

³²⁹M. Matičetov, Duhovna kultura..., str. 179.

³³⁰Obe legendi sta bili opisani že v prejšnjih poglavjih. Gejdom kljub velikosti nihče ne prepisuje krutega ravnanja z ljudmi.

TURKI NA LEDU

Zaprto med gorami in odmaknjenost od glavnih poti, sta rešili te kraje pred vdori Turkov. Turška kopita so prvič gazila po tolminski zemlji l. 1478.³³¹ S plenilnimi pohodi v Furlanijo so skušali Turki gospodarsko uničiti Beneško republiko, s katero so bili v vojni. Turški sultan je v tem času oblegal beneško trdnjavo Skadar v Albaniji in z napadom v Furlanijo so Turki vezali del beneških vojaških sil doma. Ker so bila polja že požeta in pridelek varno spravljeno, so se Turki, ki so našli prebivalstvo in vojsko pripravljeno, obrnili na sever, po soški dolini prodrli na Predel, prešli na koroško stran in tam potolkli vojsko uporne kmečke zveze. Mnogi so to koroškim kmetom celo privoščili, češ, božja previdnost je preprečila medsebojno prelivanje krščanske krvi.

Pripovedi o turškem divjanju so v ljudeh zbudile grozo, v bližini svojih domov (na Krasu in v Furlaniji) so lahko na lastne oči videli požgane hiše in polja, zato so verjetno razmišljali, kako bi si ob takšni nevarnosti pomagali.

O turškem napadu govori ljudska pripoved, da je bila na krejskem polju takšna bitka ali sekanje, da je bilo čez vse polje do kolena krvi.³³² To klanje se je dogajalo pozimi. Naši ljudje so obrnili Nadižo na polje, da je zamrznila in na to ledeno ravan so nagnali Turke. Ker so bili Turki v opankah, jim je drselo, naši pa so se z derezami na nogah lahko premikali in z vilami pobili dosti sovražnikov ter s kosami sekali njihove glave kot seno. Tisti, ki so se rešili, so rekli: "Nikoli več na pridemo v ta kraj, imajo železne roke in noge!"

In Turki se v ta kraj niso nikoli več vrnili.³³³ Edini turški napad, ki je potekal skozi soško dolino, je bil meseca julija 1478³³⁴, ko Nadiža v naših podnebnih razmerah ne more zamrzniti. Veliki turški vojski nihče ni mogel do živega, pač pa Simon Rutar poroča o uspešnem upiranju posameznim turškim oddelkom, ki so ropali po deželi stran od glavne smeri prodora, o teh ropanjih so se ohranile tudi pripovedke iz Baške grape.³³⁵ Domove vaščanov Hudajužne so pred ognjem rešili okusni žganci, kraju pa je po dogodku ostalo ime.³³⁶ Do spopada z manjšim oddelkom je prišlo lahko tudi na Lapoču, kjer so se konji slabo znašli na močvirnem svetu, ljudska domišljija pa je storila svoje in si predstavljala še boljši izid boja na led. Škoda, da se ni našel etnograf, ki bi hokejske tekme, ki smo jih tam igrali še kot otroci, povezal s spominom na ta dogodek, saj niti krvi ni manjkalo. V preteklosti naj bi na Lapoču izkopal celo turški denar in turške podkve, vendar se tega ne da preveriti.³³⁷

Manjši oddelek Turkov pa je lahko prodril po Nadiški dolini med kakšnim drugim vdorom turške vojske v furlansko nižino. Proti koncu meseca oktobra 1477 je okoli 10 000 akindžij nenadoma pridrvelo do Soče, kjer so se utaborili. Od tod so se razkropili na vse strani; nekateri so na severu dosegli Trbiž, glavnina pa je pritisnila dalje proti zahodu. Razlili

³³¹ Marta Filli, Alojz Carli - Lukovič in njegov spis "Tolmin kot kraj in okraj", TZ, str. 285. A. Lukovič v svojem spisu (izšel l. 1875 v "Glasu") slikovito opisuje turški pohod, zgrešil pa je letnico dogodka. "Pri petem napadu l. 1479 teptala so turška kopita prvokrat Tolminska polja, kajti po malih bitvah z Benečani na friulskem polji vdarijo ti vrage čez Sočo po cesti (prav za prav kolovozu) do Kanala i od tam naprej drviyo čez Predel na Koroško."

³³² LMC, str. 2.

M. Matičetov, Duhovna..., str. 186.

³³³ Podobno zaklinjanje poznamo tudi po dogodku pri "Turškem križu" pri Podselu. "V dolino, kjer teče lepa plava voda, ne bo nikoli več stopila turška noga." (Zlati Bogatin, str. 131.) Prav zaradi tega zaklinjanja lahko sumimo, da so te povedke kasnejšega nastanka.

³³⁴ Vasko Simoniti, Turki so v deželi že, Celje 1990, str. 70.

³³⁵ Zlati Bogatin, str. 138, 139. (Podbrdo in Bukovo.)

³³⁶ Isto, str. 151.

³³⁷ LMC, str. 2.

so se kakor povodenj po ravnini do Tilmenta. Zgorelo je do 100 vasi in zvečer je cela ravnina med Sočo in Tilmentom bila eno samo neizmerno ognjeno morje. Turki pa so drveli še dlje, prekoračili so Tilment in upepeli vse vasi do Piave. Turki so se 12. novembra obrnili proti Bosni.³³⁸ Ta turški napad bi že lahko povezali z njihovim drsenjem na ledu.

Po ljudski pripovedi, naj bi bila ob turškem napadu ukradena mlada plavolasa deklica iz hiše št. 32.³³⁹ Pripoved o nadaljnji usodi deklice je nekoliko nejasna, zato jo povzemam v obliki, kot sem jo našel zapisano: "...ko se je nato srečala z nekim vojščakom iz tega kraja, ga vpraša od kodi je doma in ta jej odgovori od tam, kjer seno na vodi suše in se jim derva po plazu same raztepe. Potem naroči naj le pridejo njeni ljudje po denar z vozom, ker veliko je naropal njen mož."

Iz pripovedi se da izluščiti, da je neki Turek (morda slovanske krvi ?) ugrabljeno deklico poročil. Tam je morala preživeti že veliko let, saj se z vojakom nista poznala. Njen mož je bil verjetno že pokojni, ona pa po njegovi smrti lastnica naropanega blaga. Vojak naj bi bil v službi neke krščanske vojske, cesarske ali beneške, ki je prodrla na turško ozemlje. Ni bil turški ujetnik, saj se je lahko vrnil domov. "Njeni ljudje" so Krejci, prebivalci njene rojstne vasi, ni pa jasno, kako bi lahko na turškem ozemlju (v Bosni ?), izvedli naročeni manever z vozom. Očitno je, da ga niso izvedli, kajti ostali so revni.

Med turškimi ujetniki, ki so jih Furlani osvobajali iz ujetništva (pri tem so se kot spretni posredniki izkazali Dubrovčani), najdemo tudi nekaj žensk. Med ujetniki, ki so bili zajeti l. 1477 in kasneje osvobojeni, je bila tudi Suzana, hči Georgija de Chodroipo iz Vidma. Leta 1500 sta bili iz ujetništva odkupljeni dve ujeti sestri, hčeri mlinarja iz kraja Sedile (Sedilis), na robu Beneške Slovenije (verjetno ujeti med vdorom 29. 9. - 4. 10. 1499). Turek, od katerega sta bili sestri odkupljeni, je ocenil Mathio, ki je bila poročena in stara okrog 17 let, za 70 ducatov, Isabetto, staro okrog 9 let, pa za 30 ducatov.³⁴⁰ Iz cene je razvidno, da je revežem iz turškega ujetništva lahko pomagal samo Bog. Če pogledamo na zemljevid, lahko ugotovimo, da so bili Turki spet zelo blizu naših krajev, torej ne smemo zanemariti možnosti, da so tudi tokrat pridrli k nam.

Ob turškem vdoru so tukajšnji prebivalci pokazali veliko poslovnega smisla. Turško vojsko so v glavnem sestavljali slovansko govoreči martolozji in nekateri domačini so se z njimi dogovarjali za nakup in preprodajo naropanega blaga. Zaradi teh prekrškov so bili nekateri kmetje pozneje tudi kaznovani.³⁴¹

Tako so v občinski hiši v Čedadu 12. 8. 1478 zaslišali Jurija Fukina iz Kobarida.³⁴² Jurij je izjavil, da je na god sv. Magdalene (23. julija) ponoči z družino bežal v Matajur. Tam je ostal tudi potem, ko so začeli Turki prodirati pa dolini Idrije (Judrio).

Iz tega dela zapisnika zasliševanja izvemo, da je bilo prebivalstvo o vdoru pravočasno obveščeno.³⁴³ Ljudje so bežali v gozd, nekateri celo visoko proti vrhu Matajurja, odkoder se je ponujal dober razgled na dogajanja v nižini. Turki niso prodirali le v eni koloni po dolini Soče, ampak tudi v drugih smereh. Idrija je sedaj mejna reka med Italijo in Slovenijo, verjetno so Turki, ki so prodirali po tej dolini prek Volčanskih Rutov prišli v Soško dolino. Naslednjega dne, v petek, je z Matajurja videl, kako so Turki prihajali od Tolmina in se utaborili v Idrskem in Mlinskem. V strahu pred njimi se je zato umaknil in se skrnil v nek gozd z vsemi drugimi, ne samo s svojo družino, pač pa skupaj s skoraj vsemi prebivalci Kobarida.

³³⁸I. Voje, Odkupovanje Furlanov iz turškega ujetništva, ZČ 1987, str. 260.

³³⁹LMC, str. 3.

³⁴⁰I. Voje, Odkupovanje Furlanov..., str. 260-262.

³⁴¹Peter Stres, Idrsko in Mlinsko, Nova Gorica 1995, str. 15.

³⁴²F. Rupnik, Paolo Santonino..., Dom 1992, št. 19, str. 3. Judrio verjetno ni Idrija, ki teče skozi Idrijo, ampak najbrž mejna reka Idrija.

³⁴³V. Simoniti, Turki so..., str. 70. Turki so 22. julija prekoračili Sočo, naslednji dan pa so se obrnili v zgornjo soško dolino.

Izjava zaslišanega ni prinesla kakšnih posebnih obremenilnih dokazov, vsaj takšnih ne, kakršna se danes upoštevajo na sodišču. Pravil je le, da je na lastna ušesa slišal, da so največ stvari dobili Livčani. Za Mihaela in Antona Kosa (iz Gornjega Tarbija) je izjavil, da sta dobila neko platno pred hišo Urbana iz Idrskega, in da je Mertigh iz Grabernice dobil osem kotlov in še nekaj stvari. Verjetno ti ljudje s Turki niso kupčevali, temveč so jim le sledili in pobirali stvari, ki so jih Turki pustili za seboj. Toženi Mihael iz Gorice je sicer odgovoril, da so govorili med seboj, da pa ni razumel drugega, kot le nekega Turka, da so oni prišli pobit neke vojake. Poleg tega je izjavil, da so Turkom dali kruha in vina ter ovsa za konje.³⁴⁴ Po njihovih izjavah sodeč so se Turki pet dni pomikali po soški dolini, v nedeljo 26. 7. so bili na Predelu, v ponedeljek 27. 7. pa so Turki prišli v Trbiž, kjer so se najedli in napili. Pri tem moramo upoštevati, da je to opis premikanja repa kolone. Radovedneži, ki so sledili Turkom, ne omenjajo nikakršne ovire pri Klužah.³⁴⁵

Posledice turškega vdora v Kobaridu je opisal tudi Paolo Santonino. Škof Pietro Carli je moral na novo posvetiti pokopališče in župnijsko cerkev Matere božje v Kobaridu, v katero so očitno vdrli Turki ("...ki so jo neverniki z nesnago oskrunili").³⁴⁶

PRAV NIČ SE NE TRUDIJO...

Turki pri požiganju vasi niso imeli težkega dela, saj so bile strehe krite s slamo, na takšni strehi pa se ogenj počuti kot doma, le brez doma hitro ostane. Kobarid je bil po spisu nekega anonimnega pisca iz l. 1600-1606 vas s približno dvajsetimi hišami, ki so bile vse lesene in krite s slamo. "Kobarid se do l. 1683, ko je pogorel do tal, ni mnogo spremenil," je v krstno knjigo zapisal tedanji vikar Sebastijan Damiani, ki je vas dobro poznal, saj je bil domačin iz Kobarida. Sklepamo lahko, da Kobarid tudi po požaru l. 1616 ni bistveno spremenil svoje podobe. Tudi streha župnijske cerkve je bila prekrita le z lesenimi škodlami.³⁴⁷

Zunanja podoba vasi se do 18. stoletja ni veliko spremenila. Takrat je Marija Terezija izdala dekret o obvezni gradnji zidanih hiš. Konec tega stoletja so bile v teh krajih zidane le cerkve, poleg njih pa je stalo še nekaj podzidanih hiš. Opisovalec vojaških deželnih merjenj je vse to ocenil kot strateško nepomembno.³⁴⁸ Nasploh se mu je zdelo, da imajo tukajšnji prebivalci slabe poti, slaba bivališča in da se prav nič ne trudijo, da bi jih izboljšali.

³⁴⁴F. Rupnik, Paolo..., Dom 1992, št. 20, str. 3. Mogoče tu ni šlo za barantanje, ampak le za reševanje lastne kože s kruhom, vinom in ovsem, verjetno pa tudi Turkom ni bilo vselej do klanja in ropanja.

Mogoče koga moti ponujeno vino (čeprav ponujeno še ni izpito), češ muslimani ga ne pijejo. Toda v turški vojski so sodelovali tudi kristjani (martolozji), poleg tega pa že Turki niso pretirano pravoverni, še manj pa so bili pravoverni komaj pomuslimanjeni pripadniki drugih ljudstev.

³⁴⁵V. Simoniti, Turki so..., str. 70. "...V bovški soteski so jim domačini razrušili most in ubili Hasan bega, enega izmed poveljnikov. Vendar Turkov ni nič zadržalo, niti odpor niti težko prehodno področje. Z neverjetno drznostjo in vztrajnostjo so preplezali divje skale, konje so po vrveh vlekli kvišku in jih drugod spet spuščali navzdol..."

Turkom mostu niso porušili, razdrti most je bila past, ki so jo branilci trdnjave Kluže pripravili francoskim vojakom. Ti so drug za drugim v temi popadali v sotesko, vojake je na past opozoril šele čuden hrup bobna padajočega bobnarja..." Ljudstvo je to nesrečo Francozov kasneje pripisalo Turkom.

³⁴⁶A. Ličen, Santoninov..., str. 78.

³⁴⁷F. Rupnik, Opombe v krstni knjigi v Kobaridu, Dom št. 2, 1993, str. 3.

³⁴⁸Drago Trpin, Tolminska v opisu vojaških deželnih merjenja okoli leta 1785, Kronika 1994, 42, str. 38.

Ravno v tem času pa je prihajalo do pomembnih sprememb, ki so izboljšale življenjske razmere in tudi spremenile zunanji videz vasi. Slamnato kritino so pričeli nadomeščati opečnati strešniki, "korci". Na "Mišcevi" hiši se je ohranil "korc" z letnico 1772, vpraskano ob izdelavi.³⁴⁹

NEMI KAMNITI LEV

Težko se je pri pisanju zgodovine izogniti takšnim neumnostim, kot so vojne. Oglejski patriarhi so bili v sporu nemških cesarjev s papeži in italijanskimi mesti vseskozi zvesti izvrševalci cesarske politike, kar se jim je sicer obrestovalo pri pridobivanju posesti, večkrat pa so zato morali podpirati cesarje v njihovih "transalpskih pohodih" v Italijo.

Pogosto so se vojskovali tudi z Benetkami, predvsem za posest obalnih mest, včasih pa so celo komaj po končani vojni, z njimi sklenili zavezništvo in se skupaj podali v novo pustolovščino, kar jih je precej stalo.

Tako so l. 1291 beneški poslanci, ki so prišli v Videm, predlagali patriarhu sklenitev miru. Hkrati so ga povabili, naj jim pomaga v vojnem pohodu proti Milanu. Patriarh je mir sprejel in poslal vojsko v Lombardijo. Hudo poražena vojska je mesto pahnila v globoko žalovanje. Da bi potolažil meščane Vidma, je patriarh oprostil mesto vseh davkov in izvedel veliko gradbenih del, ki so bremenile blagajno patriarhata.³⁵⁰

Bolj kot se je patriarh zapletal v borbe med gvelfi in gibelini, težji je bil položaj v Furlaniji, kjer so se srboriti furlanski plemiči zapletli v nove spore. Furlanska ravnina je bila kot geografska celota razdeljena med patriarha, Benetke, koroške kneze in goriške grofe. Zato lahko trdimo, da sta bila mešanost posesti in nastop nekaterih furlanskih plemičev proti patriarhu glavna vzroka vojn, ki so se vlekli skozi 14. stoletje.

Patriarhi tudi s svojimi odvetniki, goriškimi grofi, niso živeli v dobrih odnosih. Medsebojna prepletena posest in želja grofov, da bi čimveč iztisnili iz odvetništva, jih je pehala v vedno nove spore. V spopadih med grofi in patriarhi je zelo trpel Tolminski grad. Ravno pred tem gradom je prvič na Tolminskem zagrmel smodnik. 13. sept. 1313 je Goriški grof Henrik III. začel rušiti zidove z malimi topiči.³⁵¹

Zaradi takšnih razmer se milanski škof Gaston della Torre, ki ga je papež imenoval za novega patriarha, sploh ni upal sestiti na svoj prestol. Zaradi nemirov je raje ostal v Italiji. Šele po dveh letih se je odpravil proti Furlaniji (l. 1317), a je v bližini Firenc padel s konja in izkrvavel.³⁵²

Edini trajen izid državljskih vojn v Furlaniji so bila opustošena polja, požgane vasi, porušena mesta in gradovi ter prazna blagajna.

Patriarhu Markvardu je zmanjkalo denarja za vojno proti Benečanom, poleg tega pa je moral poplačati še svoje dolgove in dolgove svojih prednikov pri papeški komori, potrošil pa je še mnogo denarja za popravilo poškodovanih gradov in odškodnino goriškemu grofu. Zato je bil prisiljen za šest let zastaviti tolminsko glavarstvo, z vsemi pravicami, dohodki in sodstvom mestu Čedad.³⁵³ Na ta način je prišel do nujno potrebnih 6000 mark solidov.³⁵⁴

³⁴⁹Fotografija v prilogi.

³⁵⁰MB, str. 265.

³⁵¹ZT, str. 51.

³⁵²MB, str. 282.

³⁵³Z dovoljenjem furlanskega parlamenta, kapitlja in oglejskega dekana.

Leta 1384 je v Furlaniji izbruhnila državljanska vojna. Plemiči in nekatere komune so se uprli patriarhu. Čedad se je z rožaškim opatom povezal v obrambo patriarha, zato so morali tudi podložniki teh dveh gospodarjev, Tolminci, Bovčani, Kobaridci in Bovčani, obljubiti neomahljivo zvestobo patriarhu. Patriarhovi sovražniki so napredovali in l. 1385 oblegali Čedad. Ker mesta niso uspeli zasesti, so se obrnili proti severu, da bi prodrli v Breginjski kot (breginjsko dolino) in od tam napadli Tolmin. Toda vojskovodje čedajskih vojakov so jim zaprli pot in napodili nazaj v furlansko ravnino.³⁵⁵

Vendar tudi zastava tolminskega gospostva ni pomagala patriarhu. Težak položaj so najbolje znale izkoristiti Benetke, ki so ustanovile močno probeneško stranko v Furlaniji in z njeno pomočjo spodkopavale patriarhovo oblast. Slednjič so se patriarhu uprla mesta, med njimi tudi Čedad in Serenissima je v letih 1410 do 1420 posedla celotno patriarhovo državo. Zastonj so bili vsi ugovori patriarha in papeža. Benečani so imeli v svojih rokah moč in zato je njihova obveljala.³⁵⁶

Beneški lev ni dolgo rjovel po tolminski deželi. Habsburžanom je po smrti zadnjega Goriškega grofa l. 1500 po dedni pogodbi pripadla njihova dediščina. Zdaj se je Tolminska, obkrožena s treh strani s kremplji, praktično kar sama ponujala dvoglavemu orlu. Jezni Maksimilijan je, ker mu Benečani niso dovolili prehoda čez svoje ozemlje, ko se je odpravljal na kronanje v Rim, začel vojno, v kateri se je beneški lev dolgo upiral, a si slednjič polomil zobe. V posesti Beneške republike so za tri stoletja ostale le še livške vasi, Breginj, Logje in Robidišče. Kot spomin je ostal le še kamniti lev na vaškem koritu v Podbeli.

Vseeno si še malo podrobneje oglejmo nastanek privilegijev, ki so jih ravno sredi te vojne pridobili v nekaterih vaseh v Kotu, in boj za ohranitev teh pravic.

Po zgledu Bovčanov in Tolmincev so se tudi prebivalci kotarskih vasi Stanovišče, Gorenja in Dolenja Borjana (Worgain, Borgogna), Sedlo (Sella) in Homec (Comoz) v začetku l. 1510 prostovoljno podali Avstriji, kot so tudi v cerkveni upravi spadali h kobariški fari. V večem spomin tega dogodka je vojvoda Brunsviški 22. junija 1510 izdal v Gorici pismo, v katerem pripoveduje, kako so omenjeni prebivalci poslali k njemu svoje zastopnike, ki so v imenu sovaščanov prisegli, da želijo postati zvesti podložniki Avstrije. Zaradi tega domoljubnega dejanja in ker so se že takrat izkazali kot hrabri branitelji na beneški meji, jim je vojvoda dovolil nekatere predpravice. Dovoljeno jim je bilo še naprej živeti po starih običajih, nobenemu beneškemu podložniku jim ni bilo treba dajati plačil zaradi njihove prejšnje odvisnosti od Benečanov. Svoji gosposki naj plačujejo le tri četrtnine desetine, ostalo četrtnino pa naj zadrže zase, v prihodnosti bodo prosti vsega davka na sol. Vojvoda je nazadnje še dodal, naj jih ima vsak za prave in zveste Avstrijce.³⁵⁷

17. stoletje zgodovine so odprli prepiri z Benečani. Ker meja ni bila trdno urejena, za te prepire nikoli ni manjkalo povoda. Zaradi pretečega obnašanja Benečanov so bili obmejni prebivalci zelo vznemirjeni, zato so iskali zaščito pri svoji gosposki v Tolminu.

Borjanci in Sejani so sto let mirno uživali predpravice, ki jim jih je podelil vojvoda Brunsviški, vendar so v začetku 17. stoletja, ko sta med njimi razsajala požar in bolezen, izgubili listino. Zato so se njihovi odborniki Štefan Kračina, Peter Prunter in Lorenc Menic obrnili s prošnjo na nadvojvodo Ferdinanda II., da bi jim potrdil stare predpravice. V tej prošnji so se sklicevali na zvestobo in vdanost do cesarske hiše in poleg tega obljubljali, da tudi v naprej ne bodo gledali ne na premoženje, ne na kri, ko bo treba najskrajnejšo, breginjsko (borgainisch) mejo braniti proti Benečanom. Konec prošnje so zaključili z besedami, da če se njihova prošnja usliši, se bodo tudi njihovi sosedge podali pod avstrijsko oblast, ko bodo videli, kako blagodušno poplačuje ona vdanost njihovih podložnikov.

³⁵⁴ZT, str. 47.

³⁵⁵ZT, str. 54.

³⁵⁶ZT, str. 48.

³⁵⁷ZT, str. 86.

To prošnjo je poslala graška vlada 2. julija 1614 v Gorico glavarju Janezu grafu Porzia in Brugnera, naj jo skupaj s tolminskim glavarjem presodi in o njej izrazi svoje mnenje. Ne ve se, kako je bila ta prošnja rešena, vendar je težko verjeti da ugodno za prosilce, ker so bile borjansko-sejanske predpravice v nasprotju z vladino in grofovo željo po dobičku.³⁵⁸

TIHOTAPCI

Tolminski kmetje so se veliko ukvarjali s tovarništvom. Tovorili so zlasti vino iz Čedadu in Goriških Brd v Tolmin, Bovec in Kobarid za domače krčmarje, ki so se v teh krajih zaradi cvetoče krčmarske obrti sčasoma zelo pomnožili.³⁵⁹

Trgovcem in drugim popotnikom so nudili prenočišča, hkrati pa so se utrujeni gostje lahko okrepčali s slastnim briškim ali furlanskim vinom. Kmetje pa so vino tovorili tudi dlje; čez prelaz na Predelu so ga dobavljali koroškimi krčmarjem. Te kupčije so prinašale dobre in stalne dohodke, zato je bil marsikateri kmet ob koncu 15. st. ugleden in premožen mož. S prisluženim in prihranjenim denarjem od tovarništva je lahko "kupil" kmetijo v doživljenjski ali dedni zakup, ali pa jo je kupil v last skupaj s činžem. Njegova družina običajno ni poznala lakote; če je žito doma slabo obrodilo, ga je kupil v Čedadu. Udeleževal se je tudi raznih romanj. Najbolj priljubljena božja pot je bila Stara gora v Čedad, vendar mu ni bilo težko obiskati tudi bolj oddaljenih svetišč. Po končanih verskih obredih je v bližnjih krčmah in vinotočih rad potrošil kakšen dukat, ki ga je prislužil med letom. Med veseljačenjem je pogosto prišlo do pretefov, vendar je bilo v teh časih dovolj denarja, tudi za plačevanje prekrškov zoper javni red in mir.

Beneško - avstrijska vojna je to stanje temeljito spremenila. Avtrijske oblasti so, da ne bi prišlo do morebitnega vohunjenja, prebivalstvu prepovedale vsakršen stik s podložniki Beneške republike. Do tedaj legalne tovarnike je tako prizadela stroga prepoved trgovanja z benečansko Furlanijo. S tem je bil življenjski obstoj večine prebivalstva ogrožen, izhod pa so videli le v tihotapstvu blaga v Furlanijo. Vsevprek so začeli tihotapiti živino v Furlanijo, od tam pa so po skrivnih poteh dovažali vino in žito.³⁶⁰

Temu po robu se je odločno postavil tolminski glavar. S cesarskimi vojaki je nadzoroval vse poti, ki so vodile v Kobarid ali mimo njega na benečanska tla. Zlasti je pazil na kmete, ki so živeli v bližini meje. Matevža Klobusina iz Spodnje Borjane je zaradi tihotapstva živine kaznoval z dvanajstimi dukati globe. Obedu Kurinčiču iz Sužida je zaplenil 30 volov, ki jih je tihotapil prek meje. Tomaž Felc iz Starega sela je bil obsojen na kazen 44 dukatov.³⁶¹ Da bi tihotapstvo čimbolj zatrl, je tolminski glavar kaznoval tudi kmete, ki so bili samo osumljeni tihotapstva, čeprav so svojo nedolžnost dokazali pred sodiščem. Kaznovan je bil tudi vsak, ki je bil zasačen v bližini prehoda meje ali bil osumljen, da je bil na oni strani.

³⁵⁸ZT, str. 95-96.

³⁵⁹P. S. Leicht, *Studi di storia Friulana*, Udine 1955, str. 316.

Zaradi pomembnosti doline v trgovskem prometu, (kasneje se ji priključijo še romarske poti), se je vzdolž poti naselilo veliko Furlanov, ki so se poskušali okoristiti s prometom. Svoje lončke so pristavili gostilničarji, hlevarji, mali mešetarji... Latinske ali stare italijanske priimke (Venturini, Strazzolini, Zamparutti, Bacchetti, Colledani...) teh prišlekov so stari naseljenci poenostavili in jih prilagodili slovenskemu jeziku (Floreancig, Blasuttig, Felettig...).

³⁶⁰M. Verbič, *Gospodarski in socialni...*, str. 16.

³⁶¹Očitno je bil Tomaž nepopravljivi prekupčevalec. Kaže, da je "imel na grbi toliko grehov", da se l. 1524 niti ni več spomnil, zakaj ga je zadela ta kazen.

Urban Čibahel (Čebokli ?) iz Kreda je moral bovškemu glavarju plačati 60 dukatov globe, ker je nekim koroškim tovarnikom pripomogel, da so jim Lahi vrnili zaplenjene konje.³⁶² Iz višine kazenskih glob je razvidno, da je bilo tihotapstvo takrat res lep in donosen posel.

Ker se je tihotapstvo kljub strogim kaznim in vedno ostrejšim ukrepom širilo, je tolminski zemljiški gospod Mihael Neuhauser³⁶³ prepovedal vsak nakup in prodajo živine znotraj gospostva ter prodajo te živine v sosednja gospostva na cesarskih tleh. Za vsakršno kupčijo je moral kmet imeti njegovo dovoljenje. Toda kmetje se niso držali njegovih navodil in niso hoteli priti na grad po dovoljenje. Ne zaradi takse, ampak zaradi tega, ker so na gradu ponavadi dobili batine.³⁶⁴ Zato so blago rajši skrivaj tihotapili, kljub zagroženi kazni in ječi.

Seveda je bil Neuhauser do preganjanja tihotapstva in kaznovanja z denarnimi globami upravičen, ker je tako veleval cesarjev ukaz, le dohodke od glob bi moral izročiti cesarju. Tega pa ni storil. Celó sam je pošiljal kmete po vino, da so mu ga dovažali za tlako, tega vina pa je le malo porabil za grad, več ga je prodal krčmarjem po visoki ceni³⁶⁵ in zaslužek spravil v svoj žep. S tem je dajal slab zgled kmetom, ki so pogosto izkoristili priliko, ko so tovorili za njega in zaslužili še nekaj zase.

Poleg tega se je njegov sodnik tihotapcem pustil podkupovati, tako da so živino lahko varno prepeljali čez mejo. Po odpravi prepovedi trgovine pa jim je omogočal, da so brez spremščine in mitnine živino prepeljali prek meje.³⁶⁶ Tudi duhovščina se je rada ukvarjala s pridobitnimi posli, točenjem pijač in prodajo živine, cerkveni posli pa so ji bili bolj malo mar. Šentviški in kneški župnik sta se ves čas trgovinske zapore ukvarjala s tihotapstvom živine na beneška tla. Župnik iz Kneže je tihotapil živino celo v času, ko so bili na Tolminskem cesarski objezdiki, njihove navzočnosti mu je bilo kaj malo mar.³⁶⁷

Zato ni nič čudnega, da tega pojava niso mogli zatreti. Tihotapstvo je ob beneški meji cvetelo, zato so v času Marije Terezije, ko so ustanovili finančno stražo, postavili finančne postaje v Kamnem (10 financarjev je stanovalo v tamkajšnjem mlinu), Robiču in Sedlu (2 revizorja in 4 kordonisti). Leta 1786 so prestavili finance iz Sedla v Podbelo in iz Robiča v Kred. Po dunajskem kongresu 1815 je bližina meje za 51 let izginila. Ko je l. 1866 Italija dobila Benečijo, so vse kraje na desnem bregu Soče uvrstili v "colni mejni okraj" in pri Robiču ustanovili colnijo II. vrste. Ponovno so tudi vpeljali finančno stražo, ustanovili postaje v Volčah, Kobaridu, Breginju in na Srpencih ter zatirali tihotapstvo, ki je včasih v teh krajih zelo cvetelo. Še posebej so se s kontrabantstvom ukvarjali Kotarji, ki so do l. 1848 prenašali tobak s Hrvaškega na Beneško.³⁶⁸

K temu je treba dodati, da "kontrabant" v teh krajih niti ni vedno izhajal iz želje po dobičku. Velikokrat je tihotapljenje prek meje prinašalo ljudem denarni dodatek, ki jim je zgolj pomagal pri preživetju. Bil pa je to kar nekakšen splošen "ljudski šport" in so se z njim vsi ukvarjali. Celó duhovniki. Pre. Jožef Jusič (1871-1964) je osem let služboval v Kredu,

³⁶²M. Verbič, *Gospodarski in socialni...*, str. 17.

³⁶³Prebivalci tega zastavnega imetnika tolminskega gospostva niso marali. Med ljudstvom so krožile zlobne govornice, da sploh ni plemiškega rodu, ampak sin nekega čevljarja, ki se je na nepošten način dokopal do denarja in plemiškega naslova.

³⁶⁴M. Verbič, *Gospodarski in socialni...*, str. 19.

³⁶⁵Ista, str. 22.

³⁶⁶Ista, str. 26.

Podobno kot ta sodnik je počel komandir policijske postaje v Breginju, ki je imela nalogo zatirati tihotapstvo. Sam je kontrabantarje obveščeval, kje in kdaj bodo postavljene zasede, tako da so se jim izognili, dobiček pa so si skupaj razdelili. Za neuspehe pri zatiranju tihotapstva pa je dolžil nesposobnost svojih podrejenih. Hotel jim je sam pokazati, kako se tej reči streže: "Danes bom jaz sam, namesto vas nesposobnežev odšel v patrolo."

Seveda se je pred tem dogovoril s tihotapci. Ti so mu pri pokopališču pustili nahrbtnik s tobakom. Komandir je pobral nahrbtnik in to "trofejo" prinesel na postajo.

"Ste videli," se je pohvalil. "Ujeti jih sicer nisem mogel, "ruksok" sem pa le zaplenil."

³⁶⁷M. Verbič, *Gospodarski in socialni...*, str. 34.

³⁶⁸ZT, str. 210.

kjer je umrl in je tam tudi pokopan. Sam je pripovedoval različne anekdote, ki so se mu pripetile v dolgem življenju. Te zgodbe sta Franc Drole, nekdanji župnik v Breginju, in kobariški dekan Franc Rupnik napisala v obliki pesmic.³⁶⁹

Med prvo svetovno vojno je pre. Jusič služboval v Plestiščah (B. Slovenija). To so bili težki časi in vsak si je moral pomagati sam, kot je vedel in znal. Pr-e Jusič je hodil po cigarete prek meje v Breginj. Vedno mu je šlo vse po sreči, tobaka je nosil po dve vreči. Nekoč pa ga je presenetila patrola, vendar se je rešil in med ravsanjem s "financotom" iztrgal tudi njegov plašč, ki ga je nato še dolgo nosil. In za konec še sklepni verzi:

Moralni nauk je tukaj ta:
Ne kradi nikdar! To pa ja:
v sili vzemi, kjer se da.

KMETJE IZ DRUGAČNEGA TESTA

Toda prehod pod novo oblast je bil težak. Vojna je trajala do l. 1516, oblasti so prepovedale vsakršno občevanje s prebivalstvom onkraj meje, prepovedana so bila tudi tradicionalna romanja na Staro goro, ker je ta ostala na beneškem ozemlju. Potres l. 1511 je skoraj do tal porušil tolminski grad, breme obnove pa so morala nositi kmečka pleča. Poleg tega je zastavni imetnik tolminskega gospostva Mihael Neuhauser že od vojne prizadete podložnike brezobzirno izkoriščal v prid svojemu osebnemu dobičku. Ob spremembi lastništva na kupni kmetiji so morali kmetje plačevati primščino, ki je znašala vsaj desetino vrednosti kmetije,³⁷⁰ medtem ko so pod Benečani dajali v ta namen le enega koštruna in nekaj soldov v denarju.

Kmetje so pričeli odpovedovati pokorščino svojemu gospodu in začeli od njega zahtevati, da se drži stare pravde. Leta 1513 so se uprli kmetje iz vasi Kred, Sužid in Potoki. Sklenili so kmečko zvezo in javno razglasili, da ne priznajo nad seboj nobene oblasti, najsi bo beneška ali avstrijska.³⁷¹ Nekdanji župan iz Kreda, Martin po imenu, je leta 1523 povedal cesarskim komisarjem, da se je to zgodilo v času, ko je bil kot glavar v Neuhauserjevi službi Schrot, tedanji župan Maver Kakel pa je trdil, da je bil takrat tolminski glavar Urban Oberweinmar. Verjetno je prišlo do upora jeseni l. 1513, ko je glavarja Schrota zamenjal Oberweinmar. Zakaj so se kmetje uprli ni znano, verjetno pa zato, ker je Neuhauser kmete na tem področju še posebej pritiskal z globami, čeprav se njegova oblast sploh ni raztezala na Kobarid.³⁷² Ti kmetje, ki so živeli v neposredni bližini meje, so tudi toliko bolj občutili posledice prepovedi vzdrževanja vsakršnih stikov s svojimi sosedi. Kmetje so morali Neuhauserju dajati činž tudi dvakrat letno, še posebej pa jih je oglobil s posebnimi davki na račun trgovanja z živino med beneško vojno in za prepovedano kupčijo z vinom in žitom. Možno pa je, da je na upor teh kmetov vplivalo tudi uporniško gibanje v Furlaniji l. 1511, saj se je to razširilo tudi prek meja Furlanije.

Lahko le rečemo, da je bilo vzrokov za upor več, predvsem se je poslabšal položaj kmetov, kakršnega so bili vajeni še iz patriarhovitih časov, izgubili pa so tudi prednosti, ki so

³⁶⁹B. Zuannella, Tragikomične zgodbe iz življenja pre Jožefa Jusiča (z moralnimi nauki), Dom 1981, št. 4.

³⁷⁰M. Verbič, Puntarsko gibanje na Tolminskem 1513-1515, TZ, str. 133.

³⁷¹Ista, str. 134.

³⁷²M. Verbič, Gospodarski in socialni..., str. 27.

jih imeli v času beneške oblasti.³⁷³ Povod za izbruh upora pa je bil poskus Neuhauserjevih oboroženih hlapcev, da županu iz Kreda odvzamejo par volov. S tem so verjetno hoteli izterjati kakšno denarno globo, ki jo kmetje niso plačali. Toda tu so naleteli na kmete iz drugačnega testa kakor drugod v tem času na slovenskem ozemlju. Krejci so se z orožjem v roki postavili v bran in napodili vojake. Ti so jo torej odnesli s polomljenimi zobmi, približno tako kot pravi pripovedka o Turkih, ki ji zdaj že lahko malo bolj verjamemo.

Neuhauser je moral zato okrepiti svojo vojaško posadko na tolminskem gradu. Zbral je kar štirideset vojakov, katerim se je posrečilo upor zatreti. Kljub temu, da se je iskra upora zanetila v Kredu, se zdi, da je bilo pravo središče upora v Sužidu ali pa je bil od tam doma le vodja upora Maver Sprudnik. Neuhauser je Maverja ujel, ga dal mučiti in obesiti na drevo v opomin drugim kmetom. Zaradi kmečke zveze so morali ostali vaščani plačati po 11 funtov in 4 solde kazni in ker jih je bilo vseh skupaj 11, so mu dali 123 funtov globe. Maverjevi somišljeniki, sosedje in prijatelji pa so ponoči mrtvega upornika sneli z drevesa in ga pokopali na domačem pokopališču. Zato je moral vsak od njih plačati še dodatnih 5 goldinarjev globe. Neuhauser je Maverjevi družini zaplenil vse premoženje in jo spodil s kmetije. Družina se je preselila v bližnje Staro selo, kjer se je njegov sin naselil na neki izpraznjeni kmetiji. Verjetno ga je tam vzel v svojo zaščito lastnik zemljišča, tako da ga Neuhauser ni mogel več preganjati. Maščeval pa se je tudi nad ostalim sorodstvom. Maverjevega brata Matijo je oglobil, čeprav ni imel nobene zveze z njegovim uporom.³⁷⁴

Zaradi kmečke zveze so morali plačati globo tudi kmetje iz Kreda in Potokov. Kmetje iz Kreda so plačali po 4 dukate globe od vsake kmetije, iz Potokov pa po 2 dukata ali po 9 funtov. Krejci so dali od osmih kmetij 32 dukatov globe, mogoče pa še celo več. Urban Čibahel je komisarjem na zaslišanju l. 1523 zatrjeval, da ga je Neuhauser zaradi kmečke zveze oglobil z 20 dukati.³⁷⁵ Mogoče je Urban zraven vsote štirih dukatov prištel še 16 dukatov kazni, ki jo je moral plačati za svoje tihotapske prekrške.

Po tem uporu so se uprli še kmetje iz Tolminskega gospostva (1514/15), vendar se jim kmetje, kaznovani po poskusu prejšnjega upora, niso pridružili. Tolminskega zemljiškega gospoda Mihaela Neuhauserja so deželnoknežji komisarji l. 1524 priznali za glavnega krivca za dogodke od 1513 do 1515 na Tolminskem, vendar je bil kaznovan samo z odvzemom tolminskega gospostva, čeprav si je na nepošten način pridobil veliko denarja od podložnikov in si prilastil tudi globo za upor, namenjeno cesarju. Komisarji so sicer deželnemu knezu svetovali, da naj se Neuhauser kaznuje s takšno globo, kakršno je sam na nepošten način pridobil. To so utemeljevali s tem, da se lahko zahvalijo le podložnikom, da so kljub hudi preizkušnji, ki so jo doživeli takoj ob prihodu pod avstrijsko oblast, ostali zvesti cesarju in se niso podvrgli Benečanom. Za pritožbe in zahteve tolminskih podložnikov po stari pravdi pa je komisija ugotovila, da se ne razlikujejo od kranjskih.³⁷⁶

³⁷³Beneški Slovenci so od Benečanov pridobili široko avtonomijo in ugodne davčne obveznosti. V zameno so opravljali vojaške dolžnosti ob meji in varovali cesto skozi nadiško dolino. Te pravice so verjetno izvirale še iz časov patriarhov. Podobne pravice je imelo verjetno predtem tudi prebivalstvo, ki je v 16. st. prišlo pod habsburško oblast. Privilegiji vojvode Brunsviškega gotovo niso bili nekaj novega, pridobljeni zgolj zaradi "prostovoljnega podajanja pod avstrijsko oblast". (Kdo pa je te kmete o tem takrat sploh kaj vprašal?). Tako lahko sklepamo, da so bili kmetje v teh krajih zelo veščji v sukanju orožja in zato niso trpeli vsiljivcev, ki so motili njihov način življenja. Mogoče je bil to eden izmed vzrokov za upor. Benečani, ki so svoje pravice mirno uživali ves čas obstoja Beneške republike, so se Avstriji za odvzem teh pravic maščevali na plebiscitu l. 1866.

³⁷⁴M. Verbič, *Gospodarski in socialni...*, str. 27.

³⁷⁵Prav tam.

³⁷⁶M. Verbič, *Puntarsko gibanje...*, str. 137.

V BOJU ZA MEJNIKE

Ljudstvo v vojnah slepo sledi ukazom svojih vladarjev, ti se kasneje pobotajo, skupaj žrejo in se med seboj celo poročajo, navadni smrtniki pa ostanejo med seboj skregani. Ob spremembi gospodarjev so v Breginjskem kotu izbruhnili mejni prepiri, ki so imena teh, od Boga pozabljenih krajev, ponesli v zgodovino evropske diplomacije. Očitno so bili mejni prepiri tako huđi in nevarni komaj vzpostavljenemu novemu redu v Evropi, da so bili omenjeni celo v wormske miru, kjer so poskušali mejne spore v Kotu ("nella valle di Bergogna") zgladiti.³⁷⁷ Ti prepiri so se med sosedi večkrat pojavljali, zlasti ob sejnih in cerkvenih slovesnostih. Kaže, da so bila ravno ta praznovanja kritična zaradi maliganov, ki so zavreli v krvi. Prepiri, med katerimi so padale celo smrtne žrtve, bi sredi 18. st. kmalu pripeljali do splošne evropske vojne.

Že l. 1506 so začeli Sejani, Borjanci in Krejci veliko pravdo z Ložani in landarskimi podložniki zaradi paše in drvarjenja na Miji. Sodnija v Vidmu je 11. decembra 1508 salomonsko odločila, da imajo oboji pravico do skupne paše in sekanja drv po vsej Miji. Na to odločitev so se opirali Sejani pri svojih poznejših prepirih.³⁷⁸ Toda Ložani so zase zahtevali ves zahodni obronek Mije do vrha in trdili, da je bilo tako dogovorjeno v opisu avstrijsko - beneške meje ob sklepanju miru l. 1521. Sejani pa niso o tem hoteli nič slišati, zagotavljali so, da imajo oni neko drugo pismo z drugačnim opisom meje. Toda tega pisma niso nikoli pokazali. Trdili pa so, da so jim pašniki na Miji nujno potrebni in da so oni tam od nekdaj, sami, brez beneških podložnikov pasli in sekli.³⁷⁹

V 16. in v prvi pol. 17. stoletja je bilo na meji še precej mirno. Psa so z verige spustili Sejani, ki so l. 1663 prestopili mejo svojih posestev, nakar so beneški podložniki vložili pritožbo. Vlada je hotela prepire končati in urediti mejo s pomočjo mejne komisije, ki pa se je razšla brez uspeha. Leta 1694 se je vnel hud prepir zaradi planine Razor ali Robič na Miji. To planino so beneški podložniki prodali Robiču ok. l. 1650, toda trdili so, da so jo le zastavili, tako da bi jim moral Robič plačevati neko najemnino. V Tolminu so dokazali, (še l. 1765), da Robič že več kot sto let tolminskemu urbarju plačuje najemnino od te planine. Žal se ni ohranil noben zgodovinski vir, ki bi pričal, kako so se začetniki spora pogodili na onem svetu.

Hujše se je razvnel mejni prepir l. 1706. Od tedaj naprej, vse do l. 1772 lahko zasledimo, kako avstrijski in beneški podložniki drug drugemu nagajajo, kako drug drugemu sekajo drva, plenijo živino na paši in se včasih celo pobijajo.

Leta 1706 so avstrijski podložniki beneškim zaplenili živino, ti pa so jim sežgali 200 kubičnih metrov drv in nekega pastirja tako pretepli, da je oslepel na eno oko. 7. januarja je podbelski župan naznanil v Tolmin, da so Benečani potolkli in pobili okrog 100 glav drobnice. Istega leta so Ložani razdrli dve apnenici na avstrijskih tleh in pri tem ubili enega podložnika. Leta 1724 so Benečani napravili apnenice na avstrijskih tleh in ubili enega človeka, zato je vlada zapovedala tolminskemu grofu, naj skuša beneške prestopke preprečiti in naj "s silo ne povrača". Leta 1735 in 1736 so Benečani iz Loga, Mersina in Landarja nadlegovali avstrijske podložnike in trdili, da imajo na Miji "promiscuitas pascendi et lignandi" ter jim zarubili deset krav. V začetku leta 1737 so Ložani ("quelli di Long") požgali gozd "Na klaviščah". Tega leta so si zopet pobijali živino. Ker so Benečani tožili Avstrijce, je dobil tolminski grof zapoved, da preišče, koliko škode so avstrijski podložniki napravili

³⁷⁷ZT, str. 132.

³⁷⁸ZT, str. 132-133.

³⁷⁹Sie haben ihren Pluembbesuech und Behuelzung auf dem Venetianischen... Tako je zapisano tudi v urbarju iz l. 1624. Pluembbesuch = "pravica do rože" iz nem. Blum, pravica do paše.

Benečanom. Leta 1738 so Sejani zarubili Ložanom 110 koz, toda že 8. maja so dobili povelje, da morajo koze vrniti, drugače bodo morali plačati kazen 25 florintov. Pri nekem tepežu je neki Sejan ob obračunu s pestmi in kamenjem dobil tako hude poškodbe, da je kmalu nato umrl. Leta 1739 je neki Sejan ustrelil beneškega podložnika. Ker so Benečani večkrat sekali drva v avstrijskih gozdovih, je tolminski grof 14. novembra 1739 Sejanom izdal zapoved, da v takšnih primerih pridobijo drva nazaj in jih prenesejo na takšen kraj, od koder jih ne bi mogli vzeti. Leta 1747 so Krejci Benečanom zaplenili dva konja in dva voza. Leta 1749 so Benečani zaplenili Krejcem 120 glav živine. Cesarica Marija Terezija je tolminskemu grofu poslala ukaz, naj skuša zaplenjeno živino dobiti nazaj po mirni poti. Če to ne bi bilo mogoče, naj poroča o tem vladi, da pošlje vojake na beneško mejo. 28. februarja 1750 se je borjanski župan pritožil, da je več kot 50 podložnikov landarskega gospostva posekalo gozd na Miji. Župan v Sedlu, Janez Čuš, je 28. junija v Tolmin poslal pritožbo, da so Benečani v avstrijskem gozdu nasekali veliko drv. Naslednje leto je Čuš poročal v Tolmin, da so Benečani ranili tri Sejane, ko so jih napadli s kamenjem. Leta 1760 so se pritoževali Breginjci in Ložani, da so stanovalci Sedla, Homca, Podbele in drugih vasi prestopili mejo, plenili in počenjali še druga sovražna dela. Kot odgovor na to so se avstrijski podložniki pritoževali, da jih nadlegujejo Benečani, zlasti Ložani, ki neprenehoma požigajo gozd na Miji in tam napravljajo svoje senožeti, čeprav da je ta gozd od nekdanjega sejski. Pri tem so celo ubili enega Sejana. Goriška vlada je naročila tolminskemu grofu, naj to stvar preišče in o njej poroča. Na krejskem svetu je l. 1772 neki Gosnjak iz Mersina sezidal hlev in malo kočjo ter začel obdelovati bližnjo zemljo, toda Krejci so Gosnjaka spodili in mu podrli hlev ter kočjo.³⁸⁰

Glavni vzrok razprtij je bila nenatančno zaznamovana meja, določena le s cerkvijo sv. Križa pri Sedlu in potokom Rapidom med Robičem in Štupco (Stupizza). Prav zato je poskušala avstrijska vlada to stvar urediti že l. 1707.³⁸¹ Vendar izdelava mape o mejnem svetu ni bila lahka naloga, saj so se zemljemerci včasih znašli celo v smrtni nevarnosti.³⁸² Zaradi hudih mejnih preprirov med Avstrijci in Benečani je bil l. 1737 v Breginju nastanjen javni notar. V času najhujših preprirov (od l. 1736 do l. 1739) so se Krejci, Borjanci in Sejani opirali na grofovo povelje z dne 2. marca 1737, ki jim je dovoljevalo, da se z vso silo upirajo Benečanom, če bi ti hoteli prekoračiti mejo in delati škodo na avstrijskih tleh. Tako je namreč grofu zapovedal sam cesar, češ, sila naj se s silo odbija.

Najhujše posledice bi lahko imel rop sto dvajsetih glav drobnice v Kredu, ki so ga zagrešili beneški podložniki l. 1749. K sreči je tolminskemu grofu Johanu Ignacu Coroniniju spor uspelo rešiti po mirni poti, saj je bila vladarica ("Marija Terezija, po milosti božji...") v nasprotnem primeru pripravljena na meje poslati vojaščino. Njeno veličanstvo se je tako osebno seznanilo z vasjo Kred (... *aus dem dorf Creda* ...), saj stoji pod poveljem z dne 17. januarja 1750 njen lastnoročni podpis. Njeno mnenje je 21. februarja potrdil tudi njen mož Franc Lotarinški (*Franz von Gottes Gnaden...*). S problemi v Borjani se je cesarica senanila že novembra leto pred tem (*dorf Borianna*).³⁸³

³⁸⁰ZT, str. 231-232.

³⁸¹Izdelava mape ni bila lahka naloga, saj je neki Sejan ubil beneškega podložnika iz Logov (Log v Nadiški dolini (Loch) ali Logje?), medtem ko so delali mapo nekega pašnika. Cesar Karel VI. je poslal tolminskemu grofu Jakobu Antonu ukaz, da mora dogodek natančno opisati in narisati mesto zločina, tako da se bo videlo, na kateri strani se je zgodil umor. Poleg tega je ukazal, da je treba napeti vse sile, da se zlikovec ujame in zapre. Poskuša naj se prijateljsko živeti z Benečani in naj se sile ne povrača s silo.

³⁸²Vlada je l. 1735 naročila zemljemercu Ivanu Zorzi, naj napravi mape mejnih krajev na Kolovratu in Matajurju. To je bila težka naloga, ker so se Benečani temu upirali. Brž ko so zagledali cesarskega zemljemerca, so pričeli zvoniti z zvonovi, ljudstvo se je zbralo in mu žugalo. Kljub sovražnemu razpoloženju je uspel opraviti svojo nalogo do konca julija.

³⁸³AS, fond Repräsentanza in komora za Kranjsko, fasc. XLVII, zap. št. 134. Gradivo o kraji živine je pomešano s spisi o mejnih konfliktih v Pazinski grofiji.

Spopad z Beneško republiko v tem času bi bil zelo tvegan, saj bi lahko v vojni metež potegnil tudi druge evropske sile in bi hitro izbruhnila splošna evropska vojna z zaveznicami na eni in drugi strani. Ker se je komaj končala "avstrijska nasledstvena vojna" (1741 - 1748), bi se nova vojna za Avstrijo lahko končala usodno. In če je vsaka podobnost wormskega miru ("kotarski vložek") z Daytonom zgolj naključna, vsaka primerjava pa zlonamerna, bi lahko Kred leta 1749 primerjali s Sarajevom leta 1914, Benečane z Gavrilom Principom, nesrečnega nadvojvodo Ferdinanda pa z ukradeno živino.

KRATICE

- ANSLO 1 - Arheološka najdišča Slovenije, SAZU Ljubljana 1975.
AS - Arhiv Republike Slovenije.
GDZS I,II - Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog I in II, SAZU Ljubljana 1970.
HL - Pavel Diakon, Zgodovina Langobardov, Maribor 1988.
LMC - Izpisek iz "Urbarium S. Nicolai Credae". Podnaslov: Liber memorabilium in vic. Kredae.
MB - Martin Baucer, Zgodovina Norika in Furlanije, Ljubljana 1991.
PLS 1, 2 - Niko Kuret, Praznično leto Slovencev I. in II. del, Ljubljana 1989.
ST - Sveto pismo stare zaveze.
TZ - Tolminski zbornik 1975, druga knjiga, Kulturna skupnost Tolmin, Nova Gorica 1975.
ZB - Janez Dolenc, Zlati Bogatin, Ljubljana 1992.
ZCS - Zgodovina Cerkve na Slovenskem, Celje 1991.
ZČ - Zgodovinski časopis, glasilo Zgodovinskega društva za Slovenijo.
ZS - Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979.
ZT - Simon Rutar, Zgodovina Tolminskega, to je: zgodovinski dogodki sodnijskih okrajev Tolmin, Bolec in Cerčno ž njih prirodznanskim in statističnim opisom, Gorica 1882.
ŽA - Župnijski arhiv.

VIRI IN LITERATURA

VIRI

Neobjavljeni viri:

LJUBLJANA, Arhiv Slovenije:

- Urbar tolminskega gospostva iz leta 1624.
- Fond reprezentanca in komora za Kranjsko

NOVA GORICA, Pokrajinski arhiv:

- Urbar tolminskega gospostva iz leta 1624. (mikrofilm)

KRED, Župnijski arhiv:

- Izpisek iz "Urbarium S. Nicolai Credae". Podnaslov: Liber memorabilium in vic. Kredae.
- Oznanila v cerkvi sv. Nikolaja v KREDU od 4. 5. 1919 do 29/8 - 1926.
- Prepis borjanske župnijske kronike od l. 1875-1890. Spisali g. Peternel, g. Kumar in g. Manzini.
- Slovenski prevod zapisnika vizitacije, ki jo je opravil dne 29. 9. 1751 v kobariški župniji nadškof goriški Karel Mihael Attems.

Objavljeni viri:

- Alighieri, Dante, Božanska komedija, Ljubljana 1994.
Diakon, Pavel, Zgodovina Langobardov, Maribor 1988.
Dolenc Janez, Zlati Bogatin, Ljubljana 1992.
Kos, Franc, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I-V, Ljubljana 1902 - 1928.
Kos, Milko, Srednjeveški urbarji za Slovenijo, Urbarji Slovenskega Primorja I, Ljubljana 1948.
Kos, Milko, Srednjeveški urbarji za Slovenijo, Urbarji Slovenskega Primorja II, Ljubljana 1954.
Otošec, Božo, Gradivo za slovensko zgodovino v arhivih in bibliotekah Vidma (Udine) 1270-1405, SAZU Ljubljana 1995.
Otošec, Božo, Izbrano gradivo za zgodovino gozdarstva na Slovenskem v srednjem veku, Viri za zgodovino gozda in gozdarstva na Slovenskem VIII, Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, oddelek za gozdarstvo, Ljubljana 1995.
Šunjić, Marko, Hrestomatija izvora za opštu istoriju srednjeg vijeka. Sarajevo 1980.

LITERATURA

- Arheološka najdišča Slovenije, SAZU Ljubljana 1975.
Baucer, Martin, Zgodovina Norika in Furlanije, Ljubljana 1991.
Bezljaj, France, Slovenska vodna imena II., SAZU Ljubljana 1961.
Bratož, Rajko, Kratek oris zgodovine krščanstva na Slovenskem v pozni antiki, ZČ 35, 1981.
Bratož, Rajko, Krščanstvo na Slovenskem v pozni antiki, ZČ 35, 1981.
Bratož, Rajko, Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. st., Ljubljana 1990.
Callmette, Joseph, Feudalno društvo, Sarajevo 1964.
Cencič, Emil, Sv. Hilarij in sv. Tacijan, Dom 1985, št. 2.
Cencič, Emil, Zgodovina in življenje beneških vasi (8), Čenavrh, Dom 1981, št. 6-7.
Ciglenceki, Slavko, Poznoantična naselbina Tonovcov grad pri Kobaridu, Kronika 42, 1994.
Cividale e I suoi dintorni, Friuli Venezia Giulia; Azienda regionale per la promozione turistica, Ufficio decentrato di Cividale in collaborazione con il Museo Archeologico Nazionale di Cividale del Friuli.
Crenonese, Arduino, Potresi v zgodovini Furlanije, Kronika 26, 1978.
Dva tisoč let krščanstva, Ljubljana 1991.
Enciklopedija leksikografskog zavoda, Zagreb 1967.
Filli, Marta, Alojz Carli-Lukovič in njegov spis "Tolmin kot kraj in okraj", Tolminski zbornik.
Frischler, Kurt, Sijaj in sence križarskih vojn, Ljubljana 1980.
Gavazzi, M., Klicanje dežja z ognjem na vodi. Traditiones 14/1985.
Gestrin, Ferdo, Italijani v slovenskih deželah od 13. do 17. stoletja, ZČ 35, 1981.
Gestrin, Ferdo, Karta obsoške poti iz 17. stoletja, ZČ 41, 1987.
Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog I., II., Ljubljana 1970.
Grafenauer, Bogo, Slovensko-romanska meja - ločnica in povezava, ZČ 41, 1987.
Grafenauer, Ivan, Slovenska pripovedka o ujetem divjem možu, ZČ 1952-53 (Kosov zbornik).
Hoefler, Janez, O prvih cerkvah in pražupnijah na Slovenskem, Ljubljana 1986.
Holz, Eva, Cestne povezave Foriške in Kranjske v 19. stoletju, ZČ 41, 1987.

- Istenič, Jasna, Zapisi v venetski pisavi na Koroškem in v Sloveniji, ZČ 39, 1985.
- Juvančič, Ivo, Križarska vojna proti Kobaridcem, ZČ 38, 1984.
- Kos, Milko, Gospodarska problematika Bovškega v preteklosti, Geografski zbornik IX. SAZU Ljubljana 1965.
- Kos, Milko, Srednjeveška kulturna in politična zgodovina Slovencev, Izbrane razprave, Ljubljana 1985.
- Kos, Milko, Tolminska gastaldija 1377, Ljubljana 1917.
- Kos, Milko, Urbarji slovenskega Primorja I (Urbar tolminske gastaldije iz 1377), Srednjeveški urbarji za Slovenijo II, Ljubljana 1948.
- Kos, Milko, Urbarji slovenskega Primorja II, Viri za zgodovino Slovencev, knj. III., Srednjeveški urbarji za Slovenijo, III., Ljubljana 1954.
- Krajevni leksikon Slovenije, Ljubljana 1995.
- Kuret, Niko, Praznično leto Slovencev, Ljubljana
- Leicht, Pier Silverio, Studi di Storia Friulana, Udine 1955.
- Leksikon Cankarjeve založbe, Ljubljana 1973.
- Lukovič, Alojzij, Tolmin kot kraj I okraj, TZ.
- Ličen, Alojzij, Santoninov potopis po Gorenjski in južni Koroški pred 500 leti, Mohorjevi koledar 1986, Celje 1985.
- Linhart, Anton Tomaž, Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije, Ljubljana 1981.
- Luc, Jan, Pokopano mesto Molida, Nedeljski dnevnik, 16. 3. 1993.
- Marchesetti, Carlo, Bolletino della Societa adriatica di scienze naturali in Trieste, 14, 1893.
- Marušič, Branko, O prvih omembah Bovca in Bovškega v srednjeveških listinah, TZ.
- Matičeto, Milko, Duhovna kultura v gornjem Posočju, Tolminski zbornik.
- Melik, Anton, Slovenija, geografski opis, 4. zvezek, Ljubljana 1935.
- Melik, Anton, Slovensko Primorje, Ljubljana 1960.
- Minigutti, Luisa, Evoluzione dell' insediamento nel territorio "a parte imperii" del Capitolo di Cividale dal XVII secolo ad oggi. Analisi delle fonti cartografiche, Università degli studi di Udine anno accademico 1990-1991. (Tesi di laurea).
- Mitologija, Ljubljana 1988.
- Mor, Carlo Guido, Pohod kralja Alboina, Kronika 17, 1969.
- Otorepec, Božo, Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem, Ljubljana 1988.
- Ovsec, Damjan J., Slovanska mitologija in verovanje, Ljubljana 1991.
- Ošnjak, Jožko, Pod Matajurjem, Ljubljana 1970.
- Oxfordova enciklopedija zgodovine, Ljubljana 1993.
- Paschini, Pio, Storia del Friuli, Vol. I., Udine 1934.
- Paschini, Pio, Storia del Friuli, Vol. II., Udine 1935.
- Piha Ponediščak, Gaspuodbregi, Dom 1981, št. 2.
- Pillinger, Renate, Pregarjanje kristjanov in uničevanje templjev na ozemlju Avstrije v rimski dobi, ZČ 39, 1985.
- Rajšp, Vincenc, Obsoška cesta v prometni politiki Avstrijske države, Kronika 42, 1994.
- Rajšp, Vinko, Ceste na Goriškem v drugi polovici 18. stoletja, ZČ 41, 1987.
- Ribarič, Vladimir, Potresi v Furlaniji in Posočju leta 1976, kratka seizmološka zgodovina in seizmičnost obrobja vzhodnih Alp, Potresni zbornik, Tolmin 1980.
- Rupnik, Franc, Kobariški malikovalci: krivoverci ali uporniki?, Dom 1993, št. 8-11.
- Rupnik, Franc, Nekdaj ni bilo meja, Dom 1981, št. 3.
- Rupnik, Franc, Opombe v krstni knjigi v Kobaridu, Dom 1993, št. 2.
- Rupnik, Franc, O votivnih cerkvicah v Nadiških dolinah, Dom 1985, št. 13.
- Rupnik, Franc, Paolo Santonino in njegov itinerarij, Dom 1992, št. 19, 20.

Rutar, Simon, Zgodovina Tolminskega, to je; zgodovinski dogodki sodnijskih okrajev Tolmin, Bolec in Cerklje ž njih prirodoznanskim in statističnim opisom, Gorica 1892.

Simoniti, Vasko, "Turki so v deželi že", Celje 1990.

Simoniti, Vasko, Sistem obveščanja pred turško nevarnostjo v 16. stoletju, Kronika 29, 1980, str. 95.

Škrt, Darja, Tolminske povedke ali slike nekega časa, Etnološki glasnik 1994, št. 1-2.

Slabe, Marijan, Naselbinska struktura 5. in 6. st. v jugovzhodnem predalpskem prostoru, ZČ 39, 1985.

Stres, Peter, Idrsko in Mlinsko, Nova Gorica 1995.

Svetovna zgodovina, Ljubljana 1981.

Svoljšak, Drago, Arheološka obdobja Tolminske, ZČ 41, 1987.

Svoljšak Drago, Novejša arheološka raziskovanja na Tolminskem, Tolminski zbornik 1975, Nova Gorica 1975.

Šribar, Vinko, Rezultati arheoloških izkopavanj in topografskih raziskav zgodnjega srednjega veka v Furlaniji, ZČ 41, 1987.

Štih, Peter, Glose k srednjeveškemu delu Rutarjeve Zgodovine Tolminskega, Kronika 42, 1994.

Štih, Peter, Goriški grofje in oblikovanje pokrajine ob Soči in na Krasu v deželo, ZČ 41, 1987.

Štih, Peter, Ministeriali Goriških grofov do prve tretjine 14. stoletja (v Istri in na Kranjskem), doktorska dizertacija, Ljubljana 1992.

Štih, Peter, Tolminsko gospostvo po urbarju iz leta 1598. Goriški letnik, Zbornik Goriškega muzeja 1984.

Štih, Peter, Peršič Janez, Problem langobardske vzhodne meje, ZČ 35, 1981.

Šumrada, Janez, O popravilu bovške ceste na prelomu iz 14. v 15. stoletje, ZČ 41, 1987.

Trpin, Drago, Tolminska v opisu vojaških deželnih merjenj okoli leta 1985, Kronika 42, 1994.

Truhlar, Franc, Struktura in razvoj cestnega omrežja današnje Slovenije od halštatskega do slovanskega obdobja, Kronika XXII, 1974.

Uršič, Stanislav, Obnovljena cerkvica sv. Volarja pri Kredu, Dom 1987, št. 15.

Verbič, Marija, Gospodarski in socialni položaj tolminskega kmeta v začetku 16. stoletja in upori tolminskih kmetov v letih 1513 do 1515, ZČ 28, 1974.

Verbič, Marija, Puntarsko gibanje na Tolminskem 1513-1515, TZ.

Vilfan, Sergij, Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije, Ljubljana 1961.

Voje, Ignacij, Odkupovanje Furlanov iz turškega ujetništva, ZČ 41, 1987.

Zgodovina Cerkve na Slovenskem, Celje 1991.

Zgodovina goriške nadškofije, Gorica 1951.

Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979.

Zuanella, Božo, Slovenski priimki v občini Sv. Lenart, Dom 1990.

Zuanella, Božo, Tragikomične zgodbe iz življenja pre Jožefa Jusiča (z moralnimi nauki), Dom 1981, št. 4.